

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE KÜRT SANATI

ÖZKAN ÖZTAŞ

yazılama

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE KÜRT SANATI
ÖZKAN ÖZTAŞ

Sovyetler Birliği'nde Kürt Sanatı

Yazılama Yayınevi: 122
Dünyaya Pencere: 9

Sovyetler Birliği'nde Kürt Sanatı
Özkan Öztaş

Editör: Nevzat Evrim Önal
Düzelti: Damla Baytekin
Kapak Tasarımı: Levent Karaoğlu
Sayfa Tasarımı: Yiğit Berker
ISBN: 978-605-9988-39-1
Birinci Baskı: Şubat 2016

Baskı: Kayhan Matbaacılık
Merkezefendi Mah. Fazlıpaşa Cad. No: 8
Giriş Kat D: 2 Topkapı - İstanbul
Tel: 0212 576 01 36
Sertifika No: 12156

Yazılama Yayınevi Hizmetleri Ltd. Şti.
Serasker Cad. Osmancık Sokak
Betül Han 9/13 Kadıköy - İstanbul
Tel: 0 216 338 52 59

www.yazilama.com
iletisim@yazilama.com

Sovyetler Birliği'nde Kürt Sanatı

Özkan Öztaş

İNCELEME

yazılama

Özkan Öztaş: 1989 yılında Konya'nın Cihanbeyli ilçesinde dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini burada tamamlayan Öztaş, üniversiteyi Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde, Antropoloji Bölümü'nde tamamladı. Burada Kürt kültür ve tarihi üzerine araştırmalar yaptı.
Halen soL Haber Portalı'nda konu ile ilgili çalışmalar yürütmektedir. Komünist Parti Merkez Komitesi üyesidir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz

1917 Ekim Devrimi ile başlayan süreç tüm dünyada olduğu gibi Kürt coğrafyasında da yankı uyandırdı ve etkisini gösterdi. Üstelik bu etki sadece Kürtlerin Sovyetler Birliği'ne sınır komşusu olmasından ya da Sovyet sosyalizminin siyasal etkisinin alanını genişletmesinden kaynaklanmıyordu. Ekim Devrimi ile artık Kürt halkının bir bölümü özgür Sovyet halkının parçasıydı. Üstelik Sovyetler Birliği, kadim Kürt yerleşkelerinden biri olmadığı halde silinmez izler bırakmıştı geride. Reel sosyalizmin ulusal soruna kattığı yaklaşımlar ve önerilerin, yaşanan tüm gelişmelerin tesadüflerle ya da talihle açıklanacak bir yanı yoktu. Bu, açıktır ki sosyalizmin, Sovyetler Birliği topraklarında yaşayan Kürtler açısından toplumsal hayattaki tezahürüydü. Bu açıdan reel sosyalizmi ve onun ulus politikasının etkisini görmezden gelmek tarihsel bir hata olacaktır.

"Kürt coğrafyası" tanımı bugün Suriye, Irak, Türkiye ve İran topraklarındaki kadim Kürdistan ile birlikte Horasan ve İç Anadolu bölgelerini de kapsamaktadır. Kadim Kürt coğrafyasının dışında kalan bu diğer iki yerleşim bölgesi daha çok yüzyıllar boyu yaşanan göçlerin bir sonucu olarak Kürt nüfusuna açılmıştır.

Kürtlerin, bahsi geçen Kürt yerleşimlerinden Sovyetler Birliği topraklarına göçünün ise 1917 öncesinde, yani Çarlık Rusyası döneminde yaşandığı bilinmektedir. Bu göçlerin yaşanmasında savaşların ve ekonomik sorunların etkisi büyüktür. Özellikle Osmanlı-Rus savaşlarının yıkıcı etkisinden ve Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimlere yapılan saldırılardan etkilenen Ezidi Kürtlerin yer değiştirmesi, bu göçlerin ağırlıklı kısmını oluşturur ve yeni yerleşim

yerlerinin de karakteristik özelliklerini belirler. Zira 1917'ye gelindiğinde Ermenistan ve Gürcistan topraklarında yaşayan Kürtlerin büyük bir kısmını Ezidi Kürtler oluşturmaktadır. Yani 1917 öncesinde de Kürtler Çarlık Rusyası topraklarında mevcuttular.

Fakat bu çalışmada Kürtlerin eski Sovyetler Birliği coğrafyasında araştırılmasına[1] neden olan şeyin kendisi, Kürtlerin devrimden önce Çarlık Rusyası ile ilişkileri veya Çarlık Rusyası'nda yaşadıkları dönemden ziyade Sovyetler Birliği deneyimi ve sosyalizmin Kürt kültürüne yaptığı katkı ve etkileşimdir. Kimi Kürdologlar ve Kürt tarihi araştırmacıları açısından Kürtlerin Sovyetler Birliği deneyimi "Kürt tarihinin rönesansı"[2] olarak kabul edilebilecek düzeyde bir birikim yaratmıştır.

Bu çalışmanın amacı Kürtlerin rönesansı olarak görülen bu dönemde, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtlerin edebiyatta, müzikte, sinemada, tiyatroda, basın-yayın faaliyetlerinde kat ettikleri yola ve diğer pek çok alana etkisi olan kültür ve tarih çalışmalarına ışık tutmak ve yeniden gözden geçirmektir. Kürdistan'da yaşayan Kürtlerin, özellikle Soğuk Savaş yılları ile birlikte başlayan sosyalizmi karalama kampanyalarından ve Sovyetler Birliği'ne dönük üretilen liberal argümanların olumsuz etkilerinden Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasından yıllar sonra bile kurtulamayışları, bu çalışmaya farklı anlamlar yüklemektedir. Kürt siyasal hayatının son elli yılındaki en Amerikancı ve en liberal argümanların üretildiği 2003 Irak İşgali ile başlayan Barzanici dönemin ardından, Sovyetler Birliği'ne ve orada yaşayan Kürtlere dair yapılan yorumlar ve çarpıtmaların, sadece bu çalışmanın ihtiyacı olduğu için değil, aynı zamanda Kürt halkının mücadele dolu tarihi içerisinde özel bir yer kapladığı için de aydınlatılması gerekmektedir.

Eski SSCB coğrafyasına yapılan araştırmalar daha çok edebi üretimlere yoğunlaşmaktadır. "*İnatçı Bir Bahar*" çalışmasında (Vecdi Erbay, Sanat ve Kuram Yayınları, 2012) geniş yer kaplayan edebiyat örneğine karşılık olarak benzer üretimleri farklı alanlara taşıyan örneklere görece daha az rastlanmaktadır. Akla ilk gelen örneklerden birisi Herman Teals'ın "*Eski SSCB'de Kürtler*" çalışmasıdır. Çalışma daha çok demografik verilere dayanarak Kürtlerin yaşadıkları yeri saptamış ve "zalim Sovyet yönetimi" altında sözüm ona yaşadıkları olanaksızlıklardan söz etmiştir.

Bazil Nikitin, *Kürtler*, Deng Yayınları, 1991, Çeviren: Hüseyin Demirhan-Cemal Süreyya s.354.

Bugüne kadar Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtlere dair yapılan araştırmaların ortalaması alındığında antisovyetik özellikleri öne çıkmaktadır. Özellikle tüm dünyada Stalin dönemine ilişkin günah çıkarma ve karalama kampanyalarından Kürt akademisyenler ve araştırmacılar da etkilendiği için, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtlerin insanlık ve Kürt tarihine kattığı şeyler görmezden gelinmekte ya da önemsenmemektedir. Oysa Kürt tarihi açısından pek çok alanda üretilen ilksel araçların ve argümanların Sovyet sosyalizmi döneminde ortaya çıkmasının, sosyalizmin ulus politikasının bir çıktısı olduğu aşikârdır.

Tekrar olacak, çalışmanın amacı ezilen uluslar hapishanesi olan Çarlık Rusyası'ndan bilime, sanata ve tarihe dair yapılan üretimlerin günlük hayatın bir parçası olduğu ve "insanın" ayakları üstünde durduğu Sovyetler Birliğine geçişin Kürtler açısından farkının anlaşılmasıdır.

Bugün dünya bir karanlığın eşiğindeyken ve Ortadoğu'da İslamcı çeteler durmak bilmeden kan dökerken Sovyet sosyalizminde yaşamış olan Kürtlere dair hafıza tazelemenin ve yaşananları anımsatmanın ayrı bir önem arz ettiği kanısındayım.

Elinizdeki çalışma birden fazla alana temas ediyor. Ayrı ayrı her araştırma alanı eksiksiz şekilde incelemenin bu çalışma için mümkün olmadığını belirtmeliyim. Çünkü bahsi geçen sinema, müzik, tiyatro, edebiyat ve daha pek çok alan aslında ayrı ayrı incelenmesi gereken, hepsi birbirinden önemli ve derin külliyatları barındıran araştırma ve üretim alanlarıdır. Bu araştırma kimi arşivlerin gün yüzüne çıkarılmamış olmasından ve bugüne gelen arşivlerin de gördüğü siyasi ve fiziki tahribatlardan ötürü genele ve bütüne odaklanmaya çalışmıştır.

Özel olarak tek tek anlatılan alanlarda kadraja girmeyen pek çok örneğin olduğunu ifade etmek isterim. Bugün bu derlemeleri yapmanın ve tüm üretilenleri bir araya getirmenin zorluklarından birisi Kürt tarihi çalışmaları açısından Rusçanın geri plana itilmiş olmasıdır. Burada tiyatro ve sinema gibi alanlarda materyallerin azlığı, üretimin derinleştiği alanlarda da (örneğin edebiyatta) veri ve arşiv dağınıklığı belli isimlere ve ürünlere odaklanmayı zorunlu kılmaktadır. Bu açıdan bahsi geçen örneklerde kendisine yer verilmeyen Kürt aydınlarının ve sanatçılarının emeklerini

yok saymadan, sundukları çaba ve Kürt kültürüne yaptıkları katkı önünde saygıyla eğiliyorum.

Sovyetler Birliği'nde Kürt Sanatı çalışması, sosyalizm ile Kürtlerin tarihsel temasları ve Kürt halkı açısından reel sosyalizm deneyimini elden geldiğince aktarmaya çalışan bir çabanın çıktısıdır. Bu başlangıcın yukarıda sözünü ettiğim genele odaklanmanın zorunluluklarının bir sonucu olarak şüphesiz kimi eksiklikleri ve hataları barındıracağını ifade etmiştim. Fakat çalışmanın yöntemi ve olanakları açısından doğası gereği bu tür eksikleri göze almaktan başka çare kalmıyordu geriye. Zamanla Kürdologların ve tarihçilerin yeni ve daha derin araştırmalarla bu açıkları ve eksikleri kapatacaklarından şüphem yok.

Bu çalışmada, bütünü ele aldığım için ayrıntıdaki eksiklikleri göze alınamdaki en büyük özgüveni ise Kürt halkını "bilimsel yöntemleri" kullanarak yok saymaya çalışanların, Halaçoğlu ve benzeri halk düşmanlığı yapan "tarihçilerin" pervasızlığı vermiştir. Kürt halkını ve değerlerini görmezden gelip hiçe sayan sözüm ona bilim insanlarına karşı, eksikleri göze alarak bir çalışmaya başlamanın tarihsel olarak tolere edilebileceği kanısındayım.

Tüm araştırmalarımda yardımını esirgemeyen Münir Gök'e ve Osman Ulaş'a, Kürt kültür ve tarihi için üstümüze düşen sorumluluğu her seferinde yeniden yeniden hatırlatıp, mesafelere ve aramızdaki sınırlara rağmen beni ayakta tutan M. Agit Duman'a, dostluğuyla tüm çalışma boyunca her vesile omuz başımda duran Arda Örkin'e ve Cem Kılınç'a, beni, sürgünlerin ve göçlerin ardından hayata getirip, Kürt masalları ve hikâyeleri ile büyüten aileme, çalışmanın Diyarbakır etaplarında güleryüzünü eksik etmeyen Neslihan Çakaloğlu'na ve Ahmed Arif Kütüphanesi çalışanlarına, bir vesile her kitabın arasından çıkan ve arşiv sayfalarında rast geldiğim Qumrike'ye, okuyucuların daha iyi bir Türkçe ile buluşması için yardımcı olan Benian Kara, Eren Selanik, Cuma Kayabaşı, Nevzat Evrim Önal ve Damla Baytekin'e, çalışmalar boyunca yanımda olan dostlarıma bir teşekkürün yetmeyeceğini bilerek...

Özkan Öztaş
2015, Ankara

Masalları savaşlarla bölünmüş tüm çocuklara...

1917 Öncesinde Kürtler

1917 Ekim Devrimi'nden önce, Kürtlerin Çarlık Rusyası ile olan temasları, Osmanlı vakanüvislerince yer yer kayda geçirilmiştir. Bunun en temel nedenlerinden biri Osmanlı-Rus savaşlarında Kürtlerin aldığı konumdur. Aynı temaslar Rus vakanüvislerinin notları arasında da yer alır. 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle batısında cereyan eden ulus ayaklanmalarının akabinde İmparatorluk sınırları içerisinde kalan etnik gruplara uyguladığı katı politikalar ve baskılar, Kürtlerin de yer yer ayaklanmalara girişmesine neden olmuştur. Bu ayaklanmaları ortaya çıkaran en önemli faktörlerden biri Kürtlerin 19. yüzyıla kadar elde ettikleri göreli otonom aşiret yapılarını ve özerk konumlarını kaybedip, Osmanlı'nın merkezden atadığı bir valiye asker ve vergi vermek zorunda kalıyor oluşlarıydı. Osmanlı-Rus savaşlarında İslami kimliğiyle öne çıkan aşiretler Osmanlı saflarında yer alırken, Ezidi ve yurtsever Kürt aşiretleri zaman zaman Rusların yanında saf tutmuştur.

Çarlık Rusyası topraklarında hafızalarda en çok yer edinen ve öne çıkan Kürt topluluklarından birisi Şemsedinov Kürtleridir. Şemsedinov Kürtleri Kürt-Rus ilişkilerinde 1800'lü yıllardan 1917'ye kadar en çok karşılaştığımız topluluklardan birisidir. Kadim Kürdistan coğrafyasının kuzeyinde bulunan *Serhad* yöresi, bahsi geçen Sovyetler Birliği Kürtleri'nin eski yerleşimlerindendir.

16. yüzyılda yaşamış olan Şerefxan, Kürt tarihine ilişkin yazdığı Şerefname adlı eserinde, kadim Kürt coğrafyasını, kuzeyde Hınıs ve Beyazıt'ı, batıda Çemişgezek, Malatya, Maraş ve Antakya'yı,

güneybatıda Kilis, Mardin, Cezire'yi içine alarak tarifler. Musul üzerinden güneye iner ve Süleymaniye, Kirmanşah ve Luristan'ı dahil eder.[3] Serhad bölgesi ise Kürdistan coğrafyasının kuzeyini ve kuzeybatısını kapsar (Kars, Ardahan, Van, Ağrı ve göçlerle buraya yakınsayan çevre yerleşimler).

Şemsedinov Kürtleri Serhad yöresi Kürtlerinden olup, zamanla daha da kuzeye göç ederek Rusya topraklarında yaşamaya başlamışlardır. İsimlerine yer yer *Zilan Kürtleri, Torın Kürtleri* olarak da rastlarız.[4] Şemsedinov Kürtleri aynı zamanda Rus topraklarında Çarlıkla ilişkileri gelişkin aşiret orduları da kurmuşlardır. Hatta bu girişimler Osmanlı'nın aynı sınıra yakın yerleşimlerde Ermeni ve Kürt milliyetçiliğine karşı ideolojik ve askeri olarak tampon oluşturması için kurgulanan Hamidiye Alayları'nın kuruluşunda da etkili olmuştur.[5]

Çarlık Rusyası'nın son dönemlerine gelindiğinde Şemsedinov isminin aynı zamanda bir unvan olarak da kullanıldığını görürüz. Bu isim Kürtçede Şemsedîn, Şemdîn, Şamedîn veya Şemo olarak bilinen erkek isminden türemiştir. 18. yüzyılda, Büyük Şemdîn Ağa'nın adına atfen, sülalesi Kürt-Rus ilişkilerinde hep Şemsedinov Kürtleri ismiyle anılmıştır.

Revan Hanlığı[6] (1747-1828) döneminde yaşayan Kürtler, Tebriz yakınlarında imzalanan Türkmençay Antlaşması sonucunda Rus yönetimine geçerler. Böylelikle Hüseyin Ağa (Şemdîn Ağa'nın oğlu, Süleyman Ağa'nın torunu) ve Zilan aşireti açısından Çarlık Rusyası topraklarındaki süreç başlamış olur.[7]

Bahsi geçen aşirete Rus kaynaklarında "Bey Ailesi Şemsedinovlar" olarak da rastlanır. Aşiret ve akrabalık ilişkileri açısından incelendiğinde de karşımıza çıkan durum, bahsi geçen aşiretin Kürtlerin geleneksel akrabalık ve aşiret ilişkilerinden farklı özellikler

3 Şeref Han, *Şerefname Kürt Ulusunun Tarihi*, Cilt 1, Yaba Yayınları, 2009

4 Rohat Alakom, *Kürt-Rus İlişkileri Tarihinden Şemsedinov Kürtleri*, Kürt Tarihi Dergisi Sayı: 1, 2012, s. 30.

5 A.g.m., s. 31.

6 Başkentini Erivan olarak seçen ve 1747-1828 yılları arasında varlık gösteren bir hanedanlıktır. Rusya ve İran arasındaki karşıtlıklar ve dengelerden yararlanarak varlık göstermiştir.

7 A.g.m., s. 31.

Şemsedinov Kürtlerinden General Cafer Ağa
1806-1877

taşıdığıdır. Kürtlerde bir bireyin geleneksel olarak kendini tanıtma biçiminde babasına atfen bir isim öne gelirken Şemsedinov Kürtlerinde durum farklıdır. Şemsedinov Kürtleri yukarıda da ifade edildiği üzere bu ismi bir unvan olarak kullanmışlardır ve her birey kendisini bu unvan üzerinden tanıtmıştır. Konuya ilişkin ayrıntılı ve derin bir çalışma sunan Candan Badem bu durumu: "Şamşadinovlar yerli halktan olup soyadı kullanan nadir örneklerdendir" diye ifade eder.[8]

Şemsedinovlar Rusya'da R'amazankent, Orgov, Serdarbulak ve çevre yerleşimlerde yaşıyorlardı. Osmanlı-Rus sınır hattının belli zamanlarda değişmesinden ötürü sınır civarında yaşayan Kürtlerin yaşadıkları yerler de zamanla değişiklik gösterdi. Özellikle sınırlar değiştikten sonra sınır hattının güvenliği için ekonomik etkinliklerin sınırdan uzağa taşınması sınır boylarında yaşayan aşiretlerin de göç etmesine vesile oldu. Örnek olarak Kars, Ağrı gibi yerlere dağılan Şemsedinov Kürtlerinin bir kısmı Iğdır'ın Orgov köyüne yerleştiler. Hatta bu yer Hamit Bey Şemsedinov'un ve ailesinin köyü olarak da bilinir. Bugün o civardaki ailelerden Güneş soyadını alan topluluğun, bu aşiretin devamı olduğu ileri sürülür.[9]

8 Candan Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, Birzamanlar Yayıncılık, 2010, s.162.

9 Rohat Alakom, *Kürt-Rus İlişkileri Tarihinden Şemsedinov Kürtleri*, Kürt

Şemsedinov Kürtlerine Batılı seyyahların yazılarında da rastlanır. İngiliz araştırmacı Lynch yazdıklarında, yöredeki Kürtlere dair betimlemelerde bulunmuştur.[10] Bu aşiretin en önemli isimlerinden biri olan Cafer Ağa, Osmanlı-Rus savaşlarında komuta ettiği alaylarla kazanımlar elde etmiştir.

Şemsedinovlar, yöreye göç eden aşiretlerin önemli çoğunluğunu oluşturan Ezidi Kürtlerden ayrı olarak Sünni Müslümanlardandırlar. Ezidi Kürtlerle de yakın temas içinde yaşayan Şemsedinovlar Ezidilerle kurdukları dostluk ilişkileri ile hatırlanır.[11]

Kürdistan'dan Ermeni topraklarına ve daha da kuzeye göç eden Kürtlerin göç etmelerinin bir diğer sebebi de Osmanlı'nın son zamanlarında özellikle Serhad bölgesinde Hamidiye Alayları'nın da faaliyetleriyle gayrimüslimlere yaptığı saldırılar ve katliamlardı. Bu süreçte pek çok Ezidi Kürt, kuzeye göç etmek zorunda kaldı.

Nüfuslarına dair az sayıda bilgi olmakla birlikte var olan kaynaklar da sıkıntılıdır. Kürdolog Bazil Nikitin'e göre sayıları 100 bin civarındadır.[12] M. Emin Zeki'nin araştırmalarında ise bu sayı 125 bin olarak saptanır. 1910 yılında Erivan'da yapılan nüfus sayımını temel alan M. Emin Zeki, Kürtlerin Rusya'da Elizabetpol, Tiflis, Ahsana, Erivan ve Kafkasya'nın diğer bölümlerinde yaşadıklarını ifade eder.[13]

Diğer yandan Osmanlı'da Yavuz Sultan Selim döneminden başlayarak özellikle Alevi nüfus üzerinde artan baskı ve katliamlar Alevi Kürtlerde, Osmanlı yönetimine karşı tepkiler biriktirdi. Bunun ardından, İran'daki Şah yönetimine karşı alınan önlemlerden biri olarak sınıra yakın yerlerde yaşayan Alevilerin göç ettirilmesi de bu rahatsızlığı ve tepkileri pekiştirdi. Safevilerle sürdürülen mücadeleler boyunca "arada kalan" kimi aşiretlerle Osmanlılar arasında 19. yüzyılın başına gelindiğinde çatışmalar oluştu. Zamanla Kürt ulus bilincinin de gelişmesi ile 19. yüzyılda patlak veren Kürt isyanlarını Osmanlı'nın çok kanlı bir şekilde bastırması sonucunda

Tarihi Dergisi Sayı:1, s. 31.

A.g.m., s.35.

A.g.m.

Bazil Nikitin, *Kürtler Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, Deng Yayınları, 1991, Çeviren: Hüseyin Demirhan-Cemal Süreyya, s. 354.

13 M. Emin Zeki, *Kürdistan Tarihi*, Beybûn Yayınları, 1992, s.28.

onbinlerce Kürt hayatını kaybetti. 1800'lü yılların başından itibaren gelişen bu isyanlarda bazı Kürt aşiretleri yer yer yabancı ülkelerin de desteğini kazandı. Bu ülkelerden Rusya, Avrupa devletleriyle sürdürdüğü diplomatik temastan ötürü de Kürtler için kazanılması gereken önemli müttefiklerden biri olarak görüldü. Çarlık Rusyası'nın aynı zamanda Akdeniz'deki sömürge yollarına ulaşma çabası ve geliştirdiği Ortadoğu politikalarının bir çıktısı olarak Kürtlerle kurduğu temas farklı veçhelerden devam etti.

1800'lü yıllarda Rusya'nın Erzurum'daki temsilciliği görevini yürüten Aleksandr Jaba aynı zamanda Kürt tarihi araştırmalarında önde gelen isimlerden oldu. Kürtçeyi iyi bilen Jaba yer yer Kürt isyancılarıyla diplomatik temaslarda da bulundu.

Rus konsolosluğu görevini yerine getirirken bir yandan Kürtlere dair Kürtçe el yazması eserler toplayan Jaba, öte yandan bu belgeleri bir araya getirerek Kürt tarihinin en önemli kaynaklarını oluşturuyordu. Çağdaşı olan V. Veliaminov-Zernov da benzer çalışmalara imza atarak Kürt tarihinin ilk yazılı metinlerinden olan Şerefname'yi ilk kez yayımlıyordu.[14]

Kürtlerin Osmanlı ile yaşadıkları sürtüşmenin ve kanlı hesaplaşmanın, Osmanlı-Rus savaşlarında Kürtlerin Ruslardan yana taraf olması veya Ruslara askeri olarak destek yollaması gibi doğrudan sonuçları olmuştur. Hatta kimi vakanüvisler Kürtlerin Çarlık Rusyası saflarında Osmanlı'ya karşı büyük bir hınçla saldırılar düzenlediklerini ve askeri başarılara imza attıkları söyler.

Osmanlı'da baş gösteren ilk Kürt isyanları (1800-1900 arası) hem Batı'da gelişen ulus isyanlarına hem de Arap coğrafyasında statü elde etmeye çalışan isyanlar dönemine denk düşer. Batı'da Yunanistan bağımsız bir devlet olma talebiyle isyan ederken (1821), Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Osmanlı'ya karşı isyan bayrağını açmıştır (1830-1833). Bu isyanlar Kürtler açısından, otoritesi kadir-i mutlak olarak görülen Osmanlı'ya karşı ayaklanmalarda umut veren gelişmeler olarak örneklenebilir.

Bu dönemde Kürtler, özellikle Osmanlı orduları Rusya üzerine seferdeyken oluşan askeri ve siyasi boşluklardan yararlanarak isyan etmiştir. Bu isyanların en önemlilerinden biri Cizire Beyi

14 Martin van Bruinessen, *Kürdolojinin Bahçesinde*, s.11.

Mir Bedirxan İsyanı'dır (1842). Kendi adına hutbe okutan Mir Bedirxan göndere Kürt bayrağı çeker ve adına para bastırır. Çevredeki Kürt aşiretlerini de kendisine bağlayan Bedirxan, Cizre'ye barut ve top üretimi için bir tesis kurdurur. Avrupa'ya öğrenci yollayan Mir Bedirxan Osmanlı'yı askeri ve politik yönden epey zor durumda bırakır. Mir Bedirxan aynı süreçte Rusya ile de diplomatik temaslarını devam ettirir.

Abdülmecid Dönemi'nde (1839-1861), Kürt ayaklanmalarının bastırılması göreviyle Osman Paşa komutasında Kürdistan'a gönderilen ordu için hazırlanan liyakat nişanı

Osmanlı-Rus savaşları esnasında Çarlık yönetimi ile temaslarını artıran Kürtler, zamanla bu savaşlarda Rusların en önemli müttefiklerinden biri olur. 1808-1877 yılları arasındaki Osmanlı-Rus savaşlarında oluşturulan 96 adet birlikten 13 adet Kürt alayı Çarlık Rusyası saflarında savaşır. Hatta bu durum ileriki zamanlarda "93 Harbi" olarak bilinen 1877-1878 yıllarındaki savaşta bir birliğin tamamının Kürtlerden oluşması noktasına kadar ilerlemiştir.[15]

Aynı zamanda Çarlık Rusyası'nın geliştirdiği politikaların Kürtlere temas etmesi ve Kürtlerle buluşmasından dolayı Kürtler, o yıllarda Çarlık Rusyası'nda yapılan sömürge dönemi antropolojik çalışmalarında da ele alınmıştır. Kürtlere dair bugün de kullanılagelen, aşiret ve akrabalık ilişkilerinin incelendiği, edebiyat tarihinin yazıya geçirildiği ve çalışmaların yapıldığı dönem yine bu sürece denk düşer. Kürt edebiyatının klasikleri yazıya geçirilir ve Rusçaya çevrilir. Hatta ilerleyen zamanlarda Sovyet sosyalizminde yaşayan Kürtlerin geriye dönük kullandığı kaynaklar da bu çalışmalar arasından çıkmıştır.

Ayaklanmalarda göreli muktedir dönemler yaşayan Kürt aşiretleri, isyanlar bastırılınca göç etmek zorunda bırakıldılar. Osmanlı

15 Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler 1801-1900*, Sipan Yayıncılık, 1995 s.3.

Devleti, isyanları bastıran Osmanlı askerlerine "Kürdistan Zafer Madalyası" verirken, bastırılan isyanların akabinde Çarlık Rusyası artık Kürtlerin göç yollarından birisi olmaya başlamıştı.

İşte bu süreçler sonunda Çarlık Rusyası topraklarına yerleşmek zorunda kalan Kürtler, 1917 Ekim Devrimi sürecinde Rusya topraklarının verili durumundaki Kürt nüfusunu oluşturuyordu. Sovyetler Birliği'nin kuruluşunda aktif yer alan kimi Kürtler, sınırlar çizildikten sonra da Sovyetler Birliği topraklarında yaşamaya devam etmiş ve Kürt tarihinin unutulmaz yıllarını yaşamış-yaşatmışlardır.

Bu çalışmada bahsi geçen Kürtlerin Ekim Devrimi öncesindeki tarihini kabaca bu haliyle tarif etmek mümkündür. Bu açıdan değerlendirildiğinde Çarlık Rusyası'nın Kürtlerle olan temasını Osmanlı'ya karşı yürütülen politikaların çıktılarından biri olarak ele almak yerinde olacaktır. Bu basit gibi görünen denklem hem Osmanlı'nın son yıllarındaki politikalarının hem de Rusya'nın Ortadoğu açılımlarının neticesidir. Ekim Devrimi, iki savaş arasında kalan Kürt halkının kendi kültürel değerlerini yeniden üretebildiği bir dönemin kapılarını açmıştır.

Kürt halkının aydınlanmacı damarını besleyen iki olgu da aslında Kürtler açısından tarihin bir cilvesi gibidir. Bunlardan ilki 19. yüzyıla damgasını vuran savaşlarda kuzeye göç eden Kürtlerin Sovyetler Birliği döneminde yaşamaları, diğeri ise 1980'li yıllar ile birlikte Türkiye'de başlayan zorunlu göçler, köy baskınları ve katliamlarla anılan dönemde Avrupa'ya göç eden Kürtlerin, Kürt aydınlanmacılığının ateşini harlayacak olanak ve kaynaklarla buluşmasıdır. Esasında "ulusal bir topluluk olma hakkından mahrum bırakılmaya"[16] çalışılan Kürtlerin, bu nedenlerle göç ettirildikleri yerlerde, ulusal kültürlerini araştırmaları ve burayı beslemeleri, zorunlu göçlerin göçe zorlayanlar açısından *niyetlenilmemiş* sonucudur.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde yaşayan Kürtler ise bu açıdan tarihin en önemli olanaklarından faydalanabilmişlerdir.

16 Bu ifadeyi daha önce Mehmet Bayrak'ın kaleme aldığı *Şark Islahat Planı* çalışmasının önsözünde planın çerçevesine dair yaptığı yorumda kullanan Mesut Yeğen, meselenin kültürel boyutlarıyla da ele alınması açısından konunun önemini hatırlatıyordu.

Kürt tarihinde Sovyetler Birliği dönemi, kültürel değerlerin ve siyasal birikimlerin yeniden üretiminde devletin kültürel yaşamı ve sanatsal üretimleri baskıladığı değil, teşvik ettiği istisnai bir sürecin yaratılmasının adıdır.

Sovyetler Birliği'nin Kuruluşu ve Kürtler

1900 ile 1920 yılları arasında Kürtler daha çok Birinci Dünya Savaşı, Sevr ve Lozan Antlaşmaları gibi başlıklarda gündeme gelmiştir. Kimi Kürt aydınlarının çabalarını, derneklerin ve onlara bağlı dergilerin faaliyetlerini de saymazsak, Kürtler Sovyetler Birliği'nin kuruluş yıllarına denk düşen yıllarda siyasal tarih içinde pek yer edinememiştir.

Kürtler bu dönemde daha çok Sevr ve Lozan Antlaşmaları'yla alınan haklarının peşine düşmüş ve bu başlıklarda vaat edilen hakların karşılanamamasının akabinde güçlü direnişler örgütlemişlerdir. Örnek olarak Lozan Antlaşması'nın 39-45'inci maddeleri Kürtlere yönelik göreli haklar tanıyorken, uygulamada özellikle Şark Islahat Planları ve İzmir İktisat Kongresi'nde şekillenen genç Cumhuriyet'in yol haritasında Kürtlere dönük uygulamaların çerçeveleri yeniden belirleniyordu.[17]

Cumhuriyet öncesi dönemde ise kimi Kürt dernek faaliyetleri dönemin siyasal çalışmalarının uyumu neticesinde İttihat ve Terakki içinde örgütlenip buna paralel çalışmalar yürütürken, kimi Kürt dernekleri de kültürel ve siyasal haklarının temini için yapılan anlaşmaların garantörü olan devletlerle temaslar kuruyordu. Örnek olarak Kürt tarihinin ilk gazetesi olarak bilinen *Kurdistan* zaman zaman II. Abdülhamid'in baskı ve yasaklarından dolayı İttihat ve Terakki'nin çıkardığı *Osmanlı* gazetesinin matbaasında yayın hayatını devam

17 Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, 2009, s.23.

ettirmiş[18] ve Osmanlı'yı nasıl kurtarırız sorusunun bir cevabı olan milliyetçilik dozlarından az da olsa arındırılmış Osmanlıcılık şemsiyesi altında yaşamını sürdürmüştür.[19]

Emperyalistlerin öncelikleri arasında üst sıralarda yer almayan Kürt halkı, daha çok bağlı çalışma ve araştırma konularında karşımıza çıkıyor. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Sevr, Lozan, Arap yarımadasının yeniden inşası gibi başlıklarda kendini gösteren örnekler var.

Sovyetler Birliği ise bu döneme en önemli katkıyı Ekim Devrimi'nin hemen akabinde Çarlık Rusyası'nın imzaladığı gizli belgelerden olan Sykes-Picot anlaşmasını teşhir ederek yapıyordu. Bununla birlikte Bolşevikler, Ortadoğu ve Anadolu'da yaşayan toplulukların sempatisini kazanıyordu. Kürtler dönemin paylaşılacak unsurlarından biri olarak görülürken, Ekim Devrimi'nin mimarları paylaşılacak unsurlara paylaşımın zeminini ifşa eden belgeleri sunuyordu. 1920 yılında Bakü'de gerçekleştirilen Doğu Halkları Kurultayı'nda Kürtlerin de yer alması bunun çıktılarından birisidir.

Bu tarihe kadar Kürt halkının varlığını inkâr eden şoven çalışmaların derin izlerini taşıyarak gelişen Kürt kültürü ve tarihi, Sovyetler Birliği'nin kuruluşu ile birlikte farklı bir tarih yazımının konusu oluyordu. Sovyet Kürdolojisi, Sovyetler Birliği'nin kuruluş dönemini de kapsayacak şekilde araştırma sahalarını genişletiyor, Kürt kültürü ve tarihine dair yeni üretimleri ortaya çıkıyordu.[20]

Sovyetler Birliği'nin kurulması tüm dünyada yeni bir dönemin başladığının işaretiydi. Artık ezilen halklar ve işçi sınıfı nezdinde, yeni bir sürecin başladığı ilan ediliyordu. Bu durum sadece Çarlık Rusyası'na göç eden Kürtlerin yeni kurulan Sovyetler Birliği'ne dâhil olmasından ibaret değildi. Aynı zamanda Kürdistan topraklarında yaşayan Kürtler de Ekim Devrimi'nden yıllar sonra, gelişen bu politik atmosferden etkileneceklerdi. Kürtlerin yaşadığı ülkelerin siyasal tutumlarında da değişime neden olan süreç "iki kutuplu" dünyanın da ayak sesleriydi.

18 Ahmet Önal, *Yayıncılık ve Kürdistan Gazetesi*, İnatçı Bir Bahar: Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat, Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 23.

19 Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Dipnot Yayınları, 2010, s.79.

20 M. S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu*, Öz-Ge Yayınları, 1989, Rusçadan Çeviren: Mustafa Demir s.10.

Sovyetler Birliği'nin kuruluşu aynı zamanda Kürt meselesine ilişkin tarihsel ve politik olarak belli bir çalışma disiplininin de çerçevesini çizmeye başlıyordu. Kızıl Ordu'nun 1920 yılının Ağustos ayında Polonya'da aldığı yenilgi, Sovyetler Birliği'nin Batı'da ideolojik ve askeri olarak mevcut ilerlemesinin sınırlarını keşfettiği ve yüzünü Doğu'ya döndüğü dönemin başlangıcıydı. Bu sürece denk düşen Kürdoloji çalışmaları ve Doğu Halkları Kurultayı, Ortadoğu'da yaşayan pek çok halkın sorunlarının sosyalizm perspektifinden çözümüne yönelik atılan adımlardandı.

Sovyetler Birliği'nin bu alanda yaptığı üretimlerin bir kısmını artık Doğu'ya ayrılan çalışmalar oluşturuyordu. Özellikle 1920'li yıllarla birlikte Kürtler ve Kürt sorunu başlığında üretimler ortaya çıkmıştı. Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin hemen güneyinde devam eden, emperyalizmin dağılan Osmanlı'dan arta kalan toprakları sömürgeleştirme yarışı, orada yaşayan halklarla temas kurmayı kolaylaştırmıştı. Kurulan temaslara dair aktarılan bilgiler birinci elden ve güvenilir kaynaklardan olduğu için üretilen çalışmalar da değerlidir.

Sovyetler Birliği'nin kuruluş yıllarında asıl muradı, "Kürdistan'daki durumun incelenmesi ve bütün Kürt problemine Marksist açıdan yaklaşmaktı".[21] Çünkü bu dönemde, aynı zamanda "İngiliz Eli" olarak tarif edilen emperyalizmin bölge halklarının sempatisini kazanmak için attığı adımlara karşı sosyalist cepheden de karşılık oluşturma çabası öne çıkıyordu. Zira 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başları emperyalistlerin Ortadoğu halkları için sadece askeri değil, siyasi operasyonlar da tertip ettikleri dönemdi. Örnek olarak İngiltere'nin yaptırdığı gemilerden birine Kürdistan adını vermesinin en temel nedenlerinden biri, Kürt halkının sempatisini kazanmak, onun hamisi olduğu algısını yaratmaktı.[22] Buna karşılık Kürtlerin Sovyetler Birliği topraklarında yaşayan kısmına, diğer tüm halklara olduğu gibi kültürel, ekonomik ve politik konularda özgürlükler sunuluyordu. Sovyetler Birliği toprakları dışında yaşayan Kürtlerle ilgili de yine Sovyetler Birliği'nde sağlanan imkânlar

A.g.e., s.13

Bu geminin Ortadoğu halkları açısında bakıldığında Truva atından bir farkı olmadığı çok açıktır. Zira aynı dönem, bölge halklarının borçlandırıldığı dönemlerdendir. Ayrıntılı haber için http://haber.sol.org.tr/serbest-kursu/elveda-kurdistan-ozkan-oztas-haberi-62034, Yayımlanma tarihi: 07.11.2012.

ışığında Kürt kültürünün ve tarihinin araştırılması, aşiret ve akrabalık ilişkilerinin incelenmesi gibi noktalarda ciddi çalışmalar kayda geçmiştir. Özellikle de 1920'li ve 1940'lı yıllar bu çalışmaların yoğunlaştığı dönemlerdir. İlk başvurulan kaynaklar bölgeyi gezen seyyahlar ve misyonerlerin kayıtları ile Çarlık Rusyası'nda bölgede çalışan şarkiyatçıların ürünleriydi.

Bu çalışmaların büyük bir kısmını sosyolojik konular oluşturuyordu. Kültür ve sanat alanına ilişkin çalışmalar ise daha çok edebiyat ile sınırlı olmakla birlikte Sovyetler Birliği döneminin öncesini inceliyordu. Yani elimizde Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtlere dair araştırılmış çok fazla kaynak bulunmamaktadır. Sovyetler Birliği'ndeki Kürdologların da Kürt tarihini inceleyenlerin de daha çok 15. ve 16. yüzyılı çalışmış olmaları, Ekim Devrimi sürecinde ve sonrasındaki Kürtlere dair verilerin kısıtlı olmasına neden olmuştur.

Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtler asli olarak Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Türkmenistan'da yaşamaktaydılar.[23] Bu durum Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından ekonomik nedenlere bağlı olarak değişim gösterdi. Nüfus sayımlarının ilk çalışmalarında Ezidi Kürtler, Kürt nüfusunun toplam sayısının dışında tutularak gösterilmişti. Bu sayımlar 1926 yılı dolaylarını göstermektedir.[24] Ancak 1926 nüfus sayımlarının ardından Kürtler, Ezidi Kürtler ile birlikte sayılarak listelenmiştir. Bu kaynakların bazılarında Kürtlerin toplam nüfusu 500 bin olarak hesaplanırken bazılarında ise 150 bin civarında olduğu saptanmıştır. Sayımların kritiği ve özellikleri detaylı bir biçimde bilinmese de bu farklılığın başlıca nedeninin, farklı araştırmacılar ve farklı sayım türleri olduğu varsayılmaktadır.

	1926	1956	1970	1979	1989
KÜRTLER	54.661	58.799	88.930	115.858	153.00
EzidiLER	14.523				

SSCB'de yapılan nüfus sayımlarında Kürt nüfusunun yıllara göre dağılımı[25]

23 Herman Taels, *Eski Sovyetler Birliği'nde Kürtler*, Pêrî Yayınları, 2001, Çeviren: Nadire Işık, s. 46.

McDowall'ın nüfus çalışmasının yayınlandığı kaynak: Herman Taels, *Eski Sovyetler Birliği'nde Kürtler*, Pêrî Yayınları, 2001, s. 44.

25 A.g.e, s. 48.

Bir ezilen uluslar hapishanesi niteliğinde olan Çarlık Rusyası'ndan, ulusların eşitlik ve özgürlük içinde yaşadığı Sovyet sosyalizmine geçiş, onu kuran ve yaşatan uluslar nezdinde günlük yaşamda gözle görülebilir değişikliklere neden oldu. Üretim araçlarının işçi sınıfının idaresinde olduğu bu yeni dünyada elde edilen en önemli haklardan biri kültürel eşitlikti. Örneğin, Sovyetler Birliği'ndeki Kürt tiyatrosunun oyuncuları, Moskova Ses Tiyatrosu'ndaki oyuncularla aynı maaşı almaktaydı ve aynı zamanda sanatsal üretimlerini gerçekleştirebilmek için eşit haklara ve imkânlara sahiptiler. Ezilen uluslar hapishanesinden kurtulan ulusların kendi ayakları üzerinde durdukları bir yaşamı inşa etmeleri, tarihin en önemli deneyimlerinden biriydi.

1926 yılında yapılan nüfus sayımı, az evvel sözünü ettiğimiz gibi, etnik sınırları daha belirsiz ve zamanla daha da profesyonel tasniflerle olgunlaşacak önemli örneklerden biriydi. Bu sayımda Sovyetler Birliği toprakları üzerinde yaklaşık 150 değişik dil kaydedildi.[26] Bu sayılan dillerden hepsinin kullandığı bir alfabe yoktu ya da yazılı kültürleri gelişkin değildi. Yapılan sayımın verilerinden birisi de sayımı yapılan dillerden sadece yirmi kadarının bir alfabe ve dilbilgisine sahip olmasıydı.[27] Sovyetler Birliği döneminde, geri kalan tüm diller için alfabe oluşturulmaya çalışıldı. Kürtçe de bunlardan biriydi.

Kültürel eşitliğin temel dayanağı ve sağlayıcısı olan etmen ekonomik eşitliğin sağlanmasıydı. Bu süreçte ekonomik etkinlikler gelişti; göçebe aşiretler ve ailelerin yerleşik hayata geçmeleri sağlandı; çobanlık ve benzeri hayvancılık faaliyetleri de kolektifleştirildi. Sovyetler Birliği'nin kuruluşu ve sınırların yeniden belirlenmesinin ardından Kars vilayetinde sınırın ötesinde kalan (Bin Xet – Sınırın Altı) Kürtler hayatlarını çobanlık ile idame ederken; sınırın üstünde (Ser Xet – Sınırın Üstü), Sovyetler Birliği topraklarında kalan Kürtler arasından bilim insanları ve sanatçılar yetişmeye başlıyordu. Bu, Kürt kültür ve sanat tarihinin Rönesansı denilebilecek bir duruma örnekti.

26 A.g.e., s. 54.

27 A.g.e., s. 55.

Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nde kurulan Kolhozlarda[28] Kürtler kendilerine ait olan Kolhoz modelleri inşa ederek bu süreci birinci elden örgütlediler. Burada tüm üretim faaliyetlerinde yer alan Kürtler aynı zamanda kendi kültürlerini yeniden örgütledikleri bir olanak buldular. Sovyetler Birliği'nde Kürtleri resmeden pek çok görseldeki "tarım işçisi" ya da "köylü" figürlerinin belirginlik kazanmasının nedenlerinden birisi de Kürtlerin geleneksel kültürlerini burada üretmeye devam etmeleriydi.

Kolhozlar dışında ayrıca Otonom Eyaletler ("*Oblast*"lar) ve Otonom Yerleşkeler-Mıntıkalar ("*Okrug*"lar) ile pek çok ulus kendini kültürel değerleri ile var edebilecekleri yönetim formlarıyla tanışmıştır.

Demografik olarak yoğunluk gösterdikleri yerlerde Kürtler sadece kültür ve sanat alanına değil, aynı zamanda politik süreçlere de dâhil olmuşlardır. 1936 yılında gerçekleştirilen Moskova'daki bir kongrede, Ermeni temsilcilere Kürtlerin siyasette daha çok temsil edilmeleri için teşviklerde bulunmaları salık veriliyordu. Aynı zamanda Çarlık Rusyası döneminde Çarın zulmünden de nasibini alan Kürtler için Ekim Devrimi'nin ardından gelişen politik süreçler önem arz ediyordu.

Sovyetler Birliği'nde 1924 yılında yürürlüğe giren ve 1936'da kapsamlı değişiklikler yapılan Anayasa vasıtasıyla, farklı ulusların dilleri ve kültürleri devlet tarafından korunma ve garanti altına alınmakla kalmayıp aynı zamanda bunların yeniden üretimi için de kaynaklar ayrılıyordu. Örnek olarak, 1936 Anayasası'nın 8. maddesinde her kolektif çiftlikte söz sahibi uluslar için *"kolektif çiftliklerin bulunduğu topraklar, bunların kullanımı için bedelsiz olarak ve sınırsız bir süre için, yani sonsuza dek onlara ayrılmıştır"* ibaresi yer alıyordu. Bunun yanı sıra Anayasa'daki pek çok madde ulusların kültür, sanat, eğitim ve sağlık başlıklarındaki haklarını tanımlıyor ve güvence altına alıyordu. Ayrıca 123. maddede yer alan *"SSCB yurttaşlarının hangi milliyet ve ırktan olursa olsun ekonomik, devletsel, kültürel, sosyal ve politik yaşamda tam hak eşitliği,*

28 Kolhozlar, SSCB'de tarım alanındaki kolektif üretim birlikleridir. *Kollektivnoye Hozyaystvo*, yani *kolektif tarımcılık* kelimelerinin kısaltmasıdır.

ihlal edilemez bir yasadır. Irk ve milliyetleri temelinde yurttaşların haklarının doğrudan ya da dolaylı olarak kısıtlanması ya da aksine, doğrudan ya da dolaylı olarak ayrıcalıklar tanınması ve ırk veya milliyet ayrımcılığı, kin ve aşağılama, yasalar tarafından cezalandırılır" cümlesi ile tüm kültürel farklılıklar koruma altına alınıyordu. Bu gelişmeler ile birlikte kültürel ve sanatsal üretimlerin, parasız ve bilimsel eğitimin olanaklarından faydalanan Kürtlerin, aynı süreçte Kürdistan'da yaşayan Kürtlerle kıyaslanmayacak ölçüde, kazanımları anayasal olarak tanınmış ve garanti altında alınmıştı.

Yüzyıllar boyunca, emperyalistler tarafından hasıraltı edilen Kürt kültür tarihinin en önemli ürünleri, işte bu dönemde gün yüzüne çıkarılıyor ve insanların kullanımına sunuluyordu.

1921 yılında Arap harflerinin yerine, Sovyetler Birliği'ndeki Kürdologlar tarafından Latin harfleri ile bir Kürtçe alfabe hazırlanıyordu. Kürtlerin çoğunluk olduğu yerlerde hayata geçen otonom yönetimler veya kolhozlar ile bu kültürel edinimler kitleler ile temas alanı buluyordu. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki sınır boyunca kurulan otonom yönetim zamanla Otonom Kürt Eyaleti olarak resmi statüye kavuştu. 1923 yılında Kürtlerin bölgesel başkenti olan Laçin'de çıkardıkları gazete *"Sovyetskiy Kurdistan"* Kürtçe yayımlandı ve 1961 yılına kadar yayın hayatına devam etti.[29] İlerleyen zamanlarda da

SSCB'de 1936 Anayasası'nın 15. yıldönümü kapsamında hazırlanan pul: Herkese ücretsiz eğitim hakkı

[29] Y. Yılmaz Karataş, *Demoktarik Barışçı Çözüm ve Kürt Sorunu*, Evrensel Yayınları, 2011, s. 28.

Ermenistan'ın başkenti Erivan, Kürt kültürünün üretildiği önemli merkezlerden biri haline geldi.

Sovyetler Birliği'nin sosyalizm programının bir çıktısı olarak, Kürtlerin yaşadığı bölgelere uygulanan planlı ekonomi sayesinde, Kürtler de diğer uluslar gibi pek çok ekonomik ve teknolojik gelişmeden yararlandı. Tüm bu süreçlerde ilkel aşiret yapıları dağıtıldı, feodal kültürün yeniden üretiminin önüne geçildi. Öncesinde ilkel şartlarda icra edilen tarım faaliyetleri, sanayinin de gelişimiyle modernleştirildi ve Kürtlerin yaşadığı topraklarda da modern tarım kendini gösterdi. Çara, Kürt aşiret reislerine ve para babalarına ayrılan araziler, halkın ve bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda planlanıp pay edildi. Kolektif tarımın, kolhozların önü açıldı. Şehirleşme gözle görülür bir şekilde arttı. Daha öncesinde topraktan barakalarda kalan Kürtler, kısa sürede merkezi ısıtmanın olduğu modern tuğla evlerde yaşamaya başladı.

Zamanla ışıklandırılmış yerleşimlere kavuşan Kürtler kentlere ulaşımın kolay olduğu modern yollara, doktorların, veteriner hekimlerin, eğitimcilerin olduğu istasyonlara, tiyatro, sinema, gazete, dergi, kütüphane ve spor tesislerine kavuşmuştu. Kürtler diğer Sovyet yurttaşlarının elde ettikleri tüm ekonomik ve sosyal haklardan yararlanmaya başlamıştı.

Aynı zamanda Kürtler, Sovyetler Birliği'nde siyasal olarak yönetimlerde de yer alarak, tüm bu ekonomik etkinliklerin planlayıcıları arasında da görev alıyordu.[30] Bu planlamaların çıktısı olarak da Kürt kültürünün gelişiminin önündeki engeller bir bir kalkıyordu. O dönemde Kürtler, Kürdistan'da kültürel bir jenoside maruz kalırlarken, Sovyetler Birliği'nde anadillerinde eğitim gördükleri bir süreci inşa etme olanağı buluyorlardı. 1932-1933 öğretim yılının sonunda Ermenistan'da 71 öğretmenli 40 tane Kürt Okulu ve 2000'e yakın öğrenci vardı. Yine aynı dönemde Erivan'da Kürt öğretmenlerin eğitildiği Kafkas Kürtleri'nin pedagojik gelişimleri için okullar da mevcuttu.[31] Bununla birlikte Moskova ve benzeri gelişkin kentlerde de yine pek çok alanda eğitim olanaklarından

30 Herman Taels, *Eski Sovyetler Birliği'nde Kürtler*, Pêrî Yayınları, 2001, Çeviren: Nadire Işık, s. 65.

31 A.g.e., s. 73.

yararlanıyorlardı. Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtlerin elde ettiği bu haklar Kürdistan'da vücut bulan ülkelerde, ancak yarım yüzyıl sonra mücadele başlıkları olarak öne çıkabildi.

Tüm bu yaşanan gelişmelerin yanı sıra genellikle antisovyetik saldırılardan ve özellikle de Stalin karşıtı kampanyalardan nasibini alan kimi tarihçilerin, Kürt tarihinin Sovyetler Birliği dönemine dair aktardığı argümanlar, çarpıtmalar ve asılsız iddialarla doludur. Öne sürülen savlar ya tarihsel bağlamlarından koparılmış argümanlardan oluşmakta ya da dönemin Soğuk Savaş yıllarının liberal akıl hocalarının "ürettiği" verilere dayanmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı üretilen antisovyetik argümanların tamamına cevap üretmek olmasa da birkaç tanesine kısaca değinmekte yarar olacaktır.

Bu konuda en çok karşımıza çıkan örneklerden ilki Kürt kültürüne dair üretimlerin Sovyetler Birliği'nin son yıllarına doğru azalarak bitmesidir. Bu durumu Sovyetler Birliği'nin çözülüş ve Soğuk Savaş dönemlerini ele almadan inceleyen yaklaşımın öne çıkardığı tez ise Sovyetler Birliği'nin "Kürt düşmanlığı"dır. Herhangi bir dayanağı olmayan bu argümanın gerçeklikle ilgisi de yoktur. Zira Sovyetler Birliği'nde Kürt kültürünün zayıflamasının iki önemli nedeni vardır. Bunlardan ilki, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtlerin zamanla, Kürtçe yerine Rusça ya da başka dilleri kullanmaya başlamalarıdır. Burada ekonominin ve teknolojinin gelişimi ve bunun dile etkisini görmezden gelmek hatalı olur, zira Sovyetler Birliği toprakları kadim Kürt coğrafyasından epey uzaktır. Kürtlerin bu başlıklarda topyekûn bir yarış ve üretimde olma olasılıkları demografik nedenle de zayıftır. Asıl bakılması gereken nokta kadim Kürt coğrafyası olmadığı halde Kürtlerin kültürel olarak bu kadar ileriye gidebilme olanağı bulmalarıdır. İkinci neden ise zaten Soğuk Savaş döneminde ideoloji alanında geri düşmeye başlayan Sovyet sosyalizminin çözülüşe giden yolda pek çok başlıkta artık "argüman üretemiyor" oluşudur. Sovyet sosyalizminin ideolojik alanda yaşadığı gerileme ister istemez geçmişte ideolojik olarak da hegemonya kurduğu dönemle kıyaslanmıştır. Burada Kürtlerin özel olarak kültür ve sanat alanında üretimlerinin azalmasına ilişkin sunulan argümanlar ne Kürtlere özgü bir durumdur ne de Kürtler için hazırlanmış istisnai bir yaptırımdır. Burada asıl öne

çıkan şey Sovyet sosyalizminin gerilediği noktada Kürt kültür ve sanat üretimlerinin de buna bağlı olarak yaşadığı gerilemedir.

Eleştirilerden bir diğeri de Stalin'in Kürtleri sürdüğü ve hedef aldığı efsanesidir. Kürtlerin Stalin döneminde yaşadığı sıkıntılara dair anlatılar da tarihsel bağlamından kopartılarak aktarılmaktadır. Bu örnek de yukarıdaki gibi, dağılan bir Sovyetler Birliği deneyiminin yıkıntılarını görmezden gelip de Kürtlerin kültür ve sanat alanındaki üretimlerinin neden eskisine kıyasla azaldığının sorgulanışı gibi temelsizdir. Stalin dönemi kapitalist cenah tarafından genel olarak antikomünizm kampanyalarının çıkış noktası haline geldiği için bundan Kürt tarihçileri ve kimi Kürdologlar da etkilenmiştir.

Örnek olsun, 2. Dünya Savaşı'nın hemen ardından kurulan Mehabad Kürt Cumhuriyeti'ne Sovyetler'in neden sürekli destek vermediği konusunda sorgulamalarda bulunan tarihçilerin, Sovyetler Birliği'nin savaşın yaralarını sarmak için nasıl bir mücadeleye giriştiklerini bilmediklerini düşünmek saflık olur. Burada öne çıkarılan şeyler Kürt halkının diğer tüm halklar gibi yaşadığı acılardır. Bunlar ne Kürtlere has ve sadece Kürtleri hedef alan uygulamalardır ne de Sovyetler Birliği'nin ulus politikasının bir parçasıdır. Bu, gerek savaş yıllarının gerekse savaş sonrasında yeniden inşa sürecinin yaşattığı sıkıntılarla ilintilidir. Örneğin yine bu tarihçiler, Kürt tiyatrocuların sahnelediği oyunlarla Kızıl Ordu'ya partizan toplamak için verdikleri çabayı görmezden gelmektedirler. Sovyet sosyalizminin, insanlığın bu en ileri birikiminin sadece aksayan yönlerine odaklanmak ideolojik olarak bir tercihin sonucudur ve insanlığın bu en ileri birikimine alternatif oluşturacak ya da telafi sunacak bir önermeden de yoksundur.

Bu tercihin bir çıktısı olarak bu çalışmanın amacının, Kürtlerin de en ileri birikimlerinden biri olan Sovyetler Birliği deneyiminin farklı ve hasıraltı edilen birikimini öne çıkarmak olduğunu tekrar etmek isterim.

Başka bir ifade ile Sovyetleri Birliği'nin ulusların kültürel ve tarihsel birikimleri açısından yaptığı katkıyı ve ulus meselesini bir sorun olmaktan çıkarmasını görmezden gelmek hata olacaktır. "(...)ulusal sorun söz konusu olduğunda, sosyalizmin bu konuyu 'sorun' olmaktan çıkartabildiği gerçeğini (de) görelim. Üstelik

Marksistlerin ve sonra Bolşeviklerin yıllar boyu koydukları, ulusal çözümün proletaryanın çıkarlarına ters düşmemesi rezervine de uygun olarak..."[32]

[32] Aydın Giritli, *Reel Sosyalizm Ulusal Sorunu Çözmüştü... Sovyet Deneyi ve Ulusal Sorun*, Gelenek Dergisi, Sayı: 49.,Sayı49, 1995.

Sovyetler Birliği'nde Kürt Sineması

Sovyet sosyalizmi döneminde sinema, sosyalizmin geniş kitlelere ulaştırılmasında ve yeni insanın yaratılması sürecinde ideolojik belirlenimde en etkili araçlardan biri olarak kullanılmıştır. Bizzat Lenin, sinemanın öneminin altını çizmiş ve sanatçıların sinema alanında üretmeleri için teşviklerde bulunmuştur.

Sinemaya dair "bizim için sanatların en önemlisi" diyen Lenin[33] 1919 yılındaki Tüm Rusya Komünist Partisi-Bolşevik programında sanata ilişkin girdiler yaparken, Sovyet iktidarının, işçilerinin ve köylülerinin kendi kendilerini yetiştirmeleri ve geliştirmeleri konusunda en önemli araçlar arasında kütüphaneleri, okulları, halk üniversitelerini, konferansları ve bunlarla birlikte sinemayı da göstermiştir.[34] Yine aynı yılda Lenin, Sovyet sinemasının devletleştirilmesinin karar altına alınmasına da öncülük etmiştir.

Devrimin hemen ilk yıllarında tüm kısıtlı imkânlara rağmen pek çok çalışma ve ürün ortaya çıktı. *Devrim Sineması* devrimin kendisinden başlayarak tüm topluluklara ve kurulan yeni yaşama ayna tutmaya başlıyordu. *Ana, Potemkin Zırhlısı, Kino Pravda, Lenin İçin Üç Şarkı, Dünyanın Altıda Biri, Sovyet İleri!, Donbass Senfonisi, Romanovların Düşüşü, II. Nikola'nın ve Tolstoy'un Rusyası, Büyük Yol* gibi filmler Sovyet Devrimi'nin hemen ardından hayata geçirilmiş başarılı örnekler arasında yer aldı. Aynı zamanda

33 Alexander S. Karaganov, *Edebiyat ve Sinemada Yaşayan Lenin*, Sel Yayıncılık, 2009, Çeviren: İsmail Yerguz, s. 82.

34 A.g.e, s. 83

belgesel örneklerinin de aralarında bulunduğu bu üretimlerin tüm Sovyet halklarıyla buluşması için çaba harcanıyordu.

Kitleleri aydınlık bir geleceğe taşıyan ve aydınlatıcı bir araç olarak ele alınan sinema Kürt halkıyla da buluşuyordu. Bir yandan sinema sanatının bir bütün olarak Kürt halkına ulaştırılması amaçlanırken öte yandan Kürt Sineması'na dair çalışmaların ilk verileri de ortaya çıkıyordu. Kürtlere ulaştırılan sinema, zamanla Kürtleri diğer kültürlere ulaştıran bir araca dönüşüyordu. Sinemanın ilk yıllarında beyaz perdeyi seyreden Kürtler, yıllar geçtikçe perdeden seyrediliyordu. Sanatın halkın günlük yaşamına içkin bir olgu haline geldiği Sovyetler'de sanat halkları anlatıyor; yalnızca anlatmakla kalmayıp aynı zamanda yeni gelişen siyasal veya toplumsal olaylara karşı bir duyarlılık ya da bilinç yaratmak işlevini de üstleniyordu.

Sovyetler Birliği'nde sinema sadece izleyiciye ulaştırılan bir sanatsal ürün olmaktan çıkıp aynı zamanda işlenen konunun izleyiciyle buluşturulup izleyicinin işlenen konuya dâhil edildiği bir etkinliğe dönüşmüştü. Seyircinin güvenini kazanan bu sanat tarzı, Sovyet halklarının birbirlerinin kültürleri ile temasını da sağlamıştı.

Dünya sinemasındaki kimi olumsuz örneklerin aksine halkları ve insanları birbirine yakınlaştıran Sovyetler Birliği sineması, birbirine yakınlaştırdığı halkların kültürel değerlerini de beyaz perdeye yansıtıyordu. Her filmin aynı zamanda bir okul olduğu örneklerde izleyiciler sürecin tamamına tanık olmakla kalmayıp zamanla filmin bir parçası da oluyorlardı. Sosyalist kazanımların ekrana yansıtıldığı tüm örneklerde, yeni insana dair girdiler de bulunuluyordu.

Bu tür üretimlerin, kimi sinema tarihçileri tarafından Üçüncü Sinema olarak adlandırılması da yine bu tür filmlerin aslında bir mücadele başlığının sonucunda üretilmiş olmalarıyla ilişkilidir.[35] Üçüncü Sinema bağlamında ele alındığında 1917 ile 1930'ların

35 Burada sözü edilen sinema örneklerinden Birinci Sinema egemen ana akım sinema olarak kodlanırken, İkinci Sinema da sanat, yönetmen sineması olarak tarif edilir. Üçüncü Sinema devrimci mücadeleler bağlamında ortaya çıkan sinemadır (Mike Wayne, *Politik Film Üçüncü Sinema'nın Diyalektiği*, Yordam Kitap, 2009, Çeviren: Ertan Yılmaz, s. 11).

devrimci çalkantılarıyla şekillenen Sovyet Sineması'nın ürünlerinden biri olarak Kürt Sineması, Sovyetler Birliği deneyiminin sonrasında da bu tarzını devam ettirecek bir karakter kazanmıştır. Toplumsal ve kültürel özgürleşmeye hizmet eden bu ürünler tarihinin öncülleri olarak Sovyetler Birliği döneminden günümüze bir süreklilik göstermiştir. Ticari kaygılardan uzak, toplum için üretilen bu çalışmalara yıllar sonra da dönüp bakıldığında, sinema tarihi içinde kilometre taşı oldukları görülecektir. Bir politikleşme aracı olan sinema, kültürel özgüllükleri belgelemiş, bizlere taşımış ve aktarmıştır.

Kürt halkının tüm gerçekliğini beyaz perdeye yansıtan bu ilk etkinlikler hem Kürt halkını politikleştirmiş hem de Kürtlerin kendine özgü kültürel özelliklerini diğer Sovyet halklarına ulaştırmıştır. Sovyet sosyalist gerçekçiliğinin Kürt kültür ve sanatı üzerindeki tezahürü, kendisinden sonra gelecek olan neredeyse tüm kültür-sanat etkinliklerini belirlemiş ya da etkilemiştir. Bu gerçeklik aynı zamanda insanlığın ayakları üstünde durmasını sağlayan mücadelenin çıktısıdır. Brecht bu gerçekliği; "toplumun nedensel karmaşalarını keşfetmek, şeylerin yaygın görünüşünün iktidarda olanların görüşü olduğunu ortaya koymak, toplumun yakalandığı baskı yapan güçlerin en etkili çözümlerini sunan sınıfın bakış açısından yazmak, gelişme unsurunu vurgulamak, olasılığı somut hale getirmek ve soyut olasılığı ortadan çıkarmak" olarak tanımlar.[36]

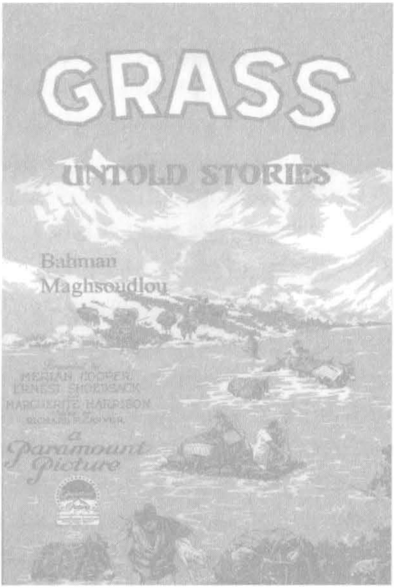
Yine bu gerçekliğin izinden giden Sovyetler Birliği'ndeki Kürt sineması, hem sosyalizmin kazanımlarını aktarmış ve derinleştirmiş, hem anlattığı aşiret ve köylülük yapısına dair imgelerle köylülüğü ve ağalığı eleştirmiş, hem de Kürt halkı ile komşu halkların kardeşlik bağlarını pekiştirmiştir.

Kürt tarihinin ilk sinema filmi: *Zarê*

Sovyet Ermenistanı'nda çekilen *Zarê* filminin, Kürt tarihinin ilk sinema filmi olduğu yaygın olarak kabul görmektedir. 1926 yılında çekilen *Zarê* filminden önce çekilen ve ilk Kürt filmi olup

36 Mike Wayne, *Politik Film Üçüncü Sinema'nın Diyalektiği*, Yordam Kitap, 2009, Çeviren: Ertan Yılmaz, s. 57.

olmadığına dair tartışmaların olduğu bir başka film de *Grass* (1925) filmidir. Belgesel filmler arasında ilk örneklerden sayılan bu filmin konu edindiği ana ögelerden biri Kürt aşiretleridir. 1925'te, Ankara'dan yola çıkan üç kişinin Türkiye'de bir kervansaraya ve Suriye'de bir çöl karakoluna konuk olduktan sonra İran'da Bahtiyar (Baxtîyarî) aşiretinin mevsirn göçüne katıldıkları bu belgeselde, aslında Kürtler tam da bu aşiretin anlatımıyla konuya dahil oluyor. Yani filmin amacı aşiretlere ve Ortadoğu'nun ekonomik etkinliklerinden biri olan hayvancılığa ayna tutmaktır. Sadece Kürtleri anlatmak için kurgulanmayan bu üründe, Kürtler filmin önemli bir bölümünü kapsar.

Grass filminin afişi

Tartışmalarda ilk Kürt filmi olarak sunulan *Grass* filminin aksine *Zarê* filminde kamera direkt olarak bir Kürt köyüne ve Kürt kültürüne odaklanmıştır. Bahman Maghoudlou yönetmenliğinde beyaz perdeye aktarılan *Grass* filminin oyuncularından biri, yıllar sonra *King Kong*'un yönetmen koltuğuna oturacak olan Merian C. Cooper'dır.

1925 yılındaki *Grass*'tan önce Kürtlerin konu edildiği filmlerden biri *Kürtlerin Boyunduruğu Altında*'dır. Ermenilerin yaşadıkları 1915 zulmünün suçlusu olarak sunulan Kürtlerle ilgili anlatıların olduğu bu film hakkında belgeler mevcuttur ancak filmin kayıtlarına dair henüz herhangi bir belge ortaya çıkmamıştır.[37]

Zarê ise tüm bu örneklerin dışında, Kürtlerin yalnızca filmin

37 Rohat Alakom, *Kürtleri Anlatan İlk Film*, Kürt Sineması, Agora Kitaplığı, 2009, s. 42.

bir kısmına konu edildiği değil, direkt olarak baştan sona Kürt kültürünün işlendiği bir filmdir. Sovyet Ermenistanı'nda üretilen ve Ermeni sinemasının kurucusu olan Hamo Beknazaryan (1892-1969) tarafından çekilen film 72 dakikalık bir drama filmiydi ve sessiz filmler arasında yer almaktaydı. Filmin çekildiği yıllarda sinemada ses teknolojisi henüz kullanılmıyordu.[38] Ermeni yazar Abê Lazo'nun *Zarê* öyküsünden sinemaya uyarlanan çalışma romantik bir aşk hikâyesini anlatır. Bu aşk hikâyesi vesilesiyle toplumsal farklılıklara, Kürt halkının yaşadığı eziyetlere, ağanın zulmüne ve feodal sistemin eleştirisine kapı aralayan film, güçlü bir toplumsal içerik taşıyordu; örneğin Çarlıktan bölgeye kadar gelen ödenek her el değiştirdiğinde bir kısmının yetkililerce zimmetlerine geçirilmesi gibi olaylar anlatılıyordu.

Ermeni yönetmenlerin Kürtlere dair filmler çekmelerinin nedenini Rohat Alakom, Hasmikyan'dan şöyle aktarıyor:

> *Sinema eleştirmeni Suren Hasmikyan'a göre Zarê ile 1927 tarihli sonraki epik film Khaspush, Ermeni yönetmenlerin yalnızca kendi ulusal sorunlarına odaklanmalarının değil, benzer eziyetler görüp trajik şoklar yaşamış olan başka uluslara sevecenlikle yaklaştıklarının da kanıtıydı. Bu filmler kavramsal filmler olarak algılanıyordu ve bu film türünü niteleyen deyiş süssüz Doğu'ydu. Asya'yı egzotik harikalar ve korkular diyarı olarak gösteren Doğu filmlerine karşı ilk Ermeni filmleri, hayatın gerçekliğini yansıtıyor ve Doğu'yu çelişkilerin düğümlendiği, kölelik zincirleri ile durağan geleneklerin ağır ağır çözülmeye başladığı yer olarak koyuyordu.*[39]

Filmin yönetmeni olan Beknazaryan'ın anılarını kaleme aldığı metinlerde de tarif ettiği üzere, bu işe girişirken elinde örnek alacağı herhangi bir çalışma mevcut değildi. Aksine, o güne değin Doğu hakkında çekilen filmler, bu başlıktaki filmlerin nasıl çekilmeyeceği üzerinden çıkarımlara yarıyordu sadece. Beknazaryan'a göre:

38 A.g.m., s. 43.
39 A.g.m., s. 43.

> The Minaret of Death, Abrek Zur *ve* My Nataela *yabancı egzotik numuneler olmaktan öteye gitmiyorlardı. Bu filmlerde özlem olarak yansıyan, dışsal güzellikti: kadife, desenli kumaş, şerbet, lokum, nargile, peçe takmış dilberler ve şırıl şırıl akan pınarlar. Biz bunların hepsini reddetmeliyiz. Sovyet seyircisi öylesine bilinçlenmiş durumda ki onun midesi artık "doğu marmeladını" kaldırmıyor. Doğu'da Sovyetler öncesinde süren hayat daha ziyade bilinmeyen yönler içeriyordu ve vahşi gerçekliğiyle herhangi bir cazibesi yoktu. Desenli kumaşın yerine süprüntüler, sarayların ve haremlerin yerine kötü kulübeler, Batı'daki kadınlardan daha fazla köleleştirilmiş olan dilberlerin yerine emekçi kadınlar, macera ve aşk peşinde koşturup duran serüvenciler yerine yoksulları her gün kamusal haklardan mahrum bırakan devlet ve baskıdan başka hiçbir şey bilmeyen despotik hâkimler. Doğunun gerçek hayatı buydu.*[40]

Kürt sinemasının bu ilk ürünü işlenmeye başlandığında henüz Kürtlere dair bilgiler ve belgeler (Sovyetler Birliği açısından) gelişkin değildi. Örnek olsun; alfabelerine, geleneklerine, kültürlerine dair hem bir araştırma hem de araştırılanı kayda geçme biçimiydi bu film. Beknazaryan filmi çekmek için bir süre Kürtler arasında bir nevi alan araştırması yapmıştır. Çünkü aynı zamanda Kürt halkına dair bilgilere birinci elden ulaşmayı istemiştir. Yaptığı özel araştırmalarda Kürtlerin inançlarını, aşiret ve akrabalık ilişkilerini, dine ve büyüye dair yaklaşımlarını, iş ve meslek kollarını, anayurt kavramını, törenlerini, doğayla olan ilişkilerini dünyayı kavrayış biçimlerini ayrı ayrı ele alarak incelmiştir.

Beknazaryan yine bu alan araştırmalarının yanı sıra Erivan Halk Kütüphanesi'nde folklorik materyalleri incelemiş ve ardından Kürt halkı ile birebir alan araştırmaları yaparak çalışmasını derinleştirmiştir.

Kürtler aralarına katılan bu yönetmenin araştırmalarını heyecanla karşılar ve araştırmanın asıl amacının bir sinema filmi olduğunu öğrendiklerinde de çok sevinirler. Kaleme aldığı anılarında Beknazaryan, *"İnsanlar bizi haydut sanıyor. Ne olur bizim*

A.g.e, s. 45.

yalnızca yoksul göçebeler olduğumuzu, bütün gün alın teri döktüğümüzü gösterin sinemada"[41] diyen Kürtlere de rastladığından bahseder.

Zarê'yi canlandıran Maria Todaosyon

Bütün araştırmalarının akabinde Kürtlere dair folklorik materyaller toplayan yönetmen kısa zaman içinde filmin çekimlerine başlar. Filmin ana karakterleri dışında Kürt köylüleri de filmde aktif rol oynar. Özellikle de geleneksel temaların işlendiği sahnelerde, köylüler namus davası ile ilgili bölümde kadın oyuncunun üzerine yürümüş ve köylerine bir daha gelmemesi için uyarmışlardır. Yönetmen tüm bu gelişmelerin dışında oyunculuk görevlerini gerçekten çok iyi icra eden ve yıllarca oyunculuk yapmışçasına rollerini yerine getiren köylülerin de olduğundan söz ediyor. Beknazaryan'ın anlatımına göre özellikle ağalara, beylere ve şeyhlere karşı nefretlerini aktaran rollerini başarılı bir biçimde yerine getiren köylüler göz dolduruyordu.

Filmin çekimleri sırasında yaralı ve sakat Kürt askerlerini canlandıran oyuncuları Birinci Dünya Savaşı'nda kaybettiği oğulları sanan bir annenin dayanamayıp ağıt yaktığı da kayda geçen notlar arasındadır.

Beknazaryan'ın kayda geçtiği notlardan yola çıkarak *Zarê* filminin Sergey Eisenstein'in *Potemkin Zırhlısı* (1925) filminden bir yıl sonra sinemalarda gösterildiğini anlıyoruz. Yönetmen, *Zarê* ile *Potemkin Zırhlısı* arasında oyunculuk bağlamında parallellik kuruyor.

> *O harika filmde Eisenstein, yalnızca aktörleri değil, önceden tiyatro ya da sinemayla yakından uzaktan alakası olamamış sıradan insanları da kullanırken çok cesurdu, oysa bu insanların oyunları bazı sahnelerde yönetmenin sanatsal*

41 A.g.m., s. 46.

anlayışına son derece uygun düşmüştü... Zarê'de ise ben mecburiyetten aynı yolu takip ettim. Şehirden uzak, dağlarda set kurunca her zaman istediğim aktörle çalışmam mümkün olamazdı. Çekimleri durdurmayı göze alamayınca da yörede kimi bulduysak onları göz kararıyla filme dâhil ettik. Bu sayede set fotoğrafçısı Melik-Aghamalyan, başarıyla oynama firsatı buldu.

Kürtlerin çekime katılması benim gözümde temel önemdeydi. Daha önce de değinmiş olduğum üzere, içlerinden birçoğu iyi oyuncu çıkmıştı. Söylemek tam doğru olur mu bilmiyorum ama Kürt çobanlarından sanatsal 'reenkarnasyon' çıkarma derdinde değildik. Benim amacım, sadece kendilerini iyi temsil edebilmeleriydi. Nitekim onlar da kendilerini oynadılar ve ekip başları kendilerine en uygun koşulları yaratınca da çekimler sırasında fiilen gerçeklik duygusunu yaşayabildiler. Açık ki, gerek Zarê'nin onurunun kırıldığı sahnede genç kızın yüzüne tüküren ihtiyar kadın, gerekse histeri krizine tutulan iki anne rol yapmıyorlar, içlerindeki en sahici duyguları yansıtıyorlardı.

Üstelik bu durum yalnızca Kürtler için geçerli değildir. Söz gelimi, Kürtlerin karıştığı olaylarda sorumlu olan Çar polisinin komiseri Z. Guramişvili de kendini oynamıştı. Öyle olmasa, Çarlık polisi ile Kürtler arasındaki ilişkilerin tam niteliğini eksiksiz biçimde beyaz perdeye aktarmak mümkün olabilir miydi?

Hatırlıyorum henüz Erivan'dayken, böbürlendiği apaçık belli kapkalın bıyıklarıyla oynayıp duran yakışıklı bir erkek görünce çok şaşırmıştım. Sonra, o adamı filmimde oynamaya güç bela ikna ettim. Setteyken, kendisinden en doğal haliyle bildiği gibi davranmasını istemekten başka bir şey de yapmadım.

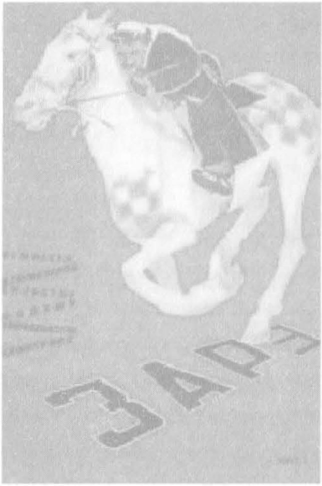
O da kendisinden isteneni başarıyla yerine getirdi.[42]

Zarê filminin senaryosuna ilham veren *Zarê'nin Kaderi* adlı öykünün yazarı Hakob Gazaryan aynı zamanda modern Kürt

42 A.g.m., s. 47.

alfabesini oluşturan kişilerdendir. Bu anlamda film baştan sona Kürt kültür tarihine gönül verenler tarafından üretilmiştir de diyebiliriz.

Filmin görüntü yönetmenliğinde Garoş Beknazaryan ve Arkadi Yaloyov görev alırken, senaryosunu da yine yönetmenliğini üstlenen Hamo Beknazaryan yazmıştır. *Zarê* karakterini Maria Todaosyon, Seydo karakterini Hraçizn Nersisyan, Silo karakterini de Avet Avetisyan canlandırmıştır.[43]

Zarê Filminin Afişi

Zarê filmi Moskova ile birlikte Sovyetler Birliği'nin diğer kentlerinde de gösterime girdi. Filmi seyredenler arasında Stalin de vardı. Film sadece Sovyetler Birliği'nde değil, aynı zamanda New York City'de yer alan Sovyet sineması film salonunda da gösterime girdi (Şubat 1931).

Bu film kendisinden sonra çekilen Kürt filmlerini etkilemiştir. *Zarê* filminin ardından çekilen pek çok Kürt filminde, *Zarê* filminin etkisini görmek mümkündür.

Filmin konusu klasik bir Kürt aşk hikâyesidir. Karakterleri farklı yorumlamak ve Kürtlerin klasik aşk hikâyelerinden biri olan *Mem û Zîn* destanına benzetmek mümkün. Birbirine kavuşamayan iki insan ve aralarına giren ağanın oğlu...

Zarê ve çoban Seydo'nun arasındaki aşk ve bundan rahatsız olan köyün ağası Temur Bey. Birbirine âşık olan bu iki genci çekemeyen Temur Bey iki aşığın arasını bozmak ister. Bunu başarmak için birçok yolu deneyen Bey, Seydo'yu hedef tahtasına koyar. Ağa olmasından ötürü elinde tuttuğu tüm güçleri Seydo'yu yıldırmak için kullanan Temur Bey, Seydo'nun Zarê'yi bırakması için etmediğini bırakmaz.

Temur Bey ile kapışan Seydo dayanamaz ve en sonunda Temur

43 Yusuf Kılınç, İlk 'Kürt' Filmi Zerê, *Kürt Tarihi Dergisi*, sayı: 2, 2012, s. 9.

Bey'e silah çeker. Zarê çıkagelir ve sevdiği adam ile düşmanının ortasında korkusuzca durur. Zamanla Zarê'yi kaçıran Temur Bey Zarê'yle zorla evlenmek ister fakat Zarê bunu istemez. Ancak artık ne olursa olsun Zarê'nin adı Temur Bey ile anılmıştır ve "yüzüne kara çalınmıştır" "Kötü kadın" olarak anılan Zarê'yi ağanın elinden kurtarmak için mücadele eden Seydo'nun kavgası ve çabası ise filmin ana hikâyelerinden birini oluşturur.

Film bu aşk hikâyesi etrafında Kürt kültürünü ve geleneklerini, ezen ezilen ilişkilerini, köylülerin ağa tarafından belirlenen hayatlarını, din olgusunu ve aşiret ilişkilerini izleyiciye ulaştırır. [44]

Kürt-Ezidi

Sovyetler Birliği'nde Kürt sinemasının diğer bir örneği olan filmin orijinal adı *Kurd-Ezidi* olarak geçer. Ermenistan'da yer alan bir Kürt köyündeki kolhozların kuruluşunu konu edinen film yine sessiz filmler arasında yer alır. Kürt halkına kolhozların yararlarını, amacını ve siyasal içeriğini anlatmak için sinemanın bir yöntem olarak kullanılmasında en önemli örneklerindendir. 1932 yılında çekilen filmin süresi 51 dakikadır.

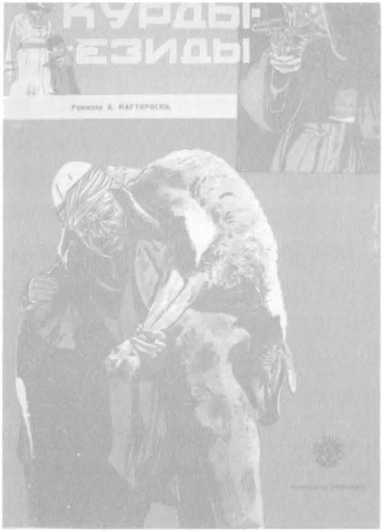
Ortak üretim çiftlikleri, döneminin en önemli ekonomik ve siyasi hamlelerinden biri olarak insanların hayatına girince, buna dair pek çok alanda üretimler yapılmıştır. Sinema bunlardan sadece biridir. Kürt-Ezidi filminde, hem Kürtlerin kültürel olarak farklı bir yanı işlenir hem de Kürtlere kolhozların önemine dair girdilerde bulunulur.

Yönetmen koltuğunda A. Martirosyan yer alırken senaryosunu ise P. Barxûdaryan ve G. Balasanyan kaleme almıştır. *Zarê*'den sonra çekilmiş uzun metrajlı ikinci Kürt filmdir ve belgesel filmler arasında yer alır.

Filmin konusu, köyde kolhozlar kurulmadan önce halkın yaşadığı sıkıntılardır. Şeyhler tarafından sürdürülen sağlık hizmetleri, okuma yazma bilmeyen bir halk, binlerce yıldır devam eden baskı ve sömürü, kötü koşullardan dolayı yaşamını yitiren çocuklar

44 Filme dair farklı ve ayrıntılı başka bir anlatım için: M. Agit Duman, *Kürt Sinema Tarihinin İlk Ürünü Zarê*, http://haber.sol.org.tr/blog/kurdewari/m-agit-duman/kurt-sinema-tarihinin-ilk-urunu-zare-110164, Yayımlanma tarihi: 12/03/2015.

resmedilir. Kürtlerin, tüm bunlara karşılık yeniden kurulan kolhozlarda ayağa kalkması anlatılır.

Kürt-Ezidi filminin afişi

Kolhozların kurulması ile birlikte köye bir öğretmen ve doktor gelir. Bunlar Kürttür ve Kürtler tarihlerinde ilk kez sağlık ve eğitim hizmetlerini ücretsiz ve anadillerinde almaya başlarlar. Film o andan itibaren iki dünyayı yansıtır ve birbiriyle kıyaslar. Bir yanda geriliğin, cehaletin, yoksulluğun ve geleneksel öğretilerin olduğu dünya perdeye yansıtılırken, diğer tarafta okuryazarlığın, özgürlüğün, aydınlığın ve akılcılığın olduğu dünya.

Film çekimlerinde oyuncular ile mekân içindeki nesneler uyum içerisindedir. Nesneler aynı zamanda içinde bulundukları kültürü ve değişimi de ifade eder. Doğa da filmde yer alan ögeler arasındadır. Ermeni sinema eleştirmeni Garegin Zakoyan, oyuncuların doğallığını ve başarısını, neredeyse rol yapmadan görevlerini yerine getirmelerini anlatırken durumu "gizli kamerayla çekilmişçesine doğal" diye tarif eder.[45]

Ermeni kökenli sinema eleştirmeni Hovhannes I. Pilikian, Martirosyan'ın bu çalışmasını belgesel gücüne sahip ve eğlendirici olarak yorumlamıştır. Pilikian filme dair şu yorumu yapmıştır:

> *Kürt sorunu, Ermeni sorunu gibi dünya barışı açısından potansiyel tehlike oluşturan uluslararası düzlemde çetrefilli sorunlardan birisini oluşturmasına rağmen, Ermenilerin bu sorunu insani bağlamına katkıda bulunduklarını görmek bizi*

45 Rohat Alakom, Kürtleri Anlatan İlk Film, Kürt Sineması, Agora Kitaplığı, 2009, s 53.

> *çok şaşırtmıştır. Soykırımdan ve iç savaştan güç bela kurutulan ve kendi yaralarını sarmakla meşgul olan Ermeniler, kendileri gibi acı çeken ıstırap ortaklarını unutmamışlardır. Bu film, tarihinin kritik bir anında, ayakta kalmayı başaran uluslardan hangilerinin dünya çapındaki kültür üretimlerine dahil edecekleri sorusuna karar verilmekte olduğu bir dönemde, Kürt halkının sürdüğü hayatı belgelemek gibi büyük bir öneme sahiptir.*[46]

Filmin ilk gösterimi 3 Ocak 1933'te Erivan'da oldu. Moskova prömiyeri ise 29 Eylül 1934'te yapıldı.[47] Yine, sinema eleştirmeni Sabir Riyazev'e göre:

> *Beyazperdeye yansıyan çatışmalar, o zaman günlük hayatta karşılığı olmayan sorunlardı. Öyle ki filmin ilk gösteriminde seyirciler sık sık hararetli ve yüksek sesli protestoda bulunmuşlar, sahneler değiştikçe yumruklarını sıkmışlardır. Film başarılı bir filmdi. Şaşırtıcı bir dinginlikte, eski ve görünüşte kalıcı olanın, köhne olanın yıkılışını anlatıyordu.*[48]

Sovyet Ermenistanı Kürtleri

Sovyet Ermenistanı'nda doğrudan Kürtleri konu edinen üçüncü filmdir. Belgesel türünde hazırlanan film 12 dakika uzunluğundadır. 1947 yılında çekilen ve Kürt halkının yaşamını konu edinen bu kısa film, Sovyetler Birliği döneminde Sovyet Ermenistanı'ndaki Kürtlerin günlük hayatına dair kısa bilgilendirmeler formatındadır. Sessiz ve siyah beyaz olan filmin senaryosu, Hecîyê Cindî ve Y. Koçaryan tarafından yazılmıştır. Yönetmen ise Koçaryan'dır. Film Kürtler ile Ermeniler arasındaki dostluğu öne çıkarmak için hazırlanmış çalışmalardandır.

46 Pilikian Hovhanness, *Armenian Cinema*, Londra, 1982, s 46-47.

47 Rohat Alakom, *Kürtleri Anlatan İlk Film, Kürt Sineması*, Agora Kitaplığı, 2009, s 53.

48 Pilikian Hovhanness, Armenian Cinema, Londra, 1982, s 46-47.

Ermenistan Kürtleri

Kürtler ve Ermeniler arasındaki dostluk bağlarını güçlendiren filmlerden bir diğeri olan Kurdên Ermenistanê (Ermenistan Kürtleri) Ermenistan'da yaşayan Kürtlerin hayatını anlatır. 1959 yılında çekilen filmin senaryosunu ünlü Kürt yazar Erebê Şemo kaleme almıştır. Kürtlerin Sovyet Ermenistanı'ndaki yeni hayatlarına dair belgesel film, sosyalizmin Kürt halkının yaşamına kattığı değerlere odaklanır. Filmin süresi 21 dakikadır. Yönetmen koltuğunda C. Jamharyan vardır. Erebê Şemo aynı zamanda Ermenistan Komünist Partisi'nin Kürt birimlerinde Kürt kültürünün ve yaşamının sosyalizmle bağını kurmak ve geliştirmek için emek vermiştir. Bu çalışma da bunun çıktılarından birisidir. Erebê Şemo'nun en çok gündeme getirdiği ve sözünü ettiği şey "yeni yaşam"dır. Bu yeni yaşam sosyalizmle gelişen ve ancak sosyalizm vasıtasıyla sürdürülebilir olandır. Erebê Şemo pek çok ürününde bu konuyu işler. Bu film de Kürtlerin sosyalizmdeki "yeni yaşamları"na dairdir.

Kadim Dostluk

Orijinal adıyla *Dostên Qedîmî* 50 dakikalık bir belgesel filmdir. 1988 tarihli film, Kürtler ile Ermeniler arasındaki dostluğun nasıl yaşandığını anlatmak ve bu bağı güçlendirmek için çekilmiştir. Senaryosunu L. Grigoryan ve K. Zakaryan yazarken, L. Grigoryan yönetmenliği üstlenmiştir.[49]

Sovyetler Birliği'nin son döneminde Kürt sinemasında duraksama görülmektedir. Bu duraksama benzer yıllarda Sovyet Sineması ve Sovyetler Birliği'nin içinden geçtiği dönemle de ilişkilidir. Gerek savaş yıllarının verdiği yıkım gerek soğuk savaş yıllarının verdiği ideolojik tahribat bu alanlardaki üretimleri etkilemiştir. Ancak geride Kürt tarihinin en önemli ürünlerini gördüğümüz bir deneyim kalmıştır.

49 Priske Mohoyi, Li Ermenistana Sovyetê fîlmên li ser Kurdan: http://www.avestakurd.net/magazn/li-ermenistana-sovyet-flmn-li-ser-kurdan-h364.html.

Kürt sinemasının Sovyetler Birliği deneyimine bakarken

Kürt sineması esasında politik bir tutum ve tavır olarak incelenebilecek bir alandır. Zira gelişim özelliklerine bakıldığında diğer ulus sinemalarından farklı bir yolda ilerlemiştir. Örnek olarak Sovyetler Birliği döneminde henüz sinemada ses teknolojisi kullanılmadığı yıllarda, Kürt sineması kameranın Kürtlere odaklanması ve Kürtlerin kültürlerini aktarmasıyla tarif ediliyordu. Bu dönemde Kürt kültürü özgürce işleniyor ve beyaz perdeye aktarılıyordu.

Kürt sinemasında ses teknolojisinin kullanıldığı yıllarda ise Kürdistan coğrafyasında Kürtçe yasaklı bir dil olduğu için Kürt sineması denilen şeyin kendisi politik bir tutum olarak kendini ayırt etmek durumunda kalmıştır. Bunun sınırları ise Kürtleri "içeriden anlatan" bir tavırla çiziliyordu. Tüm bu örneklerin içine farklı dillerde yapılan filmler de dâhil edilebiliyordu. Örnek olarak Handan İpekçi'nin *Büyük Adam Küçük Aşk* filmi ile Yeşim Ustaoğlu'nun *Güneşe Yolculuk* filmi dilleri Türkçe olsa da Kürtleri "içeriden" anlatan filmler olarak Kürt sinemasına dahil ediliyordu. Özellikle de Türkiye'deki üretimleri ile deneyim kazanıp mesafe kat eden Kürt sineması, Yılmaz Güney'in *Yol* filmindeki Kürdistan yazılı sahnede serüveni başlayan bir alan olarak tarif edilir. Yılmaz Güney sineması ile başlayan örnekler Kürtleri "içeriden" anlatırken öncesindeki ya da dışındaki örnekler Türk sinemasındaki Kürtler olarak tarif edilir.

Türk sinemasında Kürt olan ya da Türkçe üretimlerde dolambaçlı yollardan tarif edilen Kürtlerin anadillerinde üretimleri çok azdır. Kürtçe filmler bu nedenle sanatsal üretimler olmakla birlikte politik olarak mücadele alanları olmuşlardır. Her sinema salonundaki gösterimin bir miting havasında geçmesinin temel nedenlerinde biri de budur. Çünkü ileri örneklerin dışında Türk sinemasında *Gurbet Kuşu* olan Kürtler, köylü, kentte yevmiyeci, alaya alınan, komedi filmlerinde sahne bulan karakterler olarak işlenmiştir.[50]

Geleneksel ulus sinemalarının dışında bir yere oturan Kürt sineması bir devlet aygıtı tarafından açıktan destek gördüğü, sinema üretimi için kaynak ayrıldığı, oyuncularına maaş ödendiği tek

50 Müslüm Yücel, *Türk Sinemasında Kürtler*, Agora Kitaplığı, 2008, s. 49.

deneyimi Sovyetler Birliği'nde yaşadı. Türk sinemasında konuk karakter olan, kendi kültürünü üreteceği zaman yasaklarla ve sansürlerle karşılaşan örneklerin aksine Sovyetler Birliği'nde kamera direkt olarak Kürtlerin eliyle kendi halkına ayna tutma işlevi gördü.

Sovyetler Birliği'nin sinema deneyimi, sadece Kürt kültürünün üretildiği ya da yansıtıldığı bir alan olmanın yanısıra Kürtlere siyasal olarak da temas eden bir alan haline gelmiş oldu. Başlangıçta yönetmenler Ermeniler arasından çıkarken, sinemanın Kürt tarihi defterine yazılmasının en önemli nedenlerinde biri Kürtleri "içeriden" anlatıyor oluşuydu. Baştan sona Kürtleri anlatan ilk film olan *Zarê* bu nedenle ilk Kürt filmi olarak kabul edilmektedir.

Tüm bu örneklerin dışında, Osmanlı'nın son dönemlerinde Ermenilerin katledilmesinde maşa olarak kullanılan kimi Kürt aşiretleri, Kürtler ile Ermenilerin arasını açmış ve düşmanlık tohumları serpmiştir. Özellikle Ermeni milliyetçiliğinin Osmanlı topraklarına sirayet etmemesi için çaba gösterilen II. Abdülhamit döneminde, Kürtlerin İslam şemsiyesi altında buluşturulmasıyla, Kürtlerin Ermenilere karşı Hamidiye Alayları'nda örgütlenmesi hem Ermeni milliyetçiliğine karşı bir tampon bölge oluşturacaktı hem de İslam başlığıyla Kürtlerin milliyetçi duygularından arındırılmasına yarayacaktı. Buna ikna olan Kürt aşiretlerinin yaşattıkları katliamlar Ermenilerde derin bir üzüntü ve öfke yaratmıştı.[51]

Sovyet Ermenistanı'nda, Ermenistan Komünist Partisi ve ona bağlı Kürt seksiyonu, Kürtler ile Ermenilerin, emperyalist devletlerin elinde katliama uğramalarının ya da buna alet olmalarının karşısında iki halkın kardeşliğini öne çıkaracak ve bunu güçlendirecek faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Bugün hâlâ Ermeniler ile Kürtler arasında dostluk bağlarının bu kadar gelişkin olmasının nedenlerinden biri Sovyetler Birliği döneminde bu iki halkın kardeşlik bağlarının sınıf temelinde örülmesiyle ilişkilidir. Sovyetler Birliği'ndeki sinema faaliyetlerinin buna olan katkısı görmezden gelinemeyecek kadar belirgin ve gelişkindir.

51 Kemal Süphandağ, *Büyük Osmanlı Entrikası Hamidiye Alayları*, Komal Yayınları, 2006, s. 169.

Aynı zamanda kolhozların kuruluşunu anlatan kimi kısa belgesel film örneklerinde olduğu gibi Kürt halkı ile sosyalizmin güncel ve politik açılımları arasındaki bağların güçlendirilmesi de amaçlanmıştır.

Kürt sinema tarihinin en önemli özelliklerinden biri politik olarak ele alınmasıdır. Ulus sinemalarını birbirinden ayıran en temel farklılıklardan biri dil iken, Kürtlerin anadillerini kullanmaktan mahrum bırakılması bu politik yaklaşımın en doğal sebeplerindendi. Tüm bu nedenlerden ötürü Kürt sineması siyasal bir yaklaşımın çıktısı olagelmiş, Kürtleri "içerden" anlatan ve Kürt emekçilerinin hayatına odaklanan bir *üçüncü sinema* tarifi olarak karşımızı çıkmıştır. Kürt sinemasının Sovyetler Birliği dönemi bu yaklaşımın en önemli belirleyeni olmuştur. Bu nedenle konu Kürt sineması olduğunda Sovyetler Birliği dönemi sadece geçmişin anlaşılmasını sağlayacak bir dönem olmakla kalmaz, ayını zamanda bugünün kurgulanış biçimini anlamanın da yolunu açar.

Sovyetler Birliği'nde Kürt Edebiyatı

Kürt edebiyatında Sovyetler Birliği dönemi hem Kürt kültür tarihinin hem de Sovyetler Birliği döneminin en ileri ve en derin birikimini yaratmıştır. Sovyetler Birliği'nde genel olarak Kürt kültürü ve sanatı açısından ele alındığında en çok üretimin yapıldığı alanlara, edebiyat ve basın yayın faaliyetlerini örnek göstermek mümkündür.

Bunda hem bu üretimlerin Sovyetler Birliği tarafından destekleniyor ve propagandasının yapılıyor oluşunun hem de insanlık tarihinin okuma yazma oranının zirveye ulaştığı bu deneyiminin kendisinin doğrudan payı var. Aynı zamanda Kürtlerin eşit ve ücretsiz eğitimi anadilinde almalarının bu alandaki üretimlere olan katkısını görmezden gelemeyiz.

Sovyetler Birliği döneminden önce (Rusya topraklarında) bu örnekleri ilk olarak Çarlık Rusyası'nda görüyoruz. Çarlık yönetiminin Ortadoğu politikalarının bir çıktısı olarak Kürtlerle kurduğu organik temas, Kürt kültür ve tarihinin incelenmesine de vesile olmuştur. Bu örneklerin sayısı çok olmamakla birlikte Kürt tarihinin en önemli eserlerinin dünyaya duyurulmasını sağlayan örneklerden olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda Rus diplomat ve antropologların çalışmaları ile Batılı misyonerlerin faaliyetlerine dair yazılı kayıtlar değerlidir. Buna ek olarak; zaman zaman Osmanlı ordusunu tanzim ve eğitim için görevli Alman komutanların seyahat notları da önemli örnekler arasındadır.[52]

52 Helmuth von Molkte, *Kürdistan Dağlarında*, Örgün Yayınevi, 2010, Çeviren: E. Karahan-N. Uğurlu, s, 354.

Çarlık Rusyası'nın Kürt kültür ve tarihi alanında yaptığı üretimlerle araladığı kapının, Sovyetler Birliği dönemi kaynakları ve arşiv çalışmaları için büyük olanaklar sağladığı su götürmez olsa da Çarlık dönemindeki bu üretimlerin yeterli olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Özellikle, Osmanlı ile yapılan savaşların sonrasında genişletilen Çarlık topraklarına gönderilen Rus memur ve elçilerin yaptıkları ve derledikleri bu çalışmalar, Kürt kültür tarihinin en önemli örnekleri arasına girmiştir. Bugün Rusçanın, Kürdologlar için neredeyse yaşamsal öneme sahip olmasının nedeni de budur.

Kürt tarihinin en önemli isimlerinden biri olan Kürdolog Martin van Bruinessen bu durumu *"iyi bir Kürdolog, en azından en önemli kaynakları okuyabilmeli, yani Osmanlıca, Farsça, Arapça, İngilizce, Rusça bilmeli. Ben Rusça bilmiyorum, Arapçam zayıf, Ermenice öğrenmediğim için de kendime kızarım. Bundan dolayı Minorskiy gibi büyük oryantalistlere çok saygı duyarım"* diyerek ve Kürt tarihi araştırmaları için Rusçanın önemini vurgulayarak özetler.[53]

Bu dönemin en önemli isimleri arasında yer alanlardan biri olan Aleksandr Jaba, konsolosluk görevini yerine getirdiği yıllar boyunca, Kürtçe el yazması eserlerin en önemli örneklerini derlemiştir. V. Velyaminov-Zerov, Şeref Han tarafından 1597 tarihinde kaleme alınmış, Kürt tarihinin derli toplu halde yazıya geçirildiği ilk çalışma olan Şerefname'yi ilk defa yayımlamıştır.[54] 1885 yılında Polonya'da dünyaya gelmiş olan Bazil Nikitin ise Urmiye'de sürdürdüğü elçilik görevi boyunca, Kürtler hakkında araştırmalar yapmış ve bunu *Sosyolojik ve Tarihi İncelemeler: Kürtler* çalışmasıyla kitaplaştırmıştır.[55] Bu örneklere ek olarak; önemli Kürt tarihçilerinden biri olan ve van Bruinessen'in yukarıdaki alıntısında adı geçen Vladimir Feodoroviç Minorskiy'e de değinmekte yarar var. Kendisi İran'da sürdürdüğü elçilik faaliyetleri boyunca Kürtler ve Ortadoğu üzerine çalışmış ve 1917 Ekim Devrimi'nden sonra ülkesine dönüp çalışmalarını ilerletmiştir. Anılan bu isimlerin önemi

53 Martin van Bruinessen, *Kürdolojinin Bahçesinde*, Vate Yayınları, 2009, Çeviren: Mustafa Topal, s.174.

54 A.g.e., s. 11.

55 Bazil Nitikin, *Kürtler*, Deng Yayınları, 1991, Çeviren: Hüseyin Demirhan-Cemal Süreyya, s. 19.

ise Kürdolojinin kurucuları olarak sayılmalarından ileri geliyor. Bu araştırmacılar, Kürt tarihi çalışmalarında bugün hâlâ geri dönüp kendilerine bakılan isimlerdendir. Bu isimlerin çoğunun öne sürdüğü tezler hâlâ günceldir ve kullandıkları kaynaklar geçerliliğini yitirmemiştir.

Çarlık Rusyası'ndaki bu çalışmalar, orada yaşayan Kürtlerin varlığının sonuçlarından biri olmaktan ziyade Çarlık Rusyası'nın Ortadoğu politikalarının çıktılarından biri olarak görülmelidir. Sovyetler Birliği kendi topraklarında yaşayan Kürtleri bu çalışmalarda rol almaya teşvik ederek araştırmış ve bu yolla kültür tarihine girdilerde bulunmuştur. Öte yandan; bu yaklaşımın bir sonucu olarak, Sovyetler Birliği'nde eğitim ve kültür dillerinden biri olan Kürtçenin bu alandaki üretimleri de büyük ölçeklere ulaşmıştır.

Aynı yıllarda Türkiye sınırları içinde yaşayan Kürtler, konuştukları Kürtçe kelime başına para cezası öderlerken, Sovyetler Birliğinde Kürtçe günlük hayatın ayrılmaz bir parçası olarak Kürtler için önemli bir yer tutuyordu. Şark Islahat Planları, Takrir-i Sükûn Kanunları ile beraber idam cezaları, göçe zorlamalar, inkâr ve imha politikaları Kürtlere kader gibi dayatılırken, sosyalizm döneminde bu karanlık tablo dağılmış ve Kürt halkı kendi ayakları üstünde durmayı başarmıştır.

Yine farklı bir kıyasla; bu dönemlerde Kürdistan'da "Kürt" kelimesi, kelimeyi dile getireni aforoz etmeye yeterken, Sovyetler Birliği'nde Kürtçe alanında incelemeler ve çalışmalar sürdürülüyor, Kürt tarihi konferansları, kongreleri düzenleniyordu. Kürt yerine "doğulu", "şaki", "eşkıya", "haydut" gibi kelimeler Türkiye'de gazete haber ve manşetlerinde en çok duyulan sözcükler arasındaydı.

Türkiye'de Kürtlerin kültürel ve yaşamsal haklarına sahip çıkmak için yürüttükleri isyanlardan biri olan 1930 Ağrı İsyanı dönemine ilişkin Esat Mahmut Karakurt'un ifadeleri çarpıcıdır:

> *Bunlara aşağı yukarı vahşi denilebilir. Hayatlarında hiçbir şeyin farkına varamamışlardır. Bütün bildikleri gök ve kayadır. Bir ayı yavrusu nasıl yaşarsa, o da öyle yaşar. İşte Ağrı'dakiler bu nevidendir. Şimdi siz tasavvur edin; bir kurdun, bir ayının bile dolaşmaya cesaret edemediği bu yalçın kayaların üzerinde yırtıcı hayvan hayatı yaşayanlar ne derece*

> *vahşidirler. Hayatlarında acımanın manasını öğrenememişlerdir. Hunhar, atılgan, vahşi ve yırtıcıdırlar... Çok alçaktırlar. Yakaladıkları takdirde sizi kurşunla öldürmezler. Gözünüzü oyarlar, burnunuzu keserler, tırnaklarınızı sökerler ve öyle öldürürler. Kadınlar da kendileri gibi imiş.*[56]

1930'larda Türkiye'de Kürtleri resmeden bu tablonun aksine, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtler anadillerinde gördükleri eğitimlerle akademide profesör unvanlarına erişebiliyordu. Sınırın ötesinde kalanın bilim insanı, berisinde kalanın vahşi olarak resmedildiği iki farklı dünyayı yaratan kurguyu iyi analiz etmek gerekiyor.

Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtlerin edebiyat alanında çalışırken karşılaştığı en büyük ve temel sorun; Kürdistan'da yaşayan Kürtlerde de olduğu gibi alfabe ile ilgili olandı. Çok uzun yıllar boyunca herhangi bir dil kurumundan yoksun olan Kürtler, dillerini kurumsal olarak daha çok medreselerde ve din alanında ilerletebilmişlerdi. "Kürt Dil Kurumu" gibi bir kurumun yokluğunda ve dilin korunması için atılan adımların kurumlardan bağımsız olarak, sadece aydın hassasiyeti ile ilerlediği bu yıllarda Kürt dili için yapılan çalışmalar bir hayli meşakkatlidir. Bu nedenle de standart bir dil oluşturmanın önündeki engeller dilin gelişimine ket vurmuştur.

Bunun dışındaki örnekler ise baskı ve sansür ile karşılaştığı için toplumsallaşmasının önündeki bariyerlere takılmış oldu. Bölgedeki ilk matbaayı 1914 yılında Halep'te kuran Kürtler, basın yayın alanındaki pek çok çalışmayı gizli yollardan yürütmek durumunda kaldı.[57] Burada basılan ilk eserin *Mem û Zîn* olması da gayet bilinçli bir seçimdi. Eseri Kürtçe yazmasının sebeplerini ayrıntılı olarak sunan Ahmedê Xanî'nin yurtseverlik duygusu oldukça ağır basan eserini basmak Kürtler için aydınlanma mücadelesinin bir çıktısıydı.

Çok uzun yıllar boyunca yazılı kültürden ziyade sözlü kültürün egemenliğinde ve belirleniminde olan Kürtçenin gelişkin bir

56 1 Eylül 1930 tarihli Akşam Gazetesi'nden alıntıdır. Kaynak: Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, 2009, Ankara, s. 152.

57 Kürt kimliğinin oluşumunda basın yayın faaliyetlerinin önemine dair: http://haber.sol.org.tr/serbest-kursu/kurt-kimliginin-insasi-ve-kurt-tarih-yazimi-2-ozkan-oztas-haberi-62933.

alfabesi yoktu. En fazla Arap alfabesi kullanılmıştı; ancak bunun da Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtler için kimi dezavantajları mevcuttu. Bu dezavantajlardan biri Sovyetler Birliği'nde kullanılan Kürtçe'nin, aynı dilin Arap harfleri ile üretildiği Kürdistan coğrafyasına olan uzaklığı iken diğeri de yıllardır Kiril alfabesi ile hayatlarına devam etmiş Sovyetler Birliği Kürtleri'nin günlük yaşamda Arap harflerini kullanmanın önündeki doğal sınırlardı.

Kürtlerin, Sovyetler Birliği'nde kullanabildikleri kendilerine has bir alfabeleri mevcut değildi. Bunun yerine Kürtçe sözcükleri Kiril Alfabesi'yle ifade ettikleri örnekler vardı. Bunun bir sonucu olarak; Kürtçe sözcüklerdeki mevcut sesleri de karşılayacak bir alfabe veya Kiril alfabesinin bu anlamda yeniden tanzimi bir zorunluluk arz ediyordu.

Yaşanan tüm bu sıkıntılar hem Kürtlere anadillerinde bir eğitim imkânı sunulması hem de Kürt kültür ve tarihinin araştırılması açısından engel oluşturuyordu. Bunun üzerine, Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtler için bir alfabe oluşturulması kararlaştırıldı. Bu alfabe sayesinde Kürt kültür ve tarihinin incelenmesi ve araştırılması için olanaklar yaratılabilecekti.

Kürtler için yeni bir alfabe çalışması

Kürtler, tarihleri boyunca bulundukları coğrafyada pek çok uygarlığa temas ederek pek çok alfabeyle ilişki kurmuş ve kullanmışlardır. Bunlar sırasıyla çivi yazısı, Avesta alfabesi, eski Pehlevi alfabesi, Masi Sorati alfabesi, Ezidi Kürtleri'nin kullandıkları alfabe, Osmanlı'da kullanılan alfabe, Arap alfabesi, Latin alfabesi ve Kiril alfabesidir.[58] Bunlardan Masi Sorati (Masi es-Sorati) alfabesi Kürt aşiretlerinin kendi ürettikleri en eski alfabedir.[59]

Kürtlerin aydınlanmacı damarı yakalaması Latin ve Kiril alfabelerini kullanmaları ile başlamıştır. Sovyetler Birliği topraklarında bu durum devletin de teşviki ile görece daha rahat ve uygun şartlarda gerçekleşirken bir diğer örneğin yaşandığı Şam'da ise

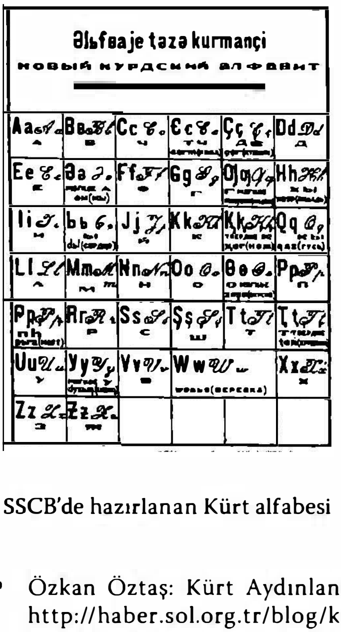
58 Kürtçe Latin Alfabesi ve İsahak Marogulov: http://kurdistan-post.eu/tr/kurdistan/kurtce-latin-alfabesi-ve-isahak-marogulov#comment-63971

59 Muhammed Ronî El-Meranî, *Bilinen En Eski Kürt Alfabesi*, Kürt Tarihi Dergisi, Sayı: 5, s.15

Celadet Alî Bedirxan, tüm zorluklara rağmen karanlığa karşı aydınlanma meşalesini yakmıştı. Üstelik elindeki tek araç, tüm olanaklarını seferber ederek çıkardığı *Hawar* dergisinden başka bir şey değildi. Ne bir medya kuruluşu, ne bir okul ne de bunun propagandasını rahatça yapabileceği bir konjonktür vardı. Celadet Alî Bedirxan'ın, günümüz modern Latin grafikli alfabesi ile çıkardığı *Hawar*'ın çıkış tarihi olan 15 Mayıs (1932) halen Kürt Dil Bayramı olarak kutlanmaktadır.[60]

Sovyetler Birliği'nde ise süreç daha farklı ilerlemiştir. Celadet Alî Bedirxan'ın Şam'da yaptığı çalışmaların öncesinde, Sovyetler Birliği'nde İsahak Marogulov Latin harflerinden oluşan bir alfabe hazırlamıştı.

Sovyetlerin dört bir yanına dağılmış olan Kürtlerle temas kurabilmenin en kolay yollarından biri, onlara anadillerindeki bir yayınla ulaşmaktı. Ekim Devrimi'nden sonra Sovyetler Birliği anayasasında da güvence altına alınan; azınlıkta olan milletlerin dil, tarih, kültür, sanat ve edebiyat alanında gelişmelerini sağlama hedefinin çıktılarından biri olarak Kürtlere bir alfabe hazırlama işi, Parti'ye bağlı Kürt birimlerine delege edilmişti.

SSCB'de hazırlanan Kürt alfabesi

Ermenistan'da Parti'nin Kürt birimleri içinde Orbeli, İsahak Marogulov ve Erebe Şemo Kürtler için Latin harflerinden oluşan bir alfabe için çalışmalara başladılar.[61] Çalışmanın merkezinde duran kişi Marogulov'du. Marogulov 1868 yılında dünyaya gelmişti. Asuri kökenli olan İsahak Marogulov'un, ailesinin İran'dan Ermenistan'a yerleşmesinin

60 Özkan Öztaş: Kürt Aydınlanma Tarihinden Portreler Hawar Dergisi: http://haber.sol.org.tr/blog/kurdewari/ozkan-oztas/kurt-aydinlanma-tarihinden-portreler-hawar-dergisi-107636

61 Kürtçe Latin Alfabesi ve İsahak Marogulov: http://kurdistan-post.eu/tr/kurdistan/kurtce-latin-alfabesi-ve-isahak-marogulov#comment-63971

ardından Ermenistan'daki öyküsü başlıyordu. Her yıl çıktığı Elegez Dağı'nın yaylalarında Kürtlerle kurduğu temaslar sonucunda anadili gibi Kürtçe konuşmayı öğrendi. Kürtçe üzerine yaptığı alfabe geliştirme çalışmaları, yaşama veda ettiği 6 Eylül 1933 tarihine kadar devam etti.

İlk Kürtçe Alfabeyi Hazırlayan Ekipten İsahak Marogulov

Marogulov'un da katıldığı, 1928 yılında konuya dair yapılan bir toplantıda Latin harflerinden oluşan bir Kürt alfabesi oluşturulması kararı alınır. Ermenistan Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi, 8 Temmuz tarihli bu kararında oluşturulacak yeni bir alfabe için Orbeli, İsahak Marogulov ve Erebê Şemo'dan oluşan komiteye yetki verir.[62] 1928 yılının sonuna doğru Marogulov tarafından Latin grafikli Kürt alfabesi hazırlanır.

7 Mart 1929'da Ermenistan SSC Halk Eğitim Komiserliği, yeni Kürt alfabesinin yayılması için ayrıntılı bir plan hazırlıyor ve plan kapsamında Kürt alfabesinin, Kürtlerin yaşadığı her yere teması için ayrıntılar belirleniyordu. Bu kapsamda:

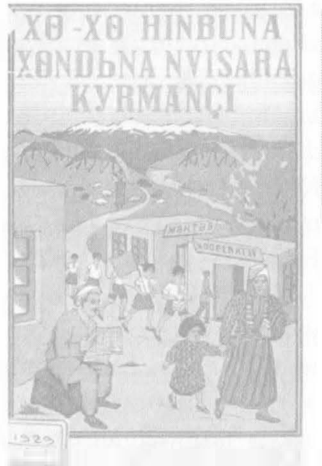
- Yeni Kürt alfabesinin öneminin basın aracılığıyla ve halk toplantılarında tebliğ edilmesi,
- Kendi kendine öğrenme prensibine dayanan illüstrasyonlu alfabe kitabının basılması,
- Kürt okullarının birinci ve ikinci sınıfları için anadil derslikleri; eğitimsizliği ortadan kaldırma okulları için derslikler; popüler, genel edebiyat ve okuma kitaplarının basılması,
- İki aylık kurslarda kadrolar hazırlanması,
- 1929 yılının Mart ayında Kafkasya Kürt ahalisi temsilcilerinin katılımı ile konferans örgütlenmesi

maddeleri karara bağlandı.

Aynı yıl içinde "kendi kendine öğrenme prensibine dayanan

62 İML Ermeni Şubesi Arşivi Şube 1, Özel ÖD. 12, dosya 2, Belge 117. Aktaran: Hejare Şamil, Diaspora Kürdleri, Pêrî Yayınları, İstanbul, 2005.

illüstrasyonlu alfabe kitabının basılması" kararından yola çıkarak Erebe Şemo ve İsahak Marogulov tarafından Latin harflerinden oluşan *"Kürtçe Kendi Kendine Okuma ve Yazma"* isminde bir çalışma hazırlandı

İsahak Marogulov'un Hazırladığı Kendi Kendine Okuma Yazma Kitabı

Bana kalırsa, İsahak Marogulov'un bu kitabının öne çıkan tek yanı, Kürtlere okuma yazma öğrenmeleri için üretilmiş ilk ürünlerden biri olması değil. Eserin herhangi bir kısıtlama veya yasaklama ile karşılaşmadan Sovyetler Birliği'nin desteğiyle okuyucuya ulaştırılmış olması da, tek başına açıklamak için yeterli olmayacaktır. Okuyucudan ricam; kitabın kapağına dikkatlice bakmalarıdır. *Kürtçe Kendi Kendine Okuma ve Yazma* kitabının çıktığı 1929 yılında tartışılan ve sonrasında yayına girecek olan Kürtçe gazeteyi okuyan bir Kürt köylüsü, yanı başından geçen kızıl bayraklı öğrenciler, geleneksel Kürt kıyafetleri içinde bir kadın ve onun elinden tutan kız çocuğu ile Kürt gelenekleri ile geleceğinin mesajı, mektep ve kooperatif binası, arkada duran bir çoban ve etnolojik verilere birebir uyan Kürt çadırı ile en arkada tüm heybetiyle Elegez Dağı... Bu görsel aynı zamanda, o güne değin Kürt kültür ve sanatı alanında, Kürtlerin zihinlerinde neler canlandırdığının da fotoğrafı olarak düşünülebilir. *Kürtçe Kendi Kendine Okuma ve Yazma* kitabının kapağı bir yanıyla da, Kürtleri diğer uluslara tanıtımın afişi gibidir.

Fakat aynı yıllar içinde, Kürtlerde okuma yazma oranı bir hayli düşüktür. Bundan dolayıdır ki, başlatılan eğitim seferberliğinde verilen Kürtçe eğitimlerdeki eğitmenlerin on üçünden sadece biri, Eminê Evdal, Kürt'tür.

İsahak Marogulov'un ölümünün hemen ardından, Kürt aydınlanma dünyasının emekçileri, Kürtçe gazetesini temsilen toplanır ve şu kararları alırlar: 1) Açılacak ilk Kürtçe okul onun adını taşıyacak; 2) Eşine maaş bağlanacak; 3) Yıllardır üzerinde çalıştığı

arşivindeki yazıları basılacak.[63]

1928-1929 yıllarında toplam 23 Kürt genci Leningrad Doğu Enstitüsü'ne yüksek eğitim için gönderilir. Onlardan birçoğu sonradan Kürt kültür ve edebiyatına tarihi hizmet verecek kişiler olur: Kanat Kurdoyev, Ahmet Süleymanov, Tital Muradov, Sala Ceferov, Afo Süleymanov, Ado Cangoyev, Amar Mirzoyev, İso Nadirov, Ardaş Arabov, Gaso Şamilov, Raşit Poladov, İvan Tamoev bu isimlerden bazılardır.[64]

Latin harflerinden oluşan Kürtçe alfabe, Kürt kültür dünyasının kilometre taşlarından biri olmuş ve aydınlanma tarihine ciddi katkılar sağlanmasına vesile olmuştur. Sovyetler Birliği bu dönemi tüm eğitim ve kültür kurumlarıyla desteklemiş ve yaygınlaşması için faaliyetlerde bulunmuştur. Fakat ilerleyen yıllarda çok uluslu bu devlette, iletişimi arttırmak ve teması kolaylaştırmak için en yaygın alfabe olan Kiril alfabesine geçilmiştir. Bilinenin aksine Kiril alfabesi uygulamaya geçince Latin alfabesi yasaklanmamıştır. Ancak matbu anlamda, yani basın yayın alanında devlet tarafından sübvanse edilen üretim Kiril alfabesiyle olunca, Kürtler de Kiril alfabesinde üretmeye başlamıştır. İlerleyen yıllarda Kürtçenin, Latin harflerinde ürünlerine de rastlanmaktadır.

Sovyetler Birliği'nde diğer ulusların Kiril alfabesine geçişi 1941 yılında gerçekleşmiştir. Daha önce de söz edildiği gibi 1940'lı savaş yılları ve 1980 sonrası çözülüş dönemi, kimi üretimlerin sekteye uğradığı iki dönemdir. İkinci Dünya Savaşı'nın en çetin olduğu yıllarda Kiril alfabesine geçişin, hızlı temas kurmak ve yazışmaları merkezileştirmek gibi makul nedenleri olduğu açıktır. Bununla beraber İsahak Marogulov ve ekibinin Latin harfleri ile yaptıkları çalışma da önemini ve değerini korumaktaydı.

İlk Kürtçe roman: *Şıvanê Kurmanca* ve yazarı Erebê Şemo

Kürt tarihinin ilk roman örneği, 1935 yılında Sovyetler Birliği'nde, Sovyet Ermenistanı'nda okuyucularla buluştu. Romanın yazarı

63 Kürtçe Latin Alfabesi ve İsahak Marogulov: http://kurdistan-post.eu/tr/kurdistan/kurtce-latin-alfabesi-ve-isahak-marogulov#comment-63971

64 İML Ermeni Şubesi Arşivi Şube 1, Özel ÖD. 12, Dosya 2, Belge 117. Aktaran: Hejare Şamil: *Diaspora Kürdleri* Pêrî Yayınları, İstanbul, 2005.

Sovyetler Birliği'ndeki Kürt tarihi ve kültürü çalışmalarında adına en çok rastladığımız aydınlardan biri olan Erebê Şemo idi.

Erebê Şemo (Şamilov), 1897'de Kars'ın Sûsizê köyünde dünyaya geldi. Savaşların değiştirdiği sınırlardan dolayı yurdundan göç etmek zorunda kalan Şemo, 1916 yılında demiryollarında işçi olarak çalışırken Bolşevik işçilerle tanıştı.

Şemo, Bolşeviklerle birlikte Ekim Devrimi için örgütlenme faaliyetlerine başladı. Çalışmalarından dolayı bir dönem Çarlık polisi tarafından tutuklandı ve hapsedildi.[65] 1917 Ekim Devrimi'ne aktif olarak katılan Şemo, siyasal hayatına Tüm Rusya Komünist Partisi - Bolşevik'te devam etti.

Erebê Şemo devrimin ardından 1920 yılında Moskova'da Lazaryan Üniversitesi'nde Kürt kültürü ve tarihi üzerine eğitimler aldı. 1924 yılına kadar burada eğitim gören Şemo, aynı yıl Ermenistan'a döndü. Ermenistan'a dönüşüyle birlikte Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nde Kürtlerin sosyalist bir düzende kültürel üretimlerini devam ettirmeleri, sosyalizm ile Kürt halkının bağını kurmak ve kalıcı hale getirmek için görevler aldı.[66]

Sovyetler Birliği'nin kurulduğu ilk yıllarda, Kürtler hâlâ eski geleneklerini devam ettiren, yarı göçebe, ilkel şartlarda tarım yapan, okuma yazma bilmeyen, aşiret yapıları ve feodal kültürleri devam eden bir halktı. Erebê Şemo ve onunla birlikte görev alan pek çok aydın, yazar ve sanatçı, bu feodal ortamdan Kürt aydınlanmacılığını yaratmayı başarmıştı.

1924 yılında Ermenistan'a bağlı Elegez'de, bir Kürt köyünde gerçekleştirilen toplantıda Kürtlerin geleceğine dair kimi kararlar alınırken toplantının önemli konuşmalarından birini Erebê Şemo yaptı. 1927 yılında Ermenistan Komünist Partisi Eğitim Bürosu'nun aldığı karar uyarınca, yeni bir Kürtçe alfabenin hazırlanması için oluşturulan kurulda yer alan Erebê Şemo, İsahak Maragulov ile birlikte 1928 yılında kullanıma girecek olan alfabenin

65 Özkan Öztaş, İlk Kürtçe roman: Bolşevik Bir Kürt'ün Hikâyesi: http://haber.sol.org.tr/serbest-kursu/ilk-kurtce-roman-bolsevik-bir-kurtun-hikayesi-ozkan-oztas-haberi-67324

66 Eskerê Boyîk, NivîsekiLi Ser Erebê Şemo: http://www.saradistribution.com/Erebe_Shemo.htm

hazırlıklarına girişti.[67]

1928-1929 yıllarında yeni alfabenin kullanımı, yaygınlaşması için atılan adımlara tanık olunurken, bu alfabenin gelişimi ve yaygınlaşması için Şemo ve Maragulov Kürt köylerini bir bir gezerek okuma yazma öğretmeye başladılar. Ermenistan Komünist Partisi'nin Kürtçe Çalışma Birimi'nde görev alan Şemo, Kürtçenin daha da yaygınlaşması ve okuryazar oranının artması için bir yayın çıkarılmasını önerdi. *Reye Teze* (Yeni Yol) adıyla çıkan gazete, Ermenistan Komünist Partisi'nin bünyesinde parti yayını olarak okuyucuya ulaştırıldı. Gazete, Kürt tarihinin en uzun soluklu yayını olarak, 73 yıl boyunca yayın hayatına devam etti.[68]

İlk yıllarında propagandif eserler kaleme alan Şemo, Emrê Lenin (Lenin'in Emri), *Terîqa Rêvolûsîya Oktyabrê* (Ekim Devrimi Tarihi) gibi eserlerini okuyucuya ulaştırdı.

Aynı zamanda Kürt kültür tarihinin önemli dönemleri ve eserlerini de inceleyen Şemo, Kürtler için kültürel değeri olan, kıymetli pek çok çalışmayı inceledi. *Dımdım*, *Jîyana Bextewar* (Mutlu Yaşam) ve Hopo isimli eserleri, hem Kürtlerin geleneksel eserlerinin yeniden incelemesi açısından hem de onlardan esinlenerek, sosyalizmle bağını kurarak kaleme aldığı yeni ürünlerine örnek verilebilir.

Komünizmi Kürt'ün gözünden anlatan Şemo, 1967'de Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Emektar Kültür İşçisi Nişanı'nı, 1978'de Sovyetler'in önemli ödüllerinden biri olan Kızıl Bayrak ve Halkların Dostluğu Nişanları'nı almaya layık görülür.

Dünyaca ünlü yazar Maksim Gorki, Ermenistan'a geldiği bir dönemde Erebê Şemo ile bir araya gelir. Şemo, Şivanê Kurmanca (Kürt Çoban) romanının el yazısı ile yazılmış halini Gorki'ye verir ve incelemesini ister. Gorki incelediği el yazısını havaya kaldırır ve *"Kürtler yazarları Erebê Şemo'nun diliyle konuşuyor"* diyerek ona iltifatlarda bulunur.[69]

67 Eskerê Boyîk, NivîsekiLi Ser Erebê Şemo: http://www.saradistribution.com/Erebe_Shemo.htm

68 Kürt aydınlanma tarihinden portreler: Erebê Şemo, Münir Gök, http://haber.sol.org.tr/blog/kurdewari/munir-gok/kurt-aydinlanma-tarihinden-portreler-erebe-semo-102443

69 Mustafa Aydoğan, *Destpêka Romana Kurdî: Şivane Kurmanca*, Şivanê

21 Mayıs 1978'de yaşama veda eden Erebê Şemo'dan geriye kalanlar arasında; önemli bir külliyat, pek çok gazete yazısı, köy köy gezerek verdiği okuma-yazma mücadelesinin somut kazanımları, "sosyalizmin Kürtlerin talihi" olduğuna dair kaleme aldığı politik ürünler, sinema filmleri, tiyatro eserleri, radyo yayınları ve Ermenistan Komünist Partisi'nin Kürt Çalışma Birimleri'nde yarattığı pek çok deneyim sayılabilir.

İlk Kürtçe roman olan Şivanê Kurmanca'nın yazarı Erebê Şemo

Yazdığı eserlerde kendi yaşamına dair izler mevcuttur. Örnek olsun; kaleme aldığı ve Kürt tarihinin ilk romanı olma özelliği taşıyan eseri Şivanê Kurmanca adlı eserinde bir çobanın Bolşeviklerle olan tanışıklığının ardından hayatındaki değişimler işlenir. Bu, aslında Şemo'nun hayatının kendisidir. Konuya ilişkin aktarımlarda bulunan Eskerê Boyîk, Şemo ve ürünü için; "Şivanê Kurd (Kurmanca) tümüyle yazarın yaşam öyküsüdür. Zengin ve âri bir Kürtçe ile yazılmıştır ve günlük sohbet dilini esas alır" ifadelerini kullanır.[70]

Folklorik ögeleri derin ve önemli olan, yazarın çocukluk ve gençlik dönemlerini konu alan bu çalışma, yıllar sonra Kürt yazar-düşünür Nureddin Zaza tarafından yeniden gözden geçirilip Latin alfabesiyle Türkiyeli ve Suriyeli Kürtlerin de okuyabileceği formatta yayımlanır. Bazil Nikitin'in Fransızca çevirisi ile birlikte 1991 yılında Paris Kürt Enstitüsü tarafından yayımlanan çalışma, hem bu eseri yeniden Kürtlerle buluşturmuş hem de sosyalizmin bir Kürt'ün gözüyle nasıl yorumlandığını aktarmış oluyordu.[71]

Eser yayımlandığı 1935 yılından sonra kimi tartışmalara konu olmuş ve yeni tartışmaları da doğurmuştur. Kimi kaynaklar eserin

Kurmanca, Weşanxaneya Lîs, 2009, s. 5.

70 Eskerê Boyîk, *Erebê Şemo û Romana wi*, Kurdistan Press, 1990, Sayı 84.

71 Mehmed Uzun, *Kürt Edebiyatına Giriş*, İthaki Yayınları, 2011, Çeviren Muhsin Kızılkaya s. 71.

öce Kiril alfabesiyle yazıldığını daha sonrasında da Latin alfabesine dönüştürüldüğü ileri sürmektedir.[72]

Bir başka görüş de; yazarın metni ilkin Rusça yazdığını, metnin daha sonra Kürtçeye çevirdiğini ileri sürmektedir. Kitabın ilerleyen zamanlarda elde edilen orijinal belgeleri ise metnin ilkin Latin harfleri ile Kürtçe kaleme alındığını kanıtlar niteliktedir.

Bu değerli eser yıllar içinde Kürtçe dışında Rusçaya, Ermeniceye, Fransızcaya, Almancaya, Türkçeye, Azericeye ve Arapçaya çevrilir.

Hayatını çobanlık yaparak idame eden bir Kürt'ün, zaman içinde Bolşeviklerle tanışmasını, sosyalizm fikriyatını kavramasını, Kürt kültürünü bunun içinde kıyaslamasını ve değişen hayatını okuduğumuz Şivanê Kurmanca romanı, yazarın hayatının bir izdüşümüdür adeta. Sadece romanın yazarı açısından değil, aynı zamanda içinden geçtiği dönem açısından da Doğu halklarının sosyalizm fikri ile tanışıp temas kurduğu bu dönem, romanın kendisinde hissedilir. 1935 yılında yayımlanan eserin içinden geçtiği dönemde Doğu Halkları Kurultayları yapılmış, pek çok halk sosyalist devlet anlayışı içinde yaşamaya başlamış, sosyalizmin egemen olmadığı Sovyetler Birliği dışındaki ülkelerde bunun mücadelesi verilmiş ve çalışmaları yürütülmüştür. Bizim Kürt çobanımız sosyalizm ile tanışıp hayatının değişimini resmederken, tablonun arkasında Ermenilerin, Farisilerin, Arapların, Türklerin sosyalizmle tanıştığı bir dönem işlenmektedir.

Yazılan bu eser sayesinde Sovyetler Birliği döneminin Kürtler tarafından nasıl ele alındığına ve algılandığına dair verilere ulaşmış oluruz. Genellikle anı formatında kaleme alınan çalışmada Erebê Şemo daha önce yazın hayatında pek de rastlanmayan çok sayıda Kürtçe kelimeyi de kullanır. Dilin bu şekilde kullanımı, kitabı Kürt dilbilimcilerinin, kelime derleyicilerinin, sözlük hazırlayıcılarının göz ardı edemeyecekleri bir kaynak haline ediliyor.[73]

Kitabın canlı folklorik dili de metne akıcılık kazandırmıştır. Gençlik yılları, sosyalizmin inşası ile değişen hayatlar, onun sürekli bir yolcu haline gelmesi, propaganda çalışmalarına katılması,

72 Abidin Parıltı-Özlem Galip , *Kürt Romanı Okuma Kılavuzu*, Sel Yayınları, 2009, s. 29.

73 A.g.e., s. 30.

çatışmalara girmesi ve yanı başındaki yoldaşlarını kaybetmesi, buna rağmen yılmadan inandığı yolda yürümesi, kitabın ana hattını oluşturmaktadır.[74]

Yazarın bir diğer romanı *Dımdım* (Dımdım Kalesi) ise bir sözlü kültür ürünü olan öykünün yazıya aktarılışıdır. Bir Dengbêj anlatısı olan *Dımdım*, Erebê Şemo ile birlikte, sözlü kültürün var olan tüm sanatsal birikimi ile yazıya aktarılmaya çalışılmıştır. Sözlü kültürü genel hatlarıyla yansıtan aşk ve kahramanlık öykülerindeki özelliklerin pek çoğunu barındıran bu eserin yazıya aktarılışı yine ilk roman örnekleri arasında yerini alır. Şivanê Kurmanca adlı çalışmasında kendi hayatından beslenen yazar, Dımdım'ı yazarken de sözlü edebiyattan beslenmiştir.

Öte yandan Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtlerin, kendi sözlü edebiyatlarına dair verilerin oluşması ve kaynaklarının yaratılması da sosyalizmin Kürt kültürünün gelişmesi ve ilerlemesi yolundaki somut örnekleri arasında yer alır. Yazar, sadece eseri yazıya geçirmekle kalmayıp aynı zamanda sözlü edebiyatın canlılığını da metne yansıtmıştır.

Şivanê Kurmanca'da karakter yapılandırması noktasındaki eksikliklerini önemli ölçüde gideren yazarın, elde ettiği deneyimin ve birikimin izleri *Dımdım*'da görülebilmektedir. Yazar, Dımdım kalesindeki efsanevi direnişi anlatırken savaşın yıkıcılığına dikkat çeker. Fakat bunu yaparken kof bir savaş eleştirisi yapmakla kalmaz ve meseleye doğru bir ideolojik yaklaşım geliştirir. Aynı çalışmasında, savaşın bazen özgürleşmek için tek çare olduğunun da altını çizer.

Dımdım Kalesi İran'dadır. 17. yüzyılda bahsi geçen hikâyeye göre; Kürtler kalenin içinde uzunca bir süre huzur ve refah içinde yaşamışlardır. İlerleyen zamanlarda İran Şahı Abbas, kudretli ordusunu toplayıp Dımdım Kalesi'nin zaptı için sefere çıkınca işler değişir. O güne kadar huzur içinde yaşayan Kürtler, tarihlerinde hiç görmedikleri kadar kalabalık bir ordu ile karşı karşıya kalırlar. Kürtler Xanoyê Çengzêrîn (Altın Pençeli Han) önderliğinde görkemli bir direnişe geçer. Muazzam bir direngenlik gösterseler de, kendilerinden kat be kat güçlü olan Şah Abbas ordusunun

74 A.g.e., s. 31.

üstesinden gelemezler ve yenilgi kaçınılmaz olur. Dımdım Kalesi düşer ve çoluk çocuk demeden herkes kılıçtan geçirilir.

Sözlü kültürün en önemli eserlerinden biri olan Dımdım Kalesi efsanesi, o direnişten sağ kalanların aktardığı anlatı olarak yer edinmiştir zihinlerde. Şemo bu eseri yazıya geçirmekle kalmaz, onun direniş ve anlatı geleneğini yeniden üretir. Metin, hayatta tek ve son çaresi direnmek olan bir toplumun anlatısıdır; kaçınılmaz yenilgi karşısında verilen bu onurlu direnişin anlatısıdır. Yaşar Kemal'in deyimiyle, Dımdım Kalesi direnişi, "mecbur insanların" direnişidir.[75]

Şemo, eserinde o güne değin getirdiği tüm edebiyat birikimini ustaca yansıtır. Metinde yenilginin nedenlerinden biri olarak gösterilen aşiretler arasındaki kavgayı da, aşiretlerin varlığının bir sonucu olarak vurgular ve feodalizmin eleştirisini sunar. Yani metinden aşiretlerin mutlu yaşaması gerektiği değil, ortadan kaldırılması gerektiği mesajı çıkar.

Kale daha öncesinde Osmanlı ordularınca kuşatılsa da teslim alınamamıştır. Metin, bir yandan sınırlar arası bir savaşı, diğer yandan da mezhepsel sorunları yansıtır. Altın Pençeli Han aslında bilgeliği ile ünlü, savaştan uzak biri iken savaşın sorumluluğunu alır. Savaşa meraklı olmamasına rağmen buna mecbur kalan Altın Pençeli Han hayranlık uyandırır. Romanda son derece canlı betimlemeler yer alır. Gerek doğanın betimlenmesi ve tanımlanması gerekse yaşananların betimlenmesi dilsel başarıyı bir kere daha öne çıkarır. *Dımdım Kalesi* romanı Erebê Şemo'nun en iyi romanı olarak görülebilir.[76]

Hayatının tamamını sosyalizme ve Kürt kültürünü araştırma ve derinleştirme mücadelesine adayan Şemo, edebi kişiliğinin yanı sıra siyasal yaşamında da başarılara imza atmıştır. 1918 yılında Rusya Komünist Partisi'ne üye olan yazar, 1920 yılından 1922 yılına kadar Çeka'da[77] görev yapmıştır. Bir önceki bölümde de sözünü ettiğimiz üzere Şemo, yönetmenliğini C. Jamharyan'ın üstlendiği

75 A.g.e., s. 33.

76 A.g.e., s. 34.

77 Sovyet devletinin ilk güvenlik örgütlenmesidir. 20 Aralık 1917 tarihinde Vladimir Lenin ve daha sonra Feliks Cerjinski tarafından yayınlanan bir kararname ile kurulmuştur.

Ermenistan Kürtleri adlı filmin senaristliğini de üstlenmiştir. Kendisi, "kültür işçisi" olarak tanımlayan Şemo pek çok araştırmasını da gazetelerde yayımlamıştır.

Şivanê Kurmanca (Kürt Çoban-1935), Berbang (Şafak 1958), Jiyana Bextewar (Mesut Hayat 1959) *Dımdım* (Dımdım Kalesi 1966) ve Hoppo (1969) Şemo'nun kaleme aldığı romanlardandır. Bununla birlikte 1967 yılında yayımladığı *Hikayetên Gelê Kurd* (Kürt Halk Öyküleri) adlı derlemelerden oluşan bir öykü kitabı da vardır.

1930 yılında yayınladığı biyografik eseri *Emrê Lenîn* (Lenin'in Yaşamı) kitabında Lenin'in yaşamından kesitler sunar.

1959 yılında senaristliğini yaptığı *Kurdên Ermenistanê* (Ermenistan Kürtleri) filminde ise Qanadê Kurdo gibi Kürt tarihinin önemli aydınları ile söyleşiler yer almaktadır.[78]

Terîqa Rêvolûsîya Oktyabrê (Ekim Devrimi Tarihi – 1930), *Kolxoz û Kara Wê Ji Gundîyan re* (Kolhoz ve Köylülere Faydaları – 1930), *Kurdên Elegezê* (Alagöz-Elegez Kürtleri – 1936), *Kurdên Qefqasya* (Kafkasya Kürtleri – 1930), Berevok (1966), *Gotinên Pêşiyên Kurdan* (Kürt Atasözleri – 1966), *Ekim Devriminden Önce Kürtlerin Sosyal Durumu* (1934), *Derweşen Kurd* (Kürt Dervişleri – 1930) ile yayımlanmayan kitabı *Alav* gibi farklı çalışmaları da bulunmaktadır.

Kızıl Bayrak Nişanı, Halk Kardeşliği Nişanı, Lenin'in 100. Doğum Yılı Nişanı, Sovyetler Birliği Kızıl Ordu'nun 50. Yılı Nişanı gibi ödüllere de sahip olan Şemo, Kızıl Ordu Nişanı'nı 1917'de katıldığı partizan savaşlarından ve Kızıl Ordu'ya katılımından dolayı alır.

Leningrad Enstitüsü'nde Filoloji ve Dilbilimi bölümlerinde doçent unvanıyla Kürtçe dersler veren Şemo, 1934 yılında Erivan'da düzenlenen Kürdoloji konferansına katılarak önemli katkılarda bulunmuştur.

1922-1923 yıllarında Elegez'de Komünist Parti toplantısına Ermenistan Komünist Partisi temsilcilerinden biri olarak katılan Şemo, Lenin ile bizzat bir araya gelme olanağı bulur. Buluşmalarında

78 Christine Allison, *Serbaori û Romana Kurdi: ErebêŞemo û Peyrewên Wî*, Weje û Rexne, Sayı: 2, 2014, İngilizceden Kürtçeye Çeviren, Şehmuz Kurt, s. 140.

Lenin'e, Kürt halkının Sovyetler Birliği'ndeki mevcut durumuna, ihtiyaçları ve sosyalizm ile aralarında kurdukları bağa dair aktarımlarda bulunur.[79]

Ermenistan'da yaşadığı evin duvarına asılan bir mermer yazıtta; "Bu evde 1963'den 1978'e kadar Kürt yazar, Bolşevik, toplum çalışanı Erebê Şemo Şamîlov yaşadı" ibaresi yer almaktadır.[80]

Sovyetler Birliği'nde Kürt edebiyatının genel özellikleri ve Kürdolojinin gelişimi

Sovyetler Birliği'nde üretilen Kürt edebiyatının, ağırlıklı olarak Ermenistan'da geliştiğini söyleyebiliriz. Kürt edebiyatının Sovyet Ermenistanı deneyimi, Şiir, roman, öykü, piyes ve gazete örneklerini içine alan, gelişkin ve zengin bir alanı tarif eder. Bu yoğunluğun en temel nedenlerinden biri Sovyet Ermenistanı'nda yaşayan Kürtlerin demografik yoğunluğu ve Kürt aydınlarının birçoğunun sosyalizmin kurucu unsuru olmasıdır.

Eğitim anadilinde ve devlet tarafından ücretsiz olarak sağlanıyordu. Kürtlerin Kürtçe ile kurdukları temas ve üretim de bu gelişimi gösteriyordu. 1920 yılında Sovyet Ermenistanı hükümeti, azınlık dillerinin okutulabilmesi için okullar açma kararı aldı. Yukarıda da sözünü ettiğimiz Kürtçe alfabenin ardından ilk Kürtçe okul, 1921 yılında Eşterek Yetimhanesi'nde açıldı.[81]

1922 yılında ise Sovyet Gürcistanı'nın Başkenti Tiflis'te Kürt yazarlardan Ahmedê Mirazî ile Lazo, Kürt İşçi Kulübü'nün yanı sıra akşamları Kürtçe eğitim veren bir okul açtılar. Qanatê Kurdo, Çerkezê Beko, Semend Sîyanbendov, Tital Marûdov gibi Kürt aydınlanma tarihinde önemli yer tutan yazarlar bu okulda eğitim aldılar.[82] İlerleyen zamanlarda pek çok Kürt köyüne okullar açılırken, okuma yazma bilmeyen yaşlılar için de kurslar veriliyordu.

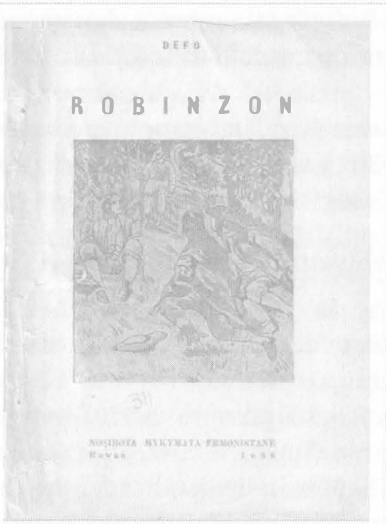
1925 yılında Kafkasya Kürt Kongresi düzenlendi ve eğitim başlığında atılacak adımlar netleşti. Latin harfleriyle oluşturulacak

79 Dr. Eskerê Boyîk, *Çend Dîdemjî Edebyat Kurdên Ermenistanê*, Dengê Êzîdiyan, 2004, s. 27.

80 A.g.e., s. 28.

81 Dr. Tosinê Reşît, *Sovyetler Birliği'nde Kürt Edebiyatı*, İnatçı Bir Bahar: Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat, Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 203.

82 A.g.m., s. 203.

Yabancı dillerden Kürtçeye çevrilen örneklerden biri: Daniel Defoe'nun Robinson Crusoe isimli yapıtı, 1936

Kürtçe alfabe ve yaygın bir okur-yazar örgütlenmesi için harekete geçildi.

1931 yılında, Kürt dili ve edebiyatı alanında öğretmenler yetiştirmek için Erivan'da Kafkasya Eğitim Akademisi açıldı. Akademinin başındaki sorumlu eğitimci de Erebê Şemo'ydu. Yine bu başlıkta ele alınan konulardan biri olarak, gazete planı hayata geçirildi. 1931 ile 1937 yılları arasında Ermenice ve Rusçadan yaklaşık 20 kitap Kürtçeye çevrildi. Çevirmenler arasında Hecîyê Cindî, Emînê Evdal, Casmê Celîl, Rûbên Drampyan ve Qaçaxê Mirad yer alıyordu.[83] Tüm bu çeviri faaliyetleri sayesinde, Kürt yazarlar hem ihtiyaçlarını belirlemiş hem de kendi edebiyat birikimleri ile görece daha gelişkin olan Rus edebiyatını karşılaştırma imkânı bulmuşlardır.

Emînê Evdal 1932 yılında *Efrandina Ewlin* adıyla basılacak bir Kürt yazarlar almanağı hazırlar. Almanakta Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürt şairlerden Hecîyê Cindî, Emînê Evdal, Etarê Şero gibi şairlere yer verilirken, Ermeniceden çeviriler de bulunur.

Derlemelerde Kızıl Ordu'ya övgüler, sosyalizmin tematik anlatımları, günlük hayattaki gelişmeler yer alırken eskiye, feodal olana ve aşiret yapılarına dair yergiler de mevcuttur.

İkinci almanak ise 1934 yılında yayımlanır. İkinci derlemede şairlerin sayısı artış göstermiş, şiirlerin ve şairlerin yanı sıra öykü yazarları da yer almıştır. Üçüncü alınanak 1936 yılında basılır. Üçüncü almanak, öncesinde yayımlanan diğer iki almanaktan ayrılır. Bu sayısında, gözle görülür bir ilerleme kaydedilirken, üretilen

metinlerdeki derinlik de açıkça görülmektedir.[84]

1932 yılında Ermenistan Yazarlar Birliği'ne üye olan Kürt yazarlar, bu birliğin içinde Kürt Seksiyonu'nu kurarlar. Kurulan bu seksiyonun başına Hecîyê Cindî geçer. Kurucu üyeliğiyle birlikte, 1966 yılına kadar seksiyonun başkanlığını da yürüten Hecîyê Cindî'den sonra Karlênê Çaçani seksiyonun başkanı olur ve bu görevi yürütür.

1935 ve 1937 yılları arasında pek çok Kürt yazarın eseri okuyucuyla buluşmuştur. Kürtçeye çevrilen eserlerin dışında Hecîyê Cindî, Emînê Evdal, Cerdoyê Gênco, Cemsê Celîl, Wezîrê Nadirî, Ahmedê Mirazî ve Etarê Şero gibi yazarların kendi eserleri yayınlanmıştır.

1929'dan 1937'ye kadar üretim süreklilik göstermiş ve çalışmalarda başarılar kaydedilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ayak sesleri ve bu konudaki kimi planlamalar ile birlikte pek çok alanda olduğu gibi Kürtçe ve Kürtçe edebiyatta da üretimler yavaşlar ve durma noktasına gelir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın kapıya dayandığı yıllarda üretilen eserlerin sayısında radikal bir azalma görülürken, üretilen eserlerde de partizan övgüleri ve Nazilere karşı Kızıl Ordu saflarında mücadele etmek için savaşa çağrı metinleri öne çıkmaya başlar. 1929 ile 1937 yılları arasında yaklaşık 80 Kürtçe kitap yayımlanmıştır. Yayımlanan kitapların yaklaşık 20 tanesi ise okullarda Kürtçeyi geliştirmek ya da öğretmek için hazırlanmıştır.[85]

Yine bu yıllarda üretilen metinlere "Yetimlerin Edebiyatı" da denir. Zira bu dönemin yazarlarının önemli bir kısmı yetimhanelerde büyümüş ve yine bu yetimhanelerde verilen derslerle Kürtçe öğrenen ya da öğreten kişilerdir. Hecîyê Cindî, Emînê Evdal, Cerdoyê Gênco, Cemsê Celîl, Ûsivê Beko isimleri bunlar arasındadır. Yetimhanelerinde yazarların yetiştiği bu dönemde verilen ürünler, Kürt tarihinin en önemli eserleri arasında yer almıştır. Yazarların kendilerinin de ifade ettiği gibi; yazmak ve okumak konusunda ciddi pozitif katkı ve olanakların olduğu bu dönemden geçmemiş olmaları durumunda, belki de yazarlıkla alakalı herhangi bir deneyim elde etmiş olmayacaklardı. Üretilen eserlerin ideolojik ürünler

84 A.g.m., s.205.
85 A.g.m., s.203.

olmasıyla ilgili eleştiriler de mevcuttur. Ancak bu eleştirilerin kaynağında Sovyet dışı Kürt edebiyatının, Sovyetler'deki Kürt edebiyatının kendi tezlerine aykırı tezler öne sürmesi yatmaktadır.

1934 yılında Erivan'da düzenlenen Kürdoloji Konferansı'ndan bir kare: Ortadaki, madalyalarıyla poz veren konferansın en önemli katkıcılarından Erebê Şemo

1934 yılında Erivan'da gerçekleştirilen Kürdoloji Konferansı'na Güney Kafkasya Cumhuriyetleri'nden, Türkmenistan'dan, Moskova'dan ve Leningrad'dan Kürdologlar katıldılar. Konferansta, Kürt kültür ve tarihinin araştırılması, Kürt edebiyatının verili durumu, gelişmeleri ve geleceği, standart bir dilin oluşturulması gibi konular ele alındı. Aynı zamanda Ermenistan'da konuşulan Kürtçenin, Sovyetler Birliği'ndeki standart Kürt dili için temel alınması önerildi.[86]

1934 tarihli Kürdoloji Kongresi ve verilen konferanslar, aynı zamanda Kürt kültür tarihinin kendisinden sonra devam edecek rotasını da belirlediği için tarihsel önem taşımaktadır. Herkesin tahmin edeceği üzere, Kürt kültürü açısından verilecek bu mücadelenin esas yoğunluğunu Kürdistan coğrafyası oluşturuyor; Sovyetler Birliği meseleyi siyasal tercihleri ve sosyalizmin ulus politikasının bir çıktısı olarak ele alıyordu. Ve bu iki olgu birbirinden besleniyor, birbirini tamamlıyordu. Üstelik Sovyet Kürdologları Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürt nüfusunun, Kürdistan coğrafyasında yaşayan Kürtlerin nüfusuyla kıyaslanamayacak kadar az olmasına rağmen bu işe soyunmuşlardı.

Sovyetler Birliği öncesinde, Kürdoloji alanında referans alınabilecek olgun örnekler mevcut değildi. Bu nedenle Sovyetler Birliği, bu alana girerken hem yalnız hem de deneyimsizdi. Sovyetler

86 Bugün bu lehçe yani Kurmancî lehçesi hâlâ Kürtçenin en yaygın lehçesidir. ve bu dilin standartlaştırılması için temel alınan lehçedir. Kürt nüfusunun önemli bir bölümünün konuştuğu Kurmancî lehçesini Soranî lehçesi takip etmektedir.

Birliği'ndeki toplum bilimcilerin, Kürt tarihi araştırmacılarının ve az sayıdaki Kürdoloğun elindeki tek motivasyon, bu meselenin siyasal olarak ele alınmasının tarihsel zorunluluğuydu. Yöntemsel ve pratik güçlüklerin yanı sıra elde herhangi bir deneyim olmamasına karşın imkânsızlıkların üstüne giden özgüven, 1917 Ekim Devrimi'nin her türlü imkânsızlıklara rağmen zorlukların üstüne yürüyen, "ne yapmalı?" diyen kadro birikimiydi. Bazil Nikitin bu durumu, *"karşılaşılan bütün problemlere ve güçlüklere rağmen, kongre bütünüyle amacın yüceliğine uygun davrandı ve yaklaştığı sorunları bütünüyle çözdü"* diye aktarır.[87]

Nikitin'in kongreye dair alıntı yaptığı Vilçevskiy'in görüşüne göre, kongrenin başarısının en temel nedenlerinden biri; Kürt dili ve Kürt kültürü meselesini bir emekçi sorunu olarak ele alması ve bu şekilde üzerine gitmesidir. Vilçevskiy'e göre, Kongre *"'önder', 'en iyi korunmuş', 'en saf' bir lehçe seçerek onu edebiyat dilinin temeli olarak önermekten uzak durmuş, mevcut edebi eserlerde şimdiye kadar bulunan normları dile uygulama yolunu tutmamış, sorunu dar bir dil bilim sorunu olarak görmemiş, tersine, gerçek anlamda, gerçekçi bir espri içinde bütün bu ikincil sorunları aşmış, Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebi dilinin başlıca sorunu siyasal bir postüla olarak kitlelerine ulaşabilen ve onlar tarafından anlaşılabilen bir dil yaratmak"* üzerinden ilerlediği için başarıya ulaşmıştı.[88]

Kongre bu yaklaşımla:

- Kürtçe'nin, Tiflis'te, Leninakan'da ve Allahverdi bakır madenlerinde doğan Kürt proletaryasının dili olarak önemli oluşu,
- Bu dilin ele alınıp yaratılmasından yana görüşünü paylaşan büyük Sovyet Kürt entelektüeli grubunun bulunması,
- Ermenistan Kürtleri'nin dilinin, edebi tereke ve dilbilim yönünden, klasik Kürt edebiyatının en iyi modelleriyle (Ahmedê Xanî ve okulu) sıkı bağlar içinde olmasından ötürü, bu dilde o eserlerden en iyi yararlanma olanağının bulunması,
- Ermenistan Kürtleri'nin dilindeki zengin folklorun varlığı,

87 Bazil Nikitin, *Kürtler*, Deng Yayınları, 1991, Çeviren: Hüseyin Demirhan-Cemal Süreyya, s. 502.

88 A.g.e., s. 502.

- Bu dilde nispeten önemli bir edebiyatın varlığı (birkaç yüz kitap, düzenli olarak çıkmakta olan bir gazete),[89]

gibi noktaların altını çiziyordu.

Tüm bu olumlu verilerin yanı sıra Sovyetler Birliği'ndeki Kürtlerin edebiyat alanında, Kürdistan'daki yüzlerce yıllık edebi birikimle rekabet edebilmesinin en temel nedenlerinden birisi de Sovyetler Birliği Kürtleri'nin sosyalizmin kurucu unsurlarından biri olmalarıyla ilişkilidir. Kürtlerin ana topraklarından binlerce kilometre uzakta olmalarına rağmen eşdeğer üretimler yapabilmeleri, Sovyetler Birliği topraklarındaki ulus politikalarına ve bu zemini yaratanlar arasında öncülerinin de olmalarına bağlıydı. Kürtler Sovyetler Birliği'ndeki Kürt kültür üretiminin edilgen bireyleri değil bizatihi öncüleriydi.

Çizilen bu siyasal yaklaşım sayesinde, Kürtçe sadece belli bir zümrenin okuyup yazabildiği bir dil olmaktan çıkmış ve Kürt emekçilerinin; romanıyla, öyküsüyle, tarihiyle takip ettiği; günlük hayata içkin bir şey olagelmiştir.

Kongrede alınan kararlar ise bu çalışmanın hedeflerini anlamak için yeterli veriler sunuyor. Kongrede:

- Sovyetler Birliği'ndeki diller için bu yönden benimsenmiş ilkelere uygun olarak, yani dilin uluslararası kılınması olayından, buna paralel olarak da, ilgili dilin sunduğu sözcüklerin bütün yaratıcı olanaklarının değerlendirilmesinden hareket edilerek, terminoloji alanındaki çalışmalara hemen bir düzen verilmesi;
- Uluslararası ve Sovyetik terminolojinin yanı sıra, ekonomi ve coğrafya yönünden uzakta kalmış bölgelerdeki Kürt dilinin yerel özelliklerinin hesaba katılması, kitleler için hazırlanacak temel bilgi ve öğretim kitaplarının daha büyük bir dilbilim özgürlüğü içinde ele alınması (Yine de bu çalışmaların ancak ilgili bölge sınırları içinde yararlanılabilecek biçimde basılması);
- Sovyetler Birliği'ndeki Kürtlerin edebi dilleri için, mümkün olan en kısa süre içinde, bilimsel ve pratik bir gramerin hazırlanması;
- Alfabede ve bugünkü imla sisteminde ani değişiklikler yapılmasından kaçınılması, bunun için bir gramer hazırlamakla

89 A.g.e., s. 502.

görevlendirilmiş komisyonun çalışmalarının, ikinci kongrede yapılacak tartışmalarla ortaya çıkacak sonuçların beklenmesi; karara bağlanan maddeler arasındadır.[90]

Konferans kararları arasında yer alan Kürt edebiyatına dair derlemelerin yapılması için hızlı adımlar atılır ve Kürt halk öykülerinden derlemeler yayımlanır. Hecîyê Cindî ve Eminê Edval tarafından hazırlanan *Folklora Kurmanca* (1936) adlı çalışma pek çok öykü, destan ve Kürtçe şarkı (stran) içermektedir. Kayda alınan bu ezgiler yıllar sonra oluşturulacak radyo programları ve çalışmaları için kaynak oluşturacak ve yaklaşık 700 sayfalık, arşiv değeri taşıyan bir çalışmanın ürünüdür.

Sovyetler Birliği'nde kullanılan Kürtçe yıllar geçtikçe Ermenice ve Rusça'dan kelimeler alsa da Kürdistan'da konuşulan ve Türkçe, Arapça ve Farsça kelime geçişleri olan Kürtçeden kopmamış ve anlaşılırlığını kaybetmemiştir.

Savaş yıllarının hemen ardından ve özellikle Kürtçe üretimlerin azaldığı yıllarda, 1947 yılında *Hecîyê Cindî Siba Teze* adlı kısa öykü derlemesini yayımladı ve folklor üzerine yaptığı kimi çalışmalarını okuyucuya ulaştırdı.

1955 yılında, Ermenistan Eğitim Akademisi'nde Kürtçe bölümü açıldı ve savaş yıllarında gerileyen, duraksayan ya da kimi yazarların yaşadığı sürgün koşullarından dolayı dağılan Kürtçe edebiyat, yeniden canlandırılmaya çalışıldı.

İlerleyen dönemlerde ise Sovyetler Birliği'nde Kürdoloji alanında çalışmalar devam etti ve üretimlerde bulunuldu. 1959 yılında Sovyet Ermenistanı'nda Şarkiyat Bilimleri alanında Kürdoloji bölümü açıldı. Bu alanda da geçmiş deneyimlerde olduğu gibi Kürt kültürü ve tarihi, folkloru, edebiyatı araştırılmaya başlandı. Aynı zamanda bu çalışmalarla artık Kürt kültür tarihi ve edebiyatı araştırılmakla kalınmıyor, Kürdologlar da yetiştirilmeye başlanıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaralarını sarmaya başlayan Sovyetler Birliği aynı zamanda ekonomik ve siyasal yönden de gelişim gösteriyordu. Tüm bir savaş boyunca anayurt savunması yapan Kızıl Ordu ve Sovyet emekçi halkları, yirmi milyondan fazla insan kaybetmiş, savaşın ardından enkaza dönmüş şehirleri onarmış ve

90 A.g.e., s. 502.

yıkılan sanayiyi yeniden inşa etmiştir. Savaşın yaralarını saran ve yeniden ayağa kalkan Sovyetler Birliği'nde ekonomik gelişme yeniden ivme kazanmış, halkların savaş döneminde Hitler faşizminden dolayı yaşamak zorunda kaldıkları yokluk ve sefalet yılları unutturulmuş ve sağlık, eğitim ve kültür sanat alanında hizmet ve etkinlikler artmıştır.

Bu süreç özellikle 1950'li yılların başlarında yoğunluk göstermeye başladı. Kürtler için de edebiyat ve tarih araştırmalarının yoğunluğu, 1950'li yıllarda artışa geçmiştir. Kürt okullarında okuyan öğrenci sayısında ve yapılan araştırmalarda, üretimlerde artış gözlenmiştir.

Erebê Şemo'nun *Dımdım, Berbang, Hopo ve Jiyana Bexrewar* gibi eserleri de bu dönemde yayımlanmıştır. Bununla beraber Hecîyê Cindî Hewraî adlı romanını, Elîye Evdirehman *Xatê Xanim* adlı öyküsünü, *Gundê Mêrxasa ve Şerê Li Çîya* adlı romanlarını, Îbo Kurdê Rêwî adlı romanını, Egîtê Xudo da Dê û Dêmarî adlı romanını yayımladı.[91]

> *"Belirtmek gerekir ki Birinci Dünya Savaşı yıllarında Serhat Bölgesindeki Ezidilerin büyük bir çoğunluğu öldürüldü ya da kaçış sırasında açlıktan öldü ve sonra geride kalanlar için Ermenistan ve Sovyetler Birliği umut oldu. Bu olaylar birinci kuşak yazarlar arasında büyük etki bıraktı ve onların eserlerine konu oldu. İşte Berbang, Hewarî ve Kurdê Rêwî romanları, bu olaylar üzerinde kurgulandı. Ahmedê Mirazî'nin Bîranînênmin romanını da bunlara ekleyebilir."*[92]

İlerleyen yıllarda da Wezîre Eşo, Fêrîkê Ûsiv ve Egîtê Xudo gibi yazarlar başka dillerden yaptıkları çeviriler ile okuyucuya ulaştılar. Aynı zamanda Sovyetler Birliği'nde Kürdistan'daki yazarların da bazı eserleri üzerine çalışmalar yayımlanıyordu. Özellikle sosyalizmin siyasal etkisinin artması ve Kürdistan'da yaşayan Kürtler arasından da sosyalist yazarların çıkması bunun en önemli nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Özellikle dünyaca ünlü

91 A.g.e., s. 210.

92 A.g.e., s. 210.

Marksist şair Cegerxwîn'in eserleri tüm dünyada olduğu gibi Sovyetler Birliği'nde de etkisini gösterdi. Ordîxanê Celîl bu şiirleri derlemiş ve kendi önsözü ile Sovyetler Birliği'nde yayımlamıştır.

Tüm bu süreçler boyunca, Kürt dili ve edebiyatının gelişimi süreklilik kazanmış ve dil açısından da standart bir forma kavuşmuştur. Ermenistan dışındaki Sovyet cumhuriyetlerinde de üretimler olmasına rağmen bu başlıkta öne çıkan merkez, Sovyet Ermenistanı'dır. Gürcistan'da üretilen Kürtçe ürünler ise genellikle Ermenistan'da okuyucuya ulaşmış hatta bir kısmı Ermenistan'daki matbaalarda basılmıştır. Gürcistan'daki Yazarlar Birliği içinde sayıları artan Kürt yazarlar, daha öncesinde Ermenistan'daki deneyimde de olduğu gibi birliğin içinde ayrı bir seksiyon kurmuşlardır. Gürcistan Yazarlar Birliği'ndeki Kürt yazarların seksiyonu Ermenistan'a kıyasla daha az üretim yapmış ve daha az gündeme gelmiştir. Ayrıca Ermenistan'da 1920'li yıllarda başlayan edebi üretimlerin aksine, Gürcistan'da daha sonraki yıllarda başlayan Kürt edebiyatı ve Kürtçe üretim daha çok Ermenistan ekolünü takip etmiştir.

Sovyet Gürcistanı'nda Baxçoyê Îsko, Cerdoyê Esed, Ezîzê Îsko ve Tiharê Biro gibi Kürt yazarlar Gürcistan Yazarlar Birliği içinde kurdukları Kürt Seksiyonu'yla beraber üretim yapmış ve Kürtçe eserler vermişlerdir.

Bunun yanı sıra pek çok Kürt bilim insanı Moskova'da, Leningrad'da, Tiflis'te, Bakü'de, Aşkabat'ta eğitim görüyordu. Sovyetlerin egemenliğinden önce Kafkasya'da Kürtler arasında okuma yazma oranı yok denecek kadar az olduğundan, herhangi bir eğitmene ya da teknik konularda donanımlı birine rastlamak mümkün değildi. Sovyet yönetimi ile birlikte okuma yazma oranı artarken sayısı yüzleri bulan Kürtçe eğitmenler Sovyet topraklarında Kürt köylerini gezip okuma yazma öğretiyordu.

Tanınmış Kürt sosyologlarından Dr. Kamuran Bedirxan bu durumu *"şu anda SSCB kadar Kürtlere kültürünü serbestçe geliştime hakkının tanındığı tek bir ülke yoktur. SSCB kürtleri, özgür gelişme haklarından diğer halkarla eşit olarak yararlanıyorlar"* sözleriyle özetliyordu. Diğer ülkelerdeki Kürtlerin ise bundan mahrum olduğunu ifade eden Kamuran, Sovyetler Birliği'nin Kürt kültür

dünyasına katkısını farklı bir yere koyuyordu.[93]

Kürt tarihçilerinden Abdülaziz Yamulki bu durumu Sovyetler Birliği'nden kilometrelerce uzakta olmasına rağmen şöyle anlatıyordu:

> *Kürdistan'ın sadece Sovyetler Birliği'ne bitişik yerlerinden, Sovyetler Birliği sınırları içinde bulunan bölgelerinden insanın yüreğini sevinçle dolduran taptaze bir sabah rüzgârı esiyor. Uzaktan parlayan bu meşale, ateşin ortasındaki parlak alevi oluşturuyor. Bu ateşin parçaları binlerce kilometre aşarak Kürtlere ulaşsın... Milyonlarca Kürt'e yeni bir yaşam armağan etsin.*[94]

Bazil Nikitin'e göre Sovyetler Birliği'nde gelişen Kürt edebiyatının, Kürt kültürüne en önemli katkılarından biri, Kürtlerin aşiret yapılarına karşı verdikleri mücadelede bir zemin oluşturmasıydı.[95] Kürtçe edebiyatta yer edinen "kızıl çobanlar"ın aşiret reislerine karşı verdikleri mücadeleler, günlük hayattaki örneklerini meşrulaştırmıştır.

Yine Ortadoğu ve Kürtler üzerine araştırmalar yapan önemli Kürdologlardan M. Lazarev'in, Kürt yazarlardan Bavê Nazê'nin[96] kaleme aldığı *Kana Bulanmış Dağlar* romanına yazdığı önsözde yer alan *"Her halk, ister büyük ister küçük olsun, ister özgür ister köle olsun, ister zengin ister fakir olsun geçmişleri ve durumları bilinmeye değerdir"*[97] ifadesi, Sovyetler Birliği'nin ulus ve kültür politikalarına bakışının göstergesidir.

Sovyetler Birliği'nde Kürt edebiyatı çevirilerle de epey mesafe kat

93 A. M. Menteşaşvili, *Dünden Bugüne Kürtler*, Evrensel Basım Yayın, 2004, Çeviren: Ayşe Hacıhasanoğlu, s.83.

94 A.g.e., s.83.

95 Bazil Nikitin, *Kürtler*, Deng Yayınları, 1991, Çeviren: Hüseyin Demirhan-Cemal Süreyya, s. 354.

96 1946 yılında Mardin'in Nusaybin ilçesinde dünyaya gelen Bavê Nazê 1957 yılında Suriye'ye geçer. Suriye'den 1969 yılında SSCB'ye göç eden Nazê SSCB'de edebiyat ve gazetecilik alanlarında çalışmalar yapmıştır. Edebiyat alanında doktora yapan Nazê bu alanda önemli isimlerden birisidir.

97 Naci Kutlay, *Kafkas Halkları-Kürt Edebi İlişkileri*, İnatçı Bir Bahar: Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat, Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 214.

etmiştir. Öncelikle Kürtlerle ilgili ve Kürdoloji alanındaki çevirilerle ilerleyen bu alan zamanla genişlemiş ve dünya edebiyatıyla bağlar kurmuştur. Kürtçeye çevrilen ilk kitaplar Rus Kürdologların bazı eserleri olmuştur. Bu çevirilerin ardından bazı Kürtçe eserler de, ilgi görmeleri nedeniyle Ukraynaca ve Rusçaya çevrilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Kürt edebiyatı tarihine en önemli katkılarından birisi de Çağdaş Kürt Edebiyatı Tarihi çalışmasıdır. Bu çalışma 1950'li ve 1960'lı yıllarda Kürdistan'ın güneyinde gelişen ulusal ayaklanmalar ve Irak yönetimindeki Kürtlerin elde ettiği kültürel haklarla beraber Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtlerin de gündemine girmiş ve çalışmalarını etkilemiştir. Çalışmalarının alanı Kürt kültürel tarihinin ulusal açıdan yorumlanmasına kayan Kürdologlar, bir nevi Kürt tarih yazımına girişmiştir. Bu çalışmalardan bir tanesi de Prof. Qanatê Kurdo'nun (Kurdoyev) kaleme aldığı *Tarîxa Edebiyata Kurdî*'dir (Kürt Edebiyat Tarihi).

Erebê Şemo gibi Qanatê Kurdo'nun kendisi de Kars'ın Susuz (Sûsiza) köyünde dünyaya gelir (1909). Ezidi bir aileden gelen Kurdo 1918 yılı ile birlikte kuzeye, Sovyetler Birliği'ne göç eder. Gürcistan'da yaşama devam eden Kurdo, ilerleyen yıllarda Hagop Gazaryan'ın Kürt Okulu'nda Kürt edebiyatı üzerine eğitimler görür. 1928 yılında Leningrad'a gider ve burada aldığı şarkiyat eğitimleriyle Kürtler üzerine çalışmalar yürütür. 1934 yılında Ermenistan'da gerçekleştirilen Kürdoloji konferansının katılımcıları arasındadır. Leningrad'da doktorasını tamamlayan Kurdo, göçebe çoban bir toplumdan çıkan bir profesör olarak kendi kültürüne dair araştırmaları ve çalışmaları yoğunlaştırmıştır.

Araştırmalarının sonuçlarını Kürtçe yayınlayan Kurdo, Rusça ürünler de vermiştir. Önemli bir Kürt aydını olan yazar, Kürt akademi dünyasında da önemli bir yere sahiptir. Sovyet Bilimler Akademisi Etnografya Enstitüsü'nde akademisyen olarak görev yürüten Kurdo, İkinci Dünya Savaşı'nda aktif yer alır ve Leningrad'da "Zarya" adlı atölyede çalışır.[98] Savaşta gösterdiği cesaret ve başarılardan dolayı Kızıl Yıldız Nişanı ile ödüllendirilir.

98 Münir Gök, Kürt Aydınlanma tarihinden portreler: Profesör Qanatê Kurdo: http://haber.sol.org.tr/blog/kurdewari/munir-gok/kurt-aydinlanma-tarihinden-portreler-profesor-qanate-kurdo-103773. Yayımlanma tarihi: 24/12/2014.

Kurdo'nun hocası İ. A. Orbeli tarafından Leningrad Enstitüsü çatısı altında bir Kürdoloji Kürsüsü kurulur. 28 Şubat 1959 yılında Orbeli'nin çıkarttığı resmi bir kararla Kürdoloji Kürsüsü Leningrad Üniversitesi'nden bağımsız bir yapıya kavuşturulur. Qanatê Kurdo, Rudenko, Sukerman, Musaelyan gibi akademisyenler Orbeli'nin başkanlığında güçlü bir ekip olarak Kürt dili, kültürü, edebiyatı alanında çok önemli çalışmalar yaparlar. Orbeli'nin ölümünden sonra Kürsü'nün başkanlığını Qanatê Kurdo üstlenir ve ölümüne kadar geçen süre boyunca birçok Kürt ve yabancı akademisyen yetiştirir.[99]

Akademisyenliğinin bu yıllarında çalışmalarını, Kürtçe lehçeleri gramerlerinin yazımı, lehçelerin karşılaştırmalı incelemeleri üzerine yapan Kurdo, ayrıca Kürtçenin Dimilkî ve Goranî lehçelerini Farsçaya mal etmek isteyen Batılı ve Doğulu akademisyenlere karşı da ciddi bir mücadele yürütür. Yine bu dönemde, 1970 yılında Bağdat Üniversitesi bünyesinde açılan Kürt Akademisi'nin fahri öğretim üyesi seçilir.[100]

Yüze yakın eser yayınlayan Kurdo'nun Kürt dili ve edebiyatına en önemli katkıları arasında Kurmancî ve Soranî gramerini incelediği kitabı *Rêzimana Zimanê Kurdî Li Ser Bingeha Zaravayên Kurmancî û Soranî* (1957, 1978), Kürtçe-Rusça sözlüğü *Ferhenga Kurdî (Kurmancî) - Rûsî* (1960), Kürt edebiyatı tarihi çalışması Tarîxa Edebiyata Kurdî I-II (1983, 1985), ders kitabı *Zimanê Kurdi* (3. ve 4. sınıflar için Kürt dili, 1979), ve T*arixa Kurdnasiya Rusistan û Sovyetistan* (Rusya ve Sovyetlerde Kürt Tarihi Bilimi) bulunur.

Bunların içinde en önemli olanının *Tarîxa Edebiyata Kurdî* olduğunu belirtmek gerekir. Kurdo bu çalışması ile Kürt edebiyat tarihinin köşe taşlarını inceler, tarihsel ürünleri örnekleri ile sunar ve Kürt edebiyat tarihine bir çerçeve oluşturur. Yazar, Kürt edebiyat tarihinin en önemli tartışmalarından biri olan, eserlerini Kürtçe ve diğer dillerle veren yazarlar ile sadece Kürtçe verenler arasındaki tasnifin kronolojik olarak yapılmasında belirleyici rol oynar.

Tarîxa Edebiyata Kurdî'de dergi ve gazetelere de yer ayıran yazar, Kürt edebiyat tarihini, 11. yüzyılda ürünlerini veren Kürt şair

99 A.g.e.

100 A.g.e.

Elî Herîrî ile başlatır. Bu tercihinde Kürdolog Aleksandr Jaba'yı referans gösteren Kurdo, 11. yüzyılda Hakkari Sancağı'nda yaşayan Herîrî'nin şiirlerinden de örnekler sunar. Çalışması için yararlandığı kaynaklardan birisi de Kürt aydınlarından Kamûran Bedirxan'ın 1968 yılında Paris'te yayımladığı *Fêrbûna Xwendina Kurdî* eseridir.

Kurdo, bu çalışmasında Eli Herîrî ile birlikte Mela Ehmedê Betayî (1417-1491), Feqîyê Teyran (1590-1660), Melayê Cizîrî (1566-1649), Selîm Silêman (16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başları arasında yaşadığı tahmin edilir), Ehmedê Xanî (1651-1707), Xaris Bedlîsî (1700-1775), Pertew Begê Hekarî (1777-1826), Şêx Xalid (1778-1826), Siyahpûş (18. yüzyılın sonlarına doğru doğduğu tahmin edilir, kesin olmamakla beraber ölüm tarihi 1831'dir), Cegerxwîn (1903-1984), Osman Sebrî (1905-1993), Qedrîcan (1911-1972) gibi Kürt yazarları inceler ve şiir ve çalışmalarından örnekler sunar. 1985 yılında hayata veda eden yazar, Kürt edebiyatının köşe taşlarını belirlemekle kalmamış; artık köşe taşlarından biri olmuştur.

Kürt edebiyat tarihinde Sovyetler Birliği deneyimi, sadece ilk olma özelliğine sahip birçok ürünü vermesinden ötürü değil, aynı zamanda kendisinden sonra devam edecek olan edebiyat biçimine katkısı olduğu için de önemlidir. Pek çok Kürt yazar bu üretimlerden dolayı Sovyetler Birliği'ne ve Kürtlerin Sovyetik aydınlanmasına göndermeler yapmıştır.

Şiirlerinde Nâzım Hikmet'in etkisinin görüldüğü şair Qedrîcan, *Ez Diçim Mosko* (Moskova'ya Gidiyorum) şiirinde de geçtiği üzere, *"sevgiliye götüren bir aşk isteğiyle"* varılan bir diyar olmuştur Sovyetler.[101] Cegerxwîn'in şiirlerinde de benzer ögeler mevcuttur. Marx'a, Engels'e, Lenin'e yazılan şiirler yurtsever temalar içerir. Sovyetler'de Kürt edebiyatı, Kürtlere üretim yapan bir süreç olmanın ötesinde Kürtlerin de üzerine çalışmalar yaptığı bir alan olarak şekillenmiştir.

İlk Kürtçe roman *Kürt Çoban*'dan Puşkin ve Daniel Defoe çevirilerine, tiyatro eserlerinden kültür sanat araştırmalarına, en uzun soluklu gazete deneyimlerinden radyo programlarına ve sinema filmlerine kaynaklık ve öncülük eden Kürt edebiyatının Sovyetler

Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi*, Agora Kitaplığı, Cilt II, 2007, s. 822.

Birliği dönemi bugün okuyucular ve araştırmacılar için ciddi bir alanı kapsamaya devam ediyor. Yapılan tüm üretimlerin Sovyet yönetimlerince desteklendiği ve teşvik gördüğü, yazarlarının pek çoğunun aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'nda okuyucularını Nazi ordularına karşı mücadeleye çağırdığı, okuyucu ile yazar arasındaki duvarların kalktığı bu tarihsel deneyim, Kürt halkının Sovyetler Birliği topraklarında yaşadığı ve Kürt halkının Rönesansı denilen dönemin temellerini atmıştır.

Çağdaşları başka coğrafyalarda Kürtçe üretim yaptıkları için işkence, baskı, sansür ve sürgün hayatı yaşarken, Sovyetler Birliği'ndeki Kürt yazarların eserleri başka dillere çevriliyor ve bu üretime hak ettiği önem veriliyordu. Sovyetler Birliği yazarları tüm bu koşullarda göç ettikleri topraklardan binlerce kilometre uzaktayken dahi yurtsever tarzlarından kopmamış ve üretimlerinde bunu hissettirmiştir. Yazarların pek çoğu, eserlerinde Kürt ananelerine ve folkloruna yer vermiş, bunları işlemiştir.

Ne var ki Thomas Bois'in ifadesine göre; Sovyetler Birliği'nde üretilen eserlerin dili Kürtçe olmasına rağmen ulusal duygudan yoksundurlar ve bu Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatının en önemli eksikliklerinden birisidir.[102]

Bu yorumu tekrar gözden geçirmek gerektiği kanısındayım. Kişisel olarak Sovyetler Birliği'nde üretilen eserlerin ulusal duygudan yoksun olduğunu düşünmemekle birlikte, ulusal duygu konusundaki verili örneklere de farklı bir biçimde bakmanın değerli olacağını düşünüyorum.

Sovyetler Birliği'nde yaşan Kürtler, vatan kavramının karşıladığı hemen hemen tüm haklara sahiplerdi. Sadece yıllar önce göç ettikleri anavatanlarından uzaktaydılar. Kürtler ulusal haklarını o güne dek tam anlamıyla yalnızca Sovyetler Birliği'nde yaşamışlardı. Bu nedenle de üretimlerinde yurtseverlik duygusu az olduğu için eleştirilen şair ve yazarların eserlerinde Kürt kültür tarihinin izlerini, yurt duygusunun karşılığını aramak şöyle dursun; bu üretimleri Kürtçe yapmayı tercih ediyor olmaları dahi çok değerlidir.

Tüm kültürel haklarını özgürce ve eşit bir biçimde yaşayan

102 Dr. Tosinê Reşît, *Sovyetler Birliği'nde Kürt Edebiyatı*, İnatçı Bir Bahar: Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat, Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 206.

Kürtler için vatan, Sovyetler Birliği topraklarının kendisiydi. Şiirlerinde, şarkılarında, romanlarında, piyeslerinde bunu görmek mümkündür. Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtlerin vatanı, cepheye asker göndermek için sergiledikleri müsamere sahnesiydi kimi zaman. Kimi zaman da kendilerini beyaz perdede seyrettikleri bir Kürt filmi.

Başlarken söylediğimi burada tekrarlamak yerinde olacaktır: Kürt halkının Sovyetler Birliği deneyimi, sınıfın ulus üzerindeki zaferinin en açık örneğidir.

Sovyetler Birliği'nde Kürt Tiyatrosu

Kürt tiyatrosu, Kürt kültür tarihine bakıldığı zaman diğer kültür-sanat etkinliklerine kıyasla daha az ürün verilen alanlardan birisi olagelmiştir. Bunun temel sebebi bugüne kadar Kürtçe'nin ve Kürt kültürünün görmüş olduğu baskı ve sansür olmakla birlikte bunun yanına bir sanat etkinliği olarak tiyatronun üretiminden doğan ihtiyaçlarının karşılanamamasını da ilave etmek gerekir.

Kürt tiyatrosunun kökenlerinde dengbêj geleneğinin izlerini görmek pekâlâ mümkündür. Mezopotamya'da sözlü kültürün yazılı kültürle kıyasıya tutuştuğu kavgada yengisini elde edemese de kaybettiğini söylemek güç olacaktır. Sözlü kültür masallarıyla, öyküleriyle ve anlatılarıyla Mezopotamya'da daima canlı ve üretken kalmıştır.

Dengbêjlik de bunun üretildiği biçimlerden birisidir. Dengbêjler hem sözlü edebiyatın devamlılığını sağlamış hem de sözlü tarihin belleği olmuş; anlattıkları hikâyeler ve olaylar geçmişin sesini günümüze taşımıştır.

"Dengbêj" sözcüğü, Kürtçede deng (ses) ile bej (söz) kelimelerinin birleşmesinden oluşur. Bu sözcük, "sözün bir ahenkle (ses değeri ile) icra edilmesini sağlayan kişi" anlamında kullanılmıştır. Dengbêjler genel olarak okuma-yazma bilmeyen, sözlü kültürün özellikleri ve değerleriyle yetişmiş, yaşadığı toplumun koşullarını ve çelişkilerini iyi bilen, güçlü bir belleğe sahip, ses ve söze biçim verirken onu estetize edebilen, Kürt halk öykülerini ezgi ile yoğuran, hünerini dinleyici topluluğu karşısında icra eden anlatıcılardır. Bununla birlikte dengbêjlik, Kürtlere özgü bir öykü anlatma

geleneğidir. Bu bağlamda ele alındığında Kürdistani'dir.

Dengbêjliğin Kürt tiyatrosunun en önemli beslenme kaynaklarından birisi olmasının temel nedeni, bu âşıklık geleneğinin ancak kalabalık topluluklar içinde icra edilmesiyle anlam kazanmasıdır. Nasıl ki Batılı söz ozanlarının anlatıları zamanla yazıya geçirilip salınelere taşındı ise, Kürt halkının geleneksel dengbêj anlatıları da Kürt tiyatrosunun temelini oluşturmuştur. Kürt öykü geleneğindeki aşk ve kahramanlık öyküleri en çok sahnelenen ürünler olmuştur.[103]

Sözlü kültürün bir diğer farklı biçimi olarak dengbêjlik, Türk kültüründeki âşıklık geleneğinden farklı olarak çalgı aleti olmadan (da) icra edilir. Anadolu âşık geleneğinde (Ermenilerdeki aşuğ geleneğine benzer olarak) saz ile icra edilen sözlü anlatımın dizeleri sınırlıdır ve çok uzun değildir. Ancak dengbêj geleneğinde, bazen binlerce satıra yansıyacak kadar peşi sıra uzayan sözcükler kullanılır. Bu haliyle, en bilinen örneği Homeros olan Yunan ozanlarına benzer.

Anlatılan her şer şeyin aslında tarihin içinden bir kesit sunuyor olması aynı zamanda tiyatroya aktarılan her oyunun da tarihsel bir bellek oluşturması için imkân sağlamaktadır. Burada Kürt tiyatrosunun Sovyetler Birliği deneyimine girmeden önce metinlere aktarılan öykü-tarih bağlamına kısaca göz atmakta fayda var.

Dengbêjlerin günlük yaşamda yer edinen anlatılarının birçoğunun tarihsel ve siyasal bağlantıları olduğuna şüphe yok. Örnek olarak bir "kız isteme ritüelinden" sonuç alamadan dönen bir gencin toplumsal koşullarına dair göndermeler ve işaretlemeler sosyal organizasyonların nasıl kurgulandığına veya ekonomik ilişkilerin örüntülerine dair tabakalaşmayı okumak pekâlâ mümkün. Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist gerçekçi tiyatro geleneğinin bu zeminde inşa edildiğini ifade etmek gerekir.

Esasında sözlü edebiyatta anlatılan ya da aktarılan her şey, siyasal sonuçları ve tarihsel olayları kapsamaktadır. Güncel olan her şeyin tarihsel ve politik sonuçları olduğunu hesaba katacak olursak, dengbêjlerin etkinlikleri farklı bir önem kazanmaktadır. Bu durum, Eski Yunan'da icra edilen tragedyalara dair sınıfsal

103 Abidin Parıltı, *Dengbêjler Sözün Yazgısı*, İthaki Yayınları, 2006, s. 67.

okumalara da benzetilebilir.

Dengbêjlerin anlatılarının önemli bir kısmını cîrok'lar oluşturur. Cîrok, Kürtçe'de öyküye denk düşer. Dîrok ise Kürtçe'de tarih demektir. Dîrok ve cîrok bağlantısı rastlantısal ya da anlamsız değildir. Anlatısal olan her şeyin aynı zamanda tarihsel olması Kürt öykü geleneğinin kıymetli yanıdır. Tıpkı İngilizce'deki history (tarih) - story (öykü) bağı gibi dîrok-cîrok da anlatı ve tarih kavramlarının benzeyen yanlarına dair göndermelerdir.

Kürt edebiyatının bazı önemli ürünleri, dengbêj anlatılarının günümüze matbu olarak ulaşmasının sonucunda ortaya çıkmıştır. Ahmedê Xanî'nin bir dengbêj anlatısı olan Mem Alan efsanesini yeniden yazması ve bunu *Mem û Zin* olarak bize ulaştırması bunun en güzel örneklerinden biridir. Bugün Kürt edebiyatının en önemli eserlerinden biri olan *Mem û Zin* aynı zamanda Kürtlerin ilk dil ve ulusal birlik vurgusunun geçtiği eserlerin arasındadır.

Dımdım, Siyaben û Xece ve daha nicesi dengbêjlerin nefesinden süzülür ve günümüze aktarılarak gelir. Bir uğrakta yazıya geçirilen bu eserler sayesinde dengbêjlerin yolculukları, anlatıları ve hayal dünyaları da ölümsüzleşir. İşte bu geleneksel dengbêj ezgilerinin edebiyata ve tiyatroya geçirilen ilk ürünler olması, dengbêj anlatılarının teatral bir kurguyla kalabalık evlerde-mekânlarda icra ediliyor olması tiyatro ile dengbêjlik arasında bir bağ kurmayı zorunlu kılıyor.

Kürt tarihine dair ilk tiyatro deneyimleri için Osmanlı dönemine göndermeler yapılır. Henüz herkesin üzerinde uzlaştığı ve kesin olarak onayladığı bir örnek olmasa da öne çıkan eser 1872 yılında yazılan *Ecel-i Kaza*'dır. Kaza ile gelen ölüm ya da talihsiz ölüm anlamı da taşıyan *Ecel-i Kaza*'nın yazarı Ebuzziya Mehmet Tevfik, Orta Anadolu Kürtleri'ndendir.[104] Osmanlı'da bugünkü Ağrı, Iğdır, Van yöresinden göç eden Şerefli aşiretinin Hespkêşan (Hespkêşan Konya'nın Cihanbeyli ilçesinin eski adıdır ve halen merkezi Hespkêşan -yani Türkçesi ile Atçeken- olarak adlandırılır) boyuna mensup olan yazar aynı zamanda Osmanlı'daki aydınlar-

104 Özkan Öztaş, *Laz Ahmet'ten Rizeli Tayyip'e "İlk Kürt Tiyatrosu"*: http://haber.sol.org.tr/serbest-kursu/laz-ahmetten-rizeli-tayyipe-ilk-kurt-tiyatrosu-ozkan-oztas-haberi-55691, Yayımlanma Tarihi: 11.06.2012.

dan da etkilenmiştir. Yazar, eseri yazmadan önce de Osmanlı'ya meşrutiyeti getirmek isteyen Yeni Osmanlı hareketine katılmıştır.

Yazar, eserini yazdıktan sonra Sultan Abdülaziz tarafından Rodos'a sürülür. Bunun nedeni kimisine göre çıkardığı *Sıraç* dergisi iken kimisi de gerekçenin tiyatro eserinin kendisi olduğunu düşünür.

Osmanlı devlet sistemini eleştiren ve aksaklıklara odaklanan eserde Kürt karakterlerin, Kürtlerin geleneksel kıyafetlere göre giydirilmesi de oyunun önemli özelliklerindedir. Eser II. Mahmut döneminde, Osmanlı'nın merkezi otoriteyi güçlendirmek için yerel beyliklere ve Mirlere karşı savaşları sırasında geçen bir aşk öyküsünü konu edinir. Eserin sonu konu açısından *Mem û Zin*'e benzemekle birlikte işaret ettiği kimi figürler, toplumsal yaşamda göze çarpanlar arasındadır. Yiten bir Osmanlı otoritesi, Batı, Kürtler ve yapılan baskılar oyundaki karakterlerde vücut bulmuştur.

Sovyetler Birliği dönemine gelinceye dek Kürt tiyatrosuna dair deneyim ve birikim bu aktarılanlarla sınırlıdır. Sovyetler Birliği'ndeki Kürt sanatçıları kendi ulusal tiyatrolarının temellerini atarken Osmanlı tarafından yazarların sürgün edildiği, oyunların yasaklandığı bir dönemi inceleyebiliyorlardı sadece. Bu nedenle meselenin yine en başa, dengbêjlere dönmesi rastlantı değildir. Sovyetler Birliği'ndeki Kürt tiyatrosu için geriye yapılacak tek bir şey kalıyordu; o da Kürt kültürünün kadim örneklerinden dengbêj ürünleri inceleyerek verili Osmanlı deneyimini ileriye taşımaktı.

Kürt tiyatro tarihi Sovyetler Birliği döneminde, sanatın diğer dallarında olduğu gibi en parlak dönemlerinden birini yaşadı. 1930'lu yıllarda temelleri atılan Kürt tiyatrosunu kendi döneminde kıyaslayabileceğimiz bir başka örneği bulunmamaktaydı. Zira yine aynı dönemde Kürtler için, Kürdistan coğrafyasında tiyatro akla gelmeyecek kadar uzak bir hayalden ibaretti. Ne bir tiyatro sahnesi, ne çalışılacak metinler ne de tiyatro alanında uzmanlaşmış kişiler vardı. Mekânlar kapatılmış, Kürtçe yasaklanmış, Kürt kültürü ve gelenekleri ile ilgili dinî olmayan her şey sansürlenmişti.

Sovyetler Birliği'nde kültür ve sanatın günlük hayatın bir parçası haline gelmiş olması da günlük hayatta temas edilen bireylerden oluşan bir oyuncu kadrosunu yaratıyordu. Demircisi, doktoru, öğretmeni, öğrencisi, işçisi, emekçisiyle bir araya gelen oyunculardan

oluşan Kürt tiyatrosu diğer kültür sanat üretimlerinin yanında üzerine daha az üretim yapılan bir dal olarak karşımıza çıksa da kendi alanında çok önemli adımlar atıyordu.

Kürtlerin demografik yoğunluk gösterdiği Sovyet cumhuriyetlerinden biri olan Sovyet Ermenistanı'nda Kürt akademilerinde çalışmalar devam eder ve anadilde eğitim çalışmaları derinleştirilirken emekçiler de Kürtçe tiyatro oyunları sergilemeye koyulmuşlardı.

1937 yılında Sovyet Ermenistanı'na bağlı, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerden bir tanesi olan Elegez'de Kürtçe devlet tiyatrosu kuruldu. Doğrudan devlet desteğiyle kurulan bu yapının başına Celaté Koto getirildi. O dönemde kültür ve sanat alanında Kürtlere göre daha ileri ve deneyimli olan Ermeni aydınlar Kürtlerden desteklerini esirgemediler: Tiyatronun rejisörlüğüne Solak Nikogosyan, edebi danışmanlığına da ünlü Ermeni aktör Mktrîç Canan geldi.[105]

İş oyuncu seçimine geldiğinde ilk Kürt tiyatrosunun kurucuları Kürt köylerine ziyaretlerde bulunur ve gençleri tiyatroya katılmaya davet ederlerdi. Dönemin şahitlerine göre bazı oyuncular ortaöğretim görmüş kişiler iken bir kısmı ise tiyatronun ne olduğuna dair hiçbir fikri olmayan kişilerdi. Bu yüzden ilk dönem eğitim ve derinleşme yıllarıydı ve Ermeni tiyatrocuların yazdığı oyunlarla provalar başladı. Ermeni senaristler Komünist Parti'nin Kürt birimlerinden aldıkları bilgiler ve yardımlarla aynı zamanda Kürt kültüründe önemli bir yer edinen geleneksel konularda da ürünler verdiler. Kürt kültürünün sözlü edebiyatında önemli bir yer edinen *Kerr û Kulik* buna en iyi örnektir.

Moskova Ses Tiyatrosu'ndaki bir tiyatro sanatçısı ile Erivan'daki Kürt tiyatrosundaki oyuncular aynı haklara sahipti ve benzer imkânlardan ve olanaklardan yararlanıyorlardı. Kısa süre zarfında, sağlanan bu olanaklarla yeşeren tiyatronun oyuncuları kendilerini o kadar geliştirmişlerdir ki tiyatro atölyeleri açarak, tiyatroya yeni kadrolar yetiştirmeye başlamışlardır. Oynanan oyunlar tiyatro eleştirmenlerinin beğenisini almış ve gazetelerde

105 Özkan Öztaş, SSCB'de Kürt Tiyatrosu, http://haber.sol.org.tr/serbest-kursu/sscbde-kurt-tiyatrosu-ozkan-oztas-haberi-67913, Yayımlanma tarihi: 11/01/2013.

oyunlara dair birçok haber yapılmıştır.

Elegez'deki Kürt tiyatrosu ve oyuncuları ve onları ziyaret eden Sovyet Kürdolog Heciyê Cindî, SSCB, 1944

Sovyetler Birliği'nde Kürt tiyatrosunu edebiyat, sinema veya müzik alanından bağımsız değerlendirmek pek mümkün değildir. Zamanla bu alandaki üretim ile edebiyat ve müzik alanı arasında olumlu bir alışveriş başlamış, farklı sanat dalları birbirini besleyerek karşılıklı gelişmiştir. Edebiyat ya da sinema alanındaki pek çok yaklaşımlara tiyatro alanında da rastlamaktayız. Zaten Halkları birbiriyle kaynaştıran, tarihini anlatan ve sosyalizmin gelişimine ve ilerleyişine katkı sunmak için bir propaganda aracı olarak kullanılan tiyatroya edebiyat alanından da ismine alışık olduğumuz pek çok kişi katkı sunmuştur. Kürt tarihindeki önemli Kürdologlardan Prof. Dr. Hecîyê Cindi bu konuda en başa yazılacaklar arasındadır.

Gerek Kürt dilinin gelişiminde gerekse pek çok edebi üretimin danışmanlığında görev alan Cindî, Kürt tiyatrosu için de elinden geleni yapmıştır.

İlk yıllarda deneyimli oyunculardan ve tiyatroculardan yoksun olan Kürtler, kurulan tiyatro atölyeleri sayesinde hem deneyimli tiyatrocularla birlikte çalışmışlardır hem de bu alanda zamanla birikim elde etmişlerdir. Elde edilen birikimler gerek oyunlara, gerek dekorlara yansımıştır.

Kürt öykülerinin sahneye aktarıldığı bu oyunlarda oyuncuların kostümleri ve oyunun dekorları Kürt geleneklerini tamamen yansıtır durumdaydı. Tiyatro zamanla o kadar profesyonel bir biçim kazandı ki Kürtlerin yaşadıkları diğer Sovyet kent ve ülkelerine turneye çıkmaya başladılar. Sovyetler'de Kürtlerin demografik olarak yoğunluk gösterdiği bir diğer ülke olan Gürcistan turne için ilk adres oldu. 1937'de kurulan bu tiyatro kolektifi 1940 yılında çıktıkları turnede yoğun ilgiyle karşılaştı. Oyunun oynandığı Sovyet

Gürcistanı'ndaki *Sovetekan Gurcistan* gazetesinin haberine göre oyun yoğun ilgi görmüş ve oyunun sahnelendiği salon hınca hınç dolmuştu. Oyunun bitimine kadar ilginin azalmadığı gösterimde insanlar genç oyuncuları dakikalarca ayakta alkışladılar. Turnelerden birkaç yıl öncesine kadar Ermeni ustaların yardımı ile ayakta durabilen ve yeni oyuncular bulabilmek için Kürt köylerini gezen bu çalışma, gittiği yerlerden kalabalık seyirci kitlesiyle dönüyordu. Ayrıca tiyatrocular dan önce de oraya giden Kürtçe gazete, tiyatronun hangi yöreye geleceğinin müjdesini vermiş oluyordu. Bu bağlamda, tiyatro gösterimleri ile çıkarılan Kürtçe gazete Kürtlerin kültür-sanat programlarını belirliyordu.

Oyunların sonrasında ise oyuncuların seyirciler ile buluştukları zamanlar olurdu. Bu sayede oyunun amacına ulaşıp ulaşmadığı bizzat oyuncular tarafından tetkik edilen bir durum haline gelmişti.

1940'lı yıllar hem İkinci Dünya Savaşı'nın Sovyet topraklarına doğru ilerlediği hem de tiyatro kolektifinin turnelerinin yoğunlaştığı dönemdi. Ana gündemi savaşın oluşturduğu bir dönemde, oyuncuların ve sahnelenen oyunların da buna kayıtsız kalması düşünülemezdi. Tiyatrocuların savaş sırasında icraatı sayesinde tiyatro, Alman faşizmine karşı bir silaha dönüştü.

Çoğu savaşın yarattığı yıkımları anlatan bu oyunlar, Sovyetler Birliği'ndeki Kürt edebiyatının savaşa dair en önemli tutumunu devam ettirir ve kof bir savaş eleştirisi ile yetinmez. Aynı zamanda izleyicilerini savaşların olmadığı bir dünya için mücadeleye çağırır. Barışın ancak bu şekilde elde edilebileceğini aktaran oyunlar savaş yılları boyunca ilgiyle takip edilmiştir. Kürt tiyatrosunun gerek oyuncuları gerekse seyircileri zamanla bu mücadeleye dahil olmuşlar ve Nazi ordularına karşı savaşmışlardır. Perdelerini savaş yıllarına kadar Kürt kültür tarihine açan oyuncular savaş kapıya dayandığı zaman sahnelerden mücadele mesajları vermişlerdir.

Dünya savaşının Sovyet topraklarına sıçradığı ve işçilerin cepheye gittiği bir dönemde gösterimlerine devam eden Kürt tiyatrosu, savaşa ve faşizme karşı oyunlar sahnelerken oyunlarında da Hitler'in faşist ordularına karşı savaşmaya davet vurgusunu artırır. İnsanları faşizme karşı savaşmaya ve cepheye teşvik eden bu oyunlar sayesinde yüzlerce kişi gönüllü olarak cepheye gider.

Bu dönemde oyunlarda yurtseverlik ve kahramanlık temaları ilk göze çarpanlar arasındadır. Savaş yıllarında tiyatroya kolektif yazar Cerdoyé Génco başkanlık etmişti. O yıllarda *Heso, Heyfıldan, Mérgén Elegez ve Partizan Jeleznyak* oyunları öne çıkanlar arasındaydı. Bunların haricinde *Xuşka Doktırye* (Hemşire) ve Bıra (Kardeş) oyunları da uzun soluklu oyunlardandı ve uzun bir süre gösterimde kaldı. *Partizan Jeleznyak* oyunu ise doğrudan savaş karşıtı mücadeleye çağıran temasıyla bilinir.

Tiyatronun gerek turne ve gösterim açısından gerekse maddi kaynaklar bakımından sinemaya kıyasla daha az maliyetli olması ve sinemanın teknik açıdan günümüze kıyasla gelişkin olmaması bu sanat alanının gelişmesinde olumlu etkenler arasındaydı. Ayrıca Kürt kültür ve tarihinin önemli örneklerinin gösterimi sayesinde Kürt halkının tiyatro ile olan teması artmıştı. Bu gösterimler sayesinde birçok Kürtçe eser sahnelenmiş ve Kürt kültürüne ait önemli figürler tekrar insanlarla buluşturulmuştu.

Mem û Zin destanını okuyanlar hatırlayacaktır. Ahmedê Xanî'nin Mem Alan efsanesinden kaleme aldığı bu ölümsüz eserde, Mem ve Zîn arasında arabozuculuk yapan ve Zîn'in babasını dolduruşa getiren Beko isimli bir kötü karakter vardır. Bu karakter dengbêj anlatılarında ve öykülerde o kadar fazla işlenmiştir ki kötülüğün ve bozgunculuğun timsali olmuştur. Sovyetler Birliği'ndeki Kürt tiyatrosunun oyuncuları arasında yer alan Kürt aydınlarından Miroye Esed, Beko karakterini öyle güzel canlandırır ki seyirciler bu iki sevgilinin arasına giren kötü karaktere daha fazla tahammül edemezler ve yuhalayıp sahneye ellerine geçenleri fırlatırlar. Oyun sonrasında seyircilerle bir araya gelen Esed'e seyirciler nasıl böyle acımasız davranabildiği konusunda sorular sormuş, oluşturulan sohbet ortamları ile tiyatroya dair söyleşiler yapılmıştır.

Bu örnekte olduğu gibi Kürt tiyatrolarında faaliyet gösteren sanatçılar ile oyunu seyretmeye gelen konuklar arasındaki "perde" kalkar ve tiyatroya dair bilgilendirmelerin olduğu bir öğrenim süreci işler. Bu süreçlerde tanışılan kişilerden bazıları ise oyuncu kadrosuna dahil olur ve tiyatrocu ihtiyacını gidermek için sürdürülen çalışmalara katılır. Bu hem oyuncu ile seyirci arasındaki ilişkiyi yeniden kuran sosyalist gerçekçi sanatın hem de bunu

kendi alanında üreten Kürt tiyatrocularının başarısıdır. Bu sayede ilk zamanlarında Ermeni sanatçıların desteği ile yaşama geçirilen Kürt tiyatrosu zamanla kendi ayakları üstünde durmayı da başarır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında zaman zaman faaliyet gösteremeyen Kürt tiyatrosu, savaşın ardından tekrar canlandı. Fakat reel sosyalizmin çözülüşüne doğru yerel yönetimlerin zamanla Kürt tiyatrosuna kaynak aktarmaması ve Kürt seyircilerin Kürtçe dışındaki oyunlara rağbet göstermesi nedeniyle oyunlar aksadı ve zamanla durdu. Bunda hem çözülüşe giden sürecin hem de zamanla durma noktasına gelen Kürt aydınlanma hareketinin etkisi vardı. Ayrıca bu durum sadece Kürt tiyatrosu için geçerli değildi. Bir bütün olarak sosyalizmin toplumsal alanda geriye düşmesi ve Sovyetler Birliği'nin aydın politikasındaki adımlarıyla tiyatro artık gündelik hayatın parçası olmaktan zamanla uzaklaştı.

Sovyetler Birliği'nde Ermenistan ve Gürcistan'da yoğunluk gösteren Kürt tiyatrosu kimi zaman farklı bölgelerde de kendini gösterir. Oynanan oyun sayısına ve bu oyunların kaçar kere sergilendiğine dair elimizde net veriler yok. Bunlar daha çok Kürt tiyatrolarında faaliyet gösteren yazarların, aydınların ve öğrencilerin anıları ile Ermeni tiyatro tarihçilerinin çalışmalarında izlenebildiği kadarıyla gün yüzüne çıkmıştır.

Tiyatroyu besleyen ve tiyatrodan beslenen alanlardan birisi de Erivan'da ilk zamanlarda günde iki saatlik programlarla yayın hayatına başlayan Erivan Radyosu'nun Kürtçe programlarıydı. Bu radyo faaliyetleri sayesinde pek çok eser radyo programlarında "arkası yarın" formatında dinleyicilerle buluşturuldu. Kürt tiyatrosu zamanla radyoya taşındı. Burada sadece geleneksel Kürt tiyatrosu örnekleri değil aynı zamanda klasiklerden ürünlerle birlikte edebiyattaki örneklerin de tiyatroya uyarlandığı çalışmalar yapıldı.

1960'lı yıllarla birlikte Kürt tiyatrosunda tekrar bir canlılık ve hareketlenme görüldü. Geleneksel oyunlar yeniden derlendi ve seyirci ile buluşturuldu. Tiflis'te ve Erivan'da hayata geçirilen bu örneklerde pek çok piyes sahnelendi. İsmayilê Duko'nun Zeweca Bê Dil, Eskerê Boyîk'in *Sinco Qiza Xwe Dide Mêr* ile *Mem û Zin* ve Tosinê Reşîd'in *Siyabend û Xece* adlı piyesleri dönemin kitap olarak

Yeni Yol adındaki üç perdelik tiyatro metni

yayımlanan tiyatro ürünleri arasında yer alır.[106] Tiyatro eserlerinin matbu olarak basılması da oyunlara ulaşamayanlar için değerli bir alternatif olmuştur.

Sovyetler Birliği'ndeki tiyatro deneyimi kendisinden sonra gelen pek çok Kürt tiyatrosuna ilham verdi ve biçim kazandırdı. Sovyetler Birliği örneklerindeki siyasal içeriği gelişkin eserler sayesinde Kürt halkı kültürel değerlerini yaşatmanın farklı bir yolunu bulmuş ve geliştirmişti. Bu ürünler kimi eleştirmenler tarafından drama açısından yetersiz bulunsa da eserlerin içeriğinin ve politik dilinin etkisi görmezden gelinemez boyuttadır.

Sovyetler Birliği'ndeki Kürt tiyatrosu deneyimini bir kenara koyacak olursak, Kürtler için tiyatro bir kültür sanat alanından ziyade bir mücadele başlığı olmuştur. Osmanlı'daki ilk örneğinden günümüze daima sürgün, sansür ve yasaklarla karşılaşan Kürt tiyatrosu, Sovyetler Birliği'nde kendi ayakları üzerinde duran, tarihsel konuları işleyen bir durumdaydı. Moskova Ses Tiyatrosu'ndaki bir tiyatro sanatçısı ile aynı maaşı alan Kürt-Sovyet tiyatrocular, döneminin ve çağdaşlarının çok ilerisindeydi. Hem sinema alanını besleyen hem de sinemadaki oyuncu kadrosundan yararlanan tiyatro, bu haliyle seyirciler için de hayatın içinde bir yer ediniyordu.

Yıllarca sahnelerini eşitliğe ve özgürlüğe açan bu deneyim halen günümüzdeki Kürt tiyatro geleneğine kazandırdığı biçimlerle kendini bir vesileyle devam ettirmektedir.

106 Dr. Tosinê Reşît, *Sovyetler Birliği'nde Kürt Edebiyatı, İnatçı Bir Bahar*: Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat, Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 210.

Kürt Tarihinin En Uzun Soluklu Gazetesi *Riya Teze*

Kürt gazeteciliğinin ilk yayını 22 Nisan 1898'de çıkmaya başlar. Yüz yılı aşkın süredir devam eden Kürt basın-yayın hayatı sayesinde, Kürt kültürü ve tarihi, bilgi ve belge sürekliliğini kaybetmeden günümüze ulaşmıştır.

Dünya üzerinde pek çok örnekte de olduğu gibi; Kürt gazeteciliği, aynı zamanda politikleşmenin ve özgürlük mücadelesinin bir ürünü ve aracıydı. Onyıllarca baskıya, sansüre ve yasaklamalara maruz kalan Kürt dili ve bunu üreten gazeteciler bütün engellere rağmen basın yayın faaliyetini devam ettirmişlerdir.

1898 yılında başlayan bu serüven, gördüğü baskılardan dolayı farklı ülkelerde mücadeleyi sürdürmüştür. İlk Kürtçe gazete de bu baskı ve yasaklamalardan dolayı Bedirhan ailesinden, Bedirhan Bey'in oğlu Mithat Miktad Bey tarafından çıkartılır. Dönemin ismi istibdatla özdeşleşen padişahı II. Abdülhamit tarafından Osmanlı'daki tüm aydınlanmacı ve bağımsızlıkçı hareketlere yapılan baskı ve sansürden nasibini alan gazete Kahire'de çıkartılarak Osmanlı'da yaşayan Kürtlere ulaştırılır.

"Dünyada ne kadar Müslüman varsa hepsinin köy ve kentlerinde okul ve gazete bulunur. Kürtler gazetelerden yoksundurlar. Yüce Allah'ın izniyle bundan böyle her 15 günde bir gazete yazacağım. Adını Kürdistan koydum." diyerek yola çıkan Mithat on beş günde bir gazetesini çıkartır ve gizli yollardan Osmanlı topraklarına ve Kürdistan'a yollar.[107]

[107] Özkan Öztaş, Kürdistan, http://ha|ber.sol.org.tr/serbest-kursu/

İlk zamanlar Osmanlı'ya 2000 gazete yollamak hedefinde olan Mithat'ın, bunu tam anlamı ile gerçekleştiremese de sayısını net bilemediğimiz bir miktar gazeteyi yolladığını okuyucu mektuplarından öğreniyoruz. Yıllık abone ücreti 80 kuruş olan gazetenin dili siyasal olmaktan ziyade didaktikti. Ağırlıkla dile ve eğitime önem vermekteydi.

Kürt aydınlanmacılığının bir nevi misyonerliğine soyunan gazete, dönemin Liberal-Demokrat çizgisindedir. Döneminin aydınlanmacı ruhunu taşıyan ve İttihatçı aydınlardan da etkilenen Kürt aydınları bu yayın aracılığıyla, kendilerinden sonra gelecek bir kuşağın aydınlanmacı fitilini ateşlemişlerdir. Gazetenin altı sayısı Kahire'de yayımlanıp dağıtıldıktan sonra, kardeşi Abdurrahman Bedirhan bayrağı Mithat Miktad Bey'den devralır. Altıncı sayısından sonra Cenevre'de yayın hayatına devam eden gazetenin merkezi Londra dahil olmak üzere Avrupa'nın pek çok yerine taşınmıştır.

Abdurrahman Bedirhan döneminde genel olarak II. Abdülhamit aleyhtarı yazılar yazan gazete, Osmanlı'da Jön Türk geleneğinden gelen Türk aydınlanmacılarının da ilgisini çekmiştir. Hem Türkçe hem Kürtçe yayın yapan gazetenin Osmanlı'da II. Abdülhamit tarafından sansürlenmesi ve yasaklanması, zaman zaman toplatılması, Avrupa'da yayımlanmak zorunda kalmasının en önemli nedeniydi. Gazete merkezi, bir zamanlar Folkestone ve Londra'da iken, aynı süreçte II. Abdülhamit'in benzer baskılarını gören İttihatçıların yayımladığı "Osmanlı" gazetesiyle aynı matbaada basıldığı da olmuştur.

Benzer baskıları yaşayan iki gazetenin dayanışması, 1902 yılında Paris'te yapılan İttihat ve Terakki Kongresi'nde resmiyet kazanmış oldu. Kongreye katılan Abdurrahman Bedirhan tarafından İttihat ve Terakki'ye sunulan destek, İttihat ve Terakki'nin *Kürdistan* gazetesini desteklemesiyle karşılık bulsa da; gazete, bu dayanışmanın ardından birkaç sayı daha çıkıp kapanmıştır.

1898 yılında *Kürdistan* ile başlayan gazetecilik süreci, aynı zamanda Kürt ulusunun varoluş mücadelesinin de parçası oldu. *Kürdistan*'dan sonra gelen gazeteler de, bu sürecin ve Kürt halkının

kurdistan-ozkan-oztas-haberi-54026, Yayımlanma tarihi: 22/05/2012

politik olarak alacağı pozisyonların ve tavırların belirleniminde etkili olmuştur. Örnek olarak; Newroz'un kültürel bir formdan sivrilerek siyasal bir zeminde kutlanması üzerine ilk yazılar *Kürdistan* gazetesiyle başlar ve Kürt gazeteciliğine de nüfuz eder. Ya da başka bir örnekte; Kürt kültür ve tarihinin önemli ürünleri kitap haline getirilemediği ve yasaklandığı için, bölümler halinde gazete ve dergiler aracılığıyla okuyucuya ulaştırılmıştır. *Mem û Zin* destanı bunların başında gelir.

Kürdistan gazetesinin, Kürt gazeteciliğinde açtığı sayfa ve kazandırdığı karakterin izleri bugün hâlâ takip edilebilmektedir. Aynı zamanda ilk Kürtçe gazetenin çıktığı 22 Nisan, bugün halen Kürt Gazetecilik Günü olarak kutlanmaktadır. 1898'den günümüze Kürt gazeteciliği, hem kültürel hem de ulusal mücadelenin aracı ve kazanımı olmuştur.

Tarihçilerin, ilk olarak sorguladıkları "Kürt kimdir?" sorusuna yanıt arayan araçlar arasına gazeteler de dahil oldu. İlk dönemdeki eserlerde, Kürtlerin Araplardan, Türklerden, Ermenilerden farklı bir kavim olduklarına dair yazılar yazıldı. Dönemin (19. yüzyıl sonu – 20. yüzyıl başı) algısına göre ayırt edici temel özellik, Müslüman-Gayrimüslim ayrımı üzerinden yeni bir kimlik tarifi kurmak, aynı zamanda bir ezberi de bozmak demekti. Bir yanıyla da bu dönem Osmanlı'da ulus hareketlerinin ortaya çıktığı ve bu ulusların, özellikle de Osmanlı'nın batısında yaşayan ulusların özgürlük mücadelelerine sahne olduğu için; Kürtler açısından konjonktürün tarih yazımına görece elverişli olduğu yıllardı. Örneğin birçok Kürt aydını, çalışmalarını bu süreçte benzer amaçlar için mücadele eden öznelerin matbaalarında basıp yayma olanağını elde

İlk Kürt gazetesi *Kürdistan* ve gazeteyi çıkaran Mithat Miktad

edebiliyordu. Yine bu dönem birçok Kürtçe dergi Jön Türklere ve İttihat ve Terakki'ye ait matbaalarda basılmıştır.

Gazete, Kürtlerin bir ulus olarak tarih sahnesine çıkmasının da aracı ve şahidi oldu. Bunun için en önemli gelişme, elbette ulus sürecinin mihenk taşı, o ulusun sahip olduğu bir sermayeydi. "Matbaa kapitalizmi" bu sürecin en önemli ihtiyacıydı. Ancak bu sayede o ulus, kendi matbaasında bastığı kitaplarla ulus bilincini yaygınlaştırabilirdi.

Anderson'a göre ulus bilincini ortaya çıkaran ve bunun gelişimi konusunda önayak olan şey, özel bir kapitalist gelişme biçimiydi. Eğer dünyada bir "matbaa kapitalizmi" gerçekliği olmasaydı, yazınsal ürünlerin, dilin, ortak kültür kollarının birleştirilmesi mümkün olmayacaktı. Yani "matbaa kapitalizmi olmasaydı bütünleşmek için ortak bir kültür metası" da üretilemeyecekti.[108]

Bu bağlamda bazı eserlerin, o ulusun diline çevrilmesi ile İncil'in Kürtçe'ye çevrilmesi (1857 Ermeni Kilisesi) arasındaki bağ ve Osmanlı'daki ulus hareketleri ve çıkarılan gazeteler ile *Kürdistan* gazetesinin arasındaki bağlar tarihseldir.[109]

Ulus kimliğinin inşası ve Kürt basın yayın tarihini bu bağlamda değerlendirdiğimizde bu süreci birkaç dönemde ele alabiliriz.

Bunlardan ilki Osmanlı Dönemi'dir. Bu dönem kabaca 1800'lü yıllardan 1920'ye kadarki dönemi kapsar. Bu dönem Avrupa merkezli ulusçuluk akımlarından etkilenen Osmanlı Devleti içinde, Kürtler genel olarak Osmanlı aydınlarından ve İstanbul'daki çalışmalardan beslenmiştir. 19. yüzyılın başında İstanbul'a göç eden Kürtler, aşiret isyanlarından dolayı yine İstanbul'a sürülen Mirler ve medreselerde okuyan Kürt öğrenciler için (diğer ulusların aydınlarında da olduğu gibi) İstanbul vazgeçilmez bir durak olmuştu. Bu yüzden de ilk ürünler bu dönem ortaya çıkmıştır. Coğrafi olarak Kürt halkına temas eden tek ulusal hareket Ermeniler olsa da Osmanlı'da oluşturulan İslamcı örgütlenmelerden dolayı Ermeniler ile Kürtler arasındaki temas, Kürt ulusal hareketini de dolaylı

108 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Metis Yayınları, 2009, Çeviren: İskender Savaşır, s. 39,

109 Özkan Öztaş, Kürt Kimliğinin İnşası ve Kürt Tarih Yazımı-1: http://haber.sol.org.tr/serbest-kursu/kurt-kimliginin-insasi-ve-kurt-tarih-yazimi-1-ozkan-oztas-haberi-62864

yollardan etkilemiştir. Kürt ulusal hareketlerinin biçimleniş yönü, Ermeni ulusçuluğunu bastırmak için kurgulanışıyla oluşur biraz da. Tüm bunlarla birlikte; İstanbul'daki Kürt aydınlarının Balkanlar'daki gelişmeleri yakından takip etmesinin de dolaylı katkısı vardır ama yine de "Balkanlar'daki azınlık isyanları Kürt ulusal hareketini biçimlendirdi" demek mümkün değildir. O dönemde Kürt aydınları Müslümanlık şemsiyesi altında daha çok Osmanlı'yı ayakta tutmaya çalışan akımların içinde yer almıştı. Bu akımlardan Türkçülük, hâkim görüş olmaya başladıktan sonra Kürt kimliği propagandası ve basın yayın faaliyetleri artış göstermiştir.

İkinci dönem ise 1920 ile başlayan ve Sovyetler Birliği ile reel sosyalizmin etkisinde gelişen dönemdir. Ulus mücadelelerinin ve ulusal kurtuluş savaşlarının, Wilson prensiplerine sosyalist bir alternatif olarak şekillendiği dönemlerde Sovyetler Birliği ulusal kimliklerin inşasını desteklemiş, önünü açmış ve kimi çalışmalar açısından onlara öncülük etmiştir. Kürtler için bu süreç, birçok üniversitede açılan Kürdoloji bölüm ve enstitüleriyle bu dönemde akademik olarak da desteklenmiştir. Kürt aydınları 1920 yılından itibaren, özellikle Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtlerin de etkisiyle, yüzünü Sovyetler'e dönmüştür.

Sovyetler dışında bir de Lübnan ve Şam'da birtakım çalışmalar sürmüştür. Bu çalışmaları Mir Bedirxan döneminde isyan edenler ve bu aşiretten Lübnan'a göç edenler yapmışlardır. Kürt tarihinde Bedirhanlar olarak bilinen Lübnan Kürtleri, entelektüel olarak gelişkin ve Avrupa'da eğitim görmüş varlıklı ailelere mensup kişilerdi.

Sovyetler Birliği'nin etkisiyle ve Marksizm'le tanışan Kürt yurtseverlerinin 1960'lı yıllarda verdikleri mücadele ve 1950'li yıllarda benzer koşulların belirlediği Güney Kürdistan'daki etkileşimler Kürt basın yayın tarihine damgasını vurmuştur. Özellikle Sovyetler Birliği dışında gelişen Marksist Kürt basın yayın faaliyetleri bu dönemde artış göstermiştir.

Bu tablo Sovyetler Birliği'nde yaşanan Kürt gazetecilik deneyimi dışında daima baskı, sansür yasaklama ya da sürgünlerle karşılaşmıştır. Hemen hemen aynı yıllarda Sovyetler Birliği'ndeki Kürt gazeteciler, gazeteyi bir araç olarak kullanıp Kürt halkına sosyalizmi ve aydınlanmacılığı ulaştırmaya çalışırken; Kürt aydınlarından

Celadet Alî Bedirxan, Almanya'daki mülteci yıllarındaki soğuk kış günlerinde yazılarını eldivenleriyle yazmak durumundaydı.[110] İltica edemeyen ve Irak, İran ve Türkiye sınırları içinde baskı ve işkenceye uğrayan sayısız gazeteci ve aydından söz etmeye dahi gerek yok.

Sovyetler Birliği'ndeki Kürt gazeteciliğine bakarken Latin grafikli Kürt alfabesini de ele almak durumundayız. Erebê Şemo ve İsahak Marogulov'un Kiril alfabesinden farklı olarak Kürtlerin yazıyı daha yoğun olarak kullanabilmelerine olanak sağlayacak bir alfabe hazırlama girişimleri, zamanla bu alfabeyi Kürtlere ulaştırmayı ve günlük hayatın bir parçası kılmayı da içermiştir. İlk yıllarda Kürtlerin Latin grafikli Kürt alfabesini öğrenmeleri ve eğitimcilerin öğretmeleri için üretilen referans kitaplar, Kürt halkının günlük hayatında gazete kadar etkili olmamıştır.

Aynı zamanda Kürtler, yaşadıkları coğrafyanın etkisi ve yerleşim birimlerinin dağınıklığı nedeniyle 1917 Ekim Devrimi'nin ertesinde bile hâlâ okuma yazma bilmeyen nüfus bakımından yüksek oranlara sahip örneklerdendi. Ermenistan'daki Komünist Parti'nin Kürt birimlerince, tüm Kürtlerin okuma yazma öğrenmesini ve siyasal hayata temaslarını sağlamak için bir gazete çıkarılması önerildi. Bu sayede köy köy, kasaba kasaba Kürtlerin yaşadıkları yerlere ulaşılacak ve Kürt nüfus okuma yazma konusunda hem teşvik edilmiş hem de desteklenmiş olacaktı.

Marogulov ve Şemo'nun çabalarıyla yayımlanan gazete 25 Mart 1930 tarihinde okuyucuyla buluşturuldu. Öncesinde ise Kürtçe'yi ve Latin grafikli Kürt alfabesini yaymak için emek veren, bunun için kitaplar ve kitapçıklar yayınlayan yazarların gazete deneyimi, Kürt gazetecilik tarihinin en uzun soluklu gazetesinin temellerini atıyordu. *Riya Teze* (Yeni Yol) bu bağlamda ele alındığında üzerine düşen görevleri yerine getirebilmek için yayın hayatına başlıyordu.

110 Bu durumu Celadet Alî Bedirxan tuttuğu günlüklerde şöyle anlatır: "*...günler sonra ilk kez odamda soba yanıyordu. Sobada kömür yandıkça pencereye yapışan buzlar bozguna uğramış düşman askerleri gibi mevzilerini terk ediyorlardı. Üç gündür odamda ateş yandığı yoktu. Dün akşam eldivenle yazı yazmaya mecbur olmuştum. Hararetle (yeni bir) oda aradığım halde bulamıyorum.*" Kaynak: Celadet Ali Bedirxan, *Günlük Notlarım*, Avesta Yayınları, 1997, s. 57.

Kürt aydınlarının önerisi ile yayın hayatın başlayan gazetenin ilk beş yılında, teknik ve siyasi sürekliliğini sağlayacak Kürt kadrolar olmadığı için Ermeni gazeteciler ve aydınların desteği alınmıştır. Komünist Parti tarafından Kevork Paris, Hraçya Koçar ve Haruçi Mıgırdıçyan gazetenin başına getirilir.

Fakat gazete, bu çıkış fikrinin sahiplerini unutmaz. Gazetenin bir yazısı Marogulov'a atfen şöyle der:

> *Yoldaş Marogulov son yıllarında hem Kürtçe hem de Rusça dil dersi öğretmenliği yapıyordu. Başlangıçtan beri Kürtçe öğretmenlerini o eğitiyordu. Teknik yüksek okulda Rusça ve Kürtçe derslerini o veriyordu. Son yıllarında beş tane Kürtçe kitap yazdı.*
>
> *Yoldaş Marogulov son yıllarda, Kürtçe Eğitim Yüksekokulu'nda, Kültür Enstitüsü'nün Kurmanca seksiyonunda yeni bir Kürtçe alfabe oluşturulmasında görev yapıyordu. O, birçok Kürtçe şarkı, destan, efsane ve daha bir çok folklorik ürünler derlemiştir. Bugüne dek elinden kalem eksik olmadı ve 1929 yılında kabul edilen Kurmanca alfabesinin yaygınlaşması ve öğrenilmesi için faaliyetlerine var gücüyle devam ediyor.*[111]

Köy köy gezerek Kürtçe öğretmeye çalışan bu aydını da unutmayan gazete, röportaj için yayınladığı yazıda Marogulov'u böyle tanıtıyordu.

Rıya Teze gazetesi, Kürt halkına günlük ya da periyodik olarak temas edebilme olanağı sunduğu için aynı zamanda, pek çok gelişme de gazete aracılığıyla okuyucuya ulaştırılıyordu. Gazetenin bir diğer amacı da; mümkün olduğunca, Kürdistan'da yaşayan Kürtlere kültürel ve siyasal olarak sosyalizmin kazanımlarını aktarmak konusunda bir araç olabilmekti. Fakat bu temenni gazetenin çıkmasından on yıl sonra, kapıya dayanan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle kesintiye uğradı.

Riya Teze gazetesi için aktarılan bilgilerdeki hâkim kanı ise Stalin'in gazeteyi yasakladığı ve Riya Teze gazetesinin ancak

Celile Celil, *Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak*, Evrensel Yayınları, 2009.

Stalin'in ölümünden sonra okuyucuyla tekrar buluştuğudur. Bu kanı, başlarken sözünü ettiğimiz genel Sovyet karşıtı propagandadan beslenen ve Sovyetler Birliği'ndeki Kürtleri, Sovyetler Birliği'nin kendisinden bağımsız değerlendirme çabasının bir sonucudur.

RJA TƏZƏ
№ 1

Riya Teze gazetesinin ilk sayısı

İlk sayısından son sayısına kadar sosyalizmin Kürt halkına ulaştırılmasının araçlarından biri olan bu gazete 1930'lu yıllarda 1000'lik bir tirajla yayımlanmıştı. Bu sayının gerek Kürt nüfusunun ortalaması, gerek bu nüfus içindeki okuma yazma oranı ve okuma yazma öğrenme çabası ele alındığında iyi bir sayı olduğunu ifade etmek gerekir.

1930 yılından 1934 yılına kadar bu çalışmaları yürüten Ermeni yazarların ardından 1934 yılında, gazetenin başına Cerdoyê Gênco getirilir. Gênco, *Riya Teze* gazetesinin sorumluluğunu yürüten ilk Kürt aydınıdır. 1955 yılında yeniden hareketlenen Kürt çalışmaları ile birlikte yayın hayatına tekrar başlayan gazetenin başına Mîroyê Esed geçer. Esed, 1955 yılından 1989 yılına kadar aralıksız olarak gazetenin sorumluluğunu sürdürür.

Riya Teze gazetesi, Sovyet Ermenistanı içinde faaliyet gösteren bir gazeteydi fakat Sovyetler Birliği sınırları içinde pek çok yere gönderiliyordu. Özellikle Gürcistan gibi Kürt nüfusunun yoğunluk gösterdiği cumhuriyetlere ve başka yerleşimlere gönderilen gazete, Sovyetler Birliği dışında Avrupa'daki Kürtlere ve Kürt çalışmalarına da yollanıyordu.

1930'larda 1000 tirajla yayın hayatına başlayan gazetenin tirajı zamanla yaklaşık 5000'e kadar çıktı. Fakat Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra maddi sıkıntılar ile baş başa kalan gazete gerek dağıtım gerekse basım konusunda yaşadığı problemlerden ötürü tirajını 500'e kadar düşürmek zorunda kaldı.

Dört sayfadan oluşan gazete, haftada iki kez yayımlanıyordu.

Gazetenin özellikle Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra sorumluluğunu üstlenen Emerîkê Serdar, verdiği röportajlarda gazeteyi Sovyetler Birliği döneminde 25 kişilik bir ekibin çıkarttığını söylüyor. Komünist Parti'nin 14 katlı basın binasının bir katının tamamen *Riya Teze*'ye ayrıldığı bilinmektedir. *Riya Teze* 1990 yılına kadar, bir dairenin tamamen Kürtçe gazeteye ayrıldığı 11 odalı çalışma alanında, Komünist Parti'nin bir resmi organı olarak yayımlanmıştır.

Qaçaxê Mirad, Şekroyê Xudo, Xelîlê Çaçan, Babayê Keleş, Têmûrê Xelîl, Tîtal Mûradov, Eliyê Ebdilrehman, Egîtê Xudo, Hesenê Qeşeng, Pirîskê Mihoyî, Rizganê Cango, Porsora Sebrî, Tîtalê Efo, Karlênê Çaçanî, Şerefê Eşir, Egîtê Abasî, Paşayê Erfût, Letîfê Emer, Emerîkê Serdar ve Gayanê Hovhannîsyan gazetede ismine rastladığımız Kürt yazarlardandır.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra herhangi bir devlet desteği ve yardımından yararlanamayan gazete ciddi zorluklarla karşılaşır. Mali problemler zaman zaman kısmen giderilse de, dağıtımın kendisinin önünde kimi engeller oluşur. Emerîkê Serdar'ın büyük çabaları ile dünyanın pek çok yerinden Kürtler, Kürt tarihinin en uzun süreli çıkan gazetesi için seferber olsalar da artık gazeteyi okuyacak insanları bulmak da güçleşmiştir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra gazetenin eski okuyucu kitlesi artık gazete okumamakta ya da okuyacak maddi olanaklar konusunda başka tercihlerde bulunmak zorunda kalmaktadır.

2003 yılı itibariyle yayın hayatına veda eden *Riya Teze* gazetesi bugün halen Kürt gazetecilik tarihindeki önemli yerini korumaktadır. Sovyetler Birliği deneyiminin bu örneği, Kürtlere okuma yazma öğretmeye, Kürt kültür ve sanatını aktarmaya, Kürtleri teknolojik gelişmelerden haberdar etmeye, Kürt araştırmacı ve yazarların makalelerini, öykülerini ve ürünlerini Kürt halkına ulaştırmaya büyük katkılar yapmış; basımından yayımına kadar Sovyetler'deki Kürt basın emekçileriyle var olmuştur.

Gazete, Sovyetler Birliği'ndeki Kürt çalışma birimleri ve diğer alanlar arasındaki etkileşiminin de en güzel örneklerindendir. Edebiyatın sinemayı, müziğin basın-yayını beslediği çalışmalarda *Riya Teze* yapılan çalışmalara ayna tutmuş ve onları okuyucuya ulaştırmıştır.

Öte yandan, periyodik bir araç ile Kürt okuyucular Kürtçeyi standardize etmek için ciddi olanaklara sahip olmuşlardı. Hemen hemen her gündeme dair bir konu işleyen, soru soran, cevap üreten *Riya Teze* ile Kürtler politik süreçleri anadillerinde takip ederken öte yandan Sovyetler Birliği toprakları içindeki Kürtlerle de konuştukları dil üzerinden ortak bir zemin sağlıyorlardı. Kürdistan'da ise durum bunun tam tersiydi: Yasaklamalar ve sınırlamalardan dolayı lehçeler arasındaki kopukluk, lehçelerin birbirleri arasındaki anlaşma oranına ket vuruyor ve lehçeler zamanla farklı bir dil formuna doğru yaklaşıyordu. Ağızlar ve şivelerde ise yine benzer nedenlerden ötürü lehçeleşmeye varan bir süreç yaşanıyordu. Bu durum ancak 1990'lı yıllardaki Kürt basın-yayın faaliyetlerinin, diasporada yaşayan Kürtler aracılığıyla yeniden ayağa kaldırılması ile bir nebze engellenmiş ve dil standardize edilmek için ele alınmıştır. Sovyetler Birliği'nde ise tüm bu olumsuz örneklerin aksine, Kürt emekçilerinin anlayacağı ve geleneksel Kürtçe eserlerin de formuna yakın olan dil, standart dil oluşturulması için basın-yayın faaliyetlerinde tercih edilmiştir. Bugün Kurmancî lehçesinin tarihsel birikiminin yanı sıra günlük hayattaki etkisinin de bu kadar ileri olmasının nedenlerinden birisi, Sovyetler Birliği döneminde bu dilin yaklaşık 60 yıl boyunca bilfiil üretilmiş olmasıdır. *Riya Teze* gazetesinde, aynı zamanda başka dillere ve edebiyatlara dair makaleler ve yazılar da yayımlanıyordu. Bu bağlamda edebi karşılaştırmalar ve örneklerine dair incelemeler için, Kürt edebiyatı açısından çok önemli örnekler sunuluyordu. Kürt edebiyatının dışında başka edebi ürünlerle ve dillerle ilgili çalışmaların yayımlandığı gazetede aynı zamanda yine diğer halkların (Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan, Moldavya, Türkmenistan, Litvanya, Letonya, Estonya, Dağıstan halkları vb.) Kürt edebiyatıyla olan ilişkileri de incelenmişti.[112]

Ermenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin siyasal öncülüğünde yayımlanan bu gazete, partinin resmi yayın organlarından biri olarak onyıllarca yayın hayatına devam etti ve Kürt halkının gündelik hayatına siyaseti, kültürü ve sanatı taşıdı. Kürt

[112] Dr. Tosinê Reşît, *Sovyetler Birliği'nde Kürt Edebiyatı*, İnatçı Bir Bahar: Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat, Ayrıntı Yayınları, 2012, s. 216.

gazetecilik tarihinin en ileri birikimlerinden birini inşa eden *Riya Teze* sayesinde, bugün pek çok tarihsel değer ve çalışma arşivlere girmiştir. Dünyanın pek çok yerinde, dünden bugüne Kürtler, gazetecilik faaliyetlerini yürütürken güçlüklerle karşılaşıyorken, Sovyetler Birliği'ndeki gazeteciler ise Kürtlere okuma yazma öğretmekten başlayarak, dünyanın pek çok edebi ürününü tanıtan ve Kürt halkının tarihini köy köy ulaşılır kılan bir çabanın içindeydi. Tüm bunlardan dolayı *Riya Teze* deneyimi halen Kürt gazetecilik tarihinin altın yılları olarak anılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nde Kürt Müziği ve Erivan Radyosu

Kürt müziği belki de Kürt tarihi içerisinde diğer tüm kültür sanat alanlarını kapsayan yegâne alan olagelmiştir. Kürt ezgilerinin öyküleri anlatılır, filmleri çekilir, resimleri çizilir ve tiyatroları oynanır. Kürt müziği her zaman kadim Kürt kültürünün en ileri ve derin örneklerini üretmiş; edebiyat, sinema ve tiyatro gibi alanlar müziğin peşi sıra ilerlemiştir. Dengbêjlerin anlatıları Kürt kültürünün taşıyıcısı olmakla birlikte, bu ezgiler tarımla uğraşan Kürtler el birliğiyle tarlada çalışırken, hep bir ağızdan söylenir. Hayatın daima içinde olan müzik Kürtler için hayatın her alanına sirayet eden bir etkinlikti. Doğumlarda, ölümlerde, kahramanlık veya aşk hikâyelerinde bu ezgilerin makamları ve usulleri değişir, ama müzik hiç susmaz.

Kafkasya'ya göç eden Kürtlerin önemli bir kısmının Ezidi olması müziği daha da öne çıkarıyordu. Çünkü İslam dinindeki müziğe karşı yaklaşımın ve kadının sesine olan yasaklamaların aksine Ezidiler için müzik hem ritüellerinin parçası hem de toplumsal bir olguydu. Kürdistan'da yaşayan Kürtlerde zamanla İslam kültürünün egemenliği ile müzikal alanda kadın icracıların sayısı azalmış ve üretilen ezgilerdeki kadın, aşk ve cinsellik temaları önce "ayıp", ardından "günah" diye yaftalanmıştır. Müziğin içeriği ve eyleyicisi de buna bağlı olarak zamanla değişiklik göstermiştir.

Ezidilerde ise durum daha farklıydı. Hem müzik sürekli hayatın içindeydi hem de göç sonrasında yaşadıkları coğrafyada da zengin bir müzik birikimi mevcuttu. Bu zenginlik zaten zamanla Kafkaslar'da yaşayan Kürtlere de yansımış ve enstrüman çeşitliliği,

makam ve usul biçimleri olarak gözlenir olmuştur.

Ekim Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun Kafkaslar'da yaşayan Kürtlere müzik alanındaki getirileri, diğer kültür sanat dallarındakine benzerdir. Sosyalizm müziğe de hem evrensel formlar kazandırmış hem de pek çok ilke imza atılmasını sağlamıştır.

Öncelikle bu meselede Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtlerin müziğe kattığı katkıları ve kazanımları anlamak için, üç olgunun irdelenmesi gerekir. Bunlardan birincisi, Kürt kültür ve sanat çalışmalarının akademik kurullarca, etnolog ve antropologlar tarafından yürütülmesinin Kürt kültür sanat çalışmalarına kazandırdığı biçimdir. İkincisi, kültür ve sanat alanında yapılan üretimlerin taşıyacağı "seçkin", "ari" ya da "öncü" niteliklerden ziyade emekçilerin hayatına temas eden ve onlarla bağlar kuran bir form kazanmasına özen gösterilmesidir. Son olarak da müzik alanında zaten pek çok örneğe kıyasla ileri durumda olan Rus kültürüyle ve bunun etkisinde kalan Kafkas halklarıyla bağlar kuran Kürtlerin müziğinin, geleneksel formlara ek olarak kazandığı modern yaklaşımlardır.

Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtler kültür ve sanat alanındaki üretimlerini genel bir doğrultu ve siyasal hat üzerinden gerçekleştiriyorlardı. Bu hedefler kimi zaman "geleneksel" olanı araştırmak iken kimi zaman da var olanın sosyalizm ile bağını kurmak olabiliyordu. Kürdoloji ve Kürt kültürü konferans ve kongrelerinde ele alınan konulara ilişkin yapılan üretimler kendisini belli ediyordu. Örnek olarak, mesele Kürt halkının okuma yazmasını teşvik ise bunun için söylenen ezgiler ve marşlar, bunun için üretilen kitaplar ya da bunun propagandasının yapıldığı gazetelerle birlikte eşgüdümlü bir çalışma yürütülüyordu.

Bunlardan yukarıda sözü edilen ilk yaklaşım, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ndeki Kürt müziğinde kendini en çok hissettiren yaklaşımdır. Kürdoloji konferanslarında öne çıkarılan olgulardan biri olarak klasik Kürt kültürünün ve sanatının araştırılması için kolları sıvayan araştırmacılar ve sanatçılar, müzik alanında en ileri birikimi yarattılar. Geleneksel Kürt müziğinin icrasında ilk akla gelen dengbêj ezgileri Sovyetler Birliği'nde kendisine alan açmış ve pek çok ezgi kayda geçirilerek arşivlenmiştir. Aynı zamanda kadın dengbêjlerin de önde olduğu Sovyetler Birliği'ndeki Kürt müziğinin ürünleri, radyolarda yayınlanmış ve plaklara kaydedilmiştir.

Sovyetler Birliği'ndeki Kürtlerin müzik alanındaki diğer farkı ise modern müzik ile temas kurabiliyor olmalarıydı. Müzik alanında eğitim alan ve Sovyetler Birliği'nin her köşesine ulaştırılan operalara, balelere, bestelenen senfonilere temas eden sanat emekçileri Kürt müziğine derinlik katmıştır. Şostakoviç ile dengbêj ezgilerine benzer araçlarla ulaşan Kürtlerin pek çok farklı örneğe temas etmesi, müzik alanındaki farklılıkları beslemiştir. Bugün halen modern Kürt müziği üretiminde en ileri örnekleri Sovyetler Birliği'nde eğitim almış ya da yaşamış kişilerin var ediyor olmasının temel sebeplerinden birisi budur.[113]

Son olarak ise değinilmesi gereken şey tüm bu alanlarda kullanılan dilin ve tarzın, emekçilerin hayatına dahil edecekleri biçimlerde üretilmesidir. Buradan var olana sıkışma ya da modern üretimlerden kaçış akla gelmesin. Tam olarak Sovyetler Birliği'nde de yapılan kültür ve sanat alanındaki üretimler, Kürt emekçilerinin hayatlarına temas eden gerçekliklerden besleniyordu. Ve yapılan tüm çalışmalardaki oluşturulan dil buna göre kurgulanıyordu. Müzik alanında modern müziğin en iyi örneklerini veren Sovyetler Birliği deneyimi bir yanıyla da Kürt tarihi açısından çok önemli dengbêj deneyimlerini yaratmıştır.

'Guhdarên eziz ev dere radyo Erivanê'[114]

Kürt müziği ve Sovyetler Birliği sözcükleri yan yana geldiği zaman pek çok kişinin ilk aklına gelen şey Erivan Radyosu'dur. Ermenistan'ın başkenti Erivan'daki radyoda ilk zamanlar birkaç saatlik özel programlarla Kürtçe yayınlar başlar. Radyonun Kürtçe yayını belleklerde o kadar geniş bir yer edinir ki pek çok kişi Erivan Radyosu'nu bir Kürt radyosu olarak bilir.

Aslında dönemi kendi içinde incelediğimiz zaman radyo faaliyetinin, ilgiyi üzerine toplayan özelliklere sahip olduğunu görebiliriz. İlk olarak Sovyetler Birliği'ndeki Kürt kültürüne dair üretilen hemen hemen her şey Sovyetler Birliği dışında yasaklı olduğu için

113 Özkan Öztaş, Sakina Teyna ile Trio Mara üzerine, Görüşme: http://haber.sol.org.tr/blog/kurdewari/gorusme-ozkan-oztas/sakina-teyna-ile-trio-mara-uzerine-102038, Yayımlanma tarihi: 01/12/2014.

114 Aziz Dinleyiciler Burası Erivan Radyosu

bu üretimlere Kürdistan'da yaşayan Kürtler temas etme olanağı bulamıyorlardı. Basılan kitaplar, çıkarılan gazeteler, çekilen filmler ya da oynanan tiyatrolar Sovyetler Birliği sınırları içerisinde kalıyordu. Radyo sınır engelini aşabilen yegâne şeydi. Pek çok insan Sovyetler Birliği'ndeki Kürtlerin mevcudiyetini ve birikimini sınırları aşan radyo frekansları sayesinde öğrenmiş oldu. Özellikle Türkiye'deki Kürt köylerinde insanlar baskı yıllarında sesini kısarak dinledikleri yayınlar sayesinde Kürtçe ezgileri, haberleri ve sanat faaliyetlerini takip etme olanağı buldular.

Sovyetler Birliği'nde Kürtçe yayın yapan radyo, Sovyetler Birliği'ndeki Kürt çalışmalarının bir çıktısıdır aynı zamanda. Yapılan Kürdoloji konferanslarının ve kongrelerinin ürünlerinden biri olarak değerlendirebileceğimiz bu faaliyet aynı zamanda Sovyetler Birliği'ndeki ulusların kültürel etkinliklerini de besleyen bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ermenistan ulusal radyosunun bir faaliyeti olarak başlayan bu yayınlar zamanla o kadar beğenilir ve takip edilir ki, yapılan Kürtçe yayınlar Erivan Radyosu'nun karakteristik özellikleri arasında gösterilir.

Programlara dair ilk çalışmalar 1955 yılında başlar. Bu dönem aynı zamanda dört bir yanda radyo yayınlarının geliştiği ve Kürtlerin bulunduğu tüm ülkelerde radyonun günlük hayatın bir parçası olduğu yıllardı. Öte yandan bu dönem Kürtlerin bulundukları ülkelerde yavaş yavaş kültürel ve ulusal haklarını elde etmeye başladığı, mücadele dolu yıllardı. Bu taleplerin ve mücadelelerin bir sonucu olarak pek çok yerde artık Kürtler ya varlıkları gizlenemeyen bir halk ya da varlığı manipüle edilen bir toplamdı. İran ve Irak'ta bu mücadelelerin bir kazanımı olarak yayına başlayan Kürtçe programlı radyolar varken, Türkiye'de bu süreç Türkiye Radyo ve Televizyonu Kurumu'nun bir yayıncılık faaliyeti olarak TRT Antep ve Diyarbakır radyoları aracılığıyla sürdürülüyordu. İran ve Irak'ta yapılan programlar ve çalışmalar belli bölümleri ile tamamen Kürtçe iken Türkiye'de durum biraz daha farklı idi. Türkiye'deki Kürtler, nispi olarak içinde Kürtçe kelimelerin bulunduğu ya da tamamıyla Kürtçe olan ezgileri olağanüstülükle karşılayacakları bir hayatı yaşıyorlardı.

Sonuç olrak Kürdistan'da en çok dinlenen radyonun İran ya da Irak'tan ziyade Sovyetler Birliği'ndeki Erivan Radyosu olduğunu

söylemek mümkün. Bu durumu ideolojik ve kültürel olarak açıklanabilecek pek çok neden vardı. İlk olarak Erivan Radyosu'ndaki Kürtçe, Kürtçe'nin Kûrmancî lehçesiydi ve Kürdoloji çalışmalarının ve anadilinde verilen eğitimin çıktısı olarak yabancı kelimelerden daha az etkilenen bir yapıya sahipti. Irak'ta Arapça'nın, İran'da da Farsçanın etkisiyle dile giren yabancı sözcüklerden dolayı diğer ülkelerde yaşayan Kürtler bu çalışmaları çok iyi anlayamayabiliyorlardı. Sovyetler Birliği'nde ise bu çalışmalar Kürtlerin kendi belirleniminde ve devlet desteğiyle ilerlediği için Kürtçe'nin en kullanışlı ve uygun kelimeleri tercih edilmiş, bunlar basın yayın faaliyetleri ile halka ulaştırılmış ve Türkiye'de yaşayan Kürtlerin çoğunluğunun anlayabildiği biçimde üretilmiştir.

Erivan Radyosu bu nedenlerden dolayı daha çok dinlenir olmuştu. Başlangıcından kısa bir süre sonra yayın hayatları sekteye uğrayan veya kapanan İran ve Irak deneyimlerinin aksine Erivan Radyosu'nun programları yoğun bir şekilde takip edilmiş, olumlu tepkiler almış ve dinleyicilerin radyoları başında bekledikleri sürekliliğe kavuşmuştu.

Ermenistan Komünist Partisi'nin Kürt birimleri ve çalışmalarının çıktısı olarak hayata geçen pek çok araçtan biri olan Kürtçe radyonun 1955 yılında başlayan bu faaliyetleri, Kürt müzik tarihine unutulmaz izler bıraktı. Efoye Esed, Reşidê Baso, Egîdê Tecir, Neçoyê Cemal, Mecidê Sileman, Şeroyê Biro, Susika Simo, Zadîna Şekir, Belgia Qadir, Şewabê Egîd, Dawudê Xelo, Aramê Tigran, Fatima İsa gibi sanatçılarla birlikte enstrümanlarda meyi ile Egîde Cimo, Xelilê Evdile; kaval ve zurnasıyla Şamilê Beko radyoda öne çıkan isimlerdendi. Bunlarla birlikte doğrudan dengbêj geleneğini devam ettiren sanatçılar da vardı.

Enstrümanlar Kürt müziği açısından bir hayli ilginçtir. Normalde Kürt müziğinde çok rastlanmayan müzik aletleri Sovyetler Birliği döneminde Kürt müziği ile buluşmuş ve harmanlanmıştır. Kaval dışında Ermeni müziğinde önemli bir yere sahip olan duduk da Kürt müziğinde yerini alıyordu. Geleneksel formların dışında veya geleneksel formlarla modern biçimleri buluşturulduğu örneklerde ise devreye Batı müziğindeki yaylı çalgılar veya piyano giriyordu.

Aynı zamanda radyo programlarının Sovyetler Birliği'ndeki Kürt köylerine ulaştırılması için yoğun bir çaba gösterildi. Kürtlere

yayımlanan radyo programlarının içeriği hakkında bilgiler verilir ve var olan diğer araçlarla radyonun duyurusu yapılırdı. Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtler bu çalışmaları heyecanla karşılamış ve sahiplenmişlerdir.

Riya Teze gazetesinde "Radyo Kürt Köylerinde" haberi

"Radyo ê Dengê Erîvan ê, Kilamên Cemeta Kurdan" (Erivan radyosunun sesi, Kürt topluluğuna ait şarkılar) anonsu ile başlayan şarkılar zamanla Kürtlerin dilinden düşmez olmuş ve radyo ile bağlar kurmasına vesile olmuştur. Türkiye'de yaşayan Kürtler de uzun kış gecelerinde sürekli Erivan Radyosu'nda çalınan ezgileri ve verilen haberleri dinlemeye başlamıştır. Sovyetler Birliği'nde "Radyo Kürt Köylerinde" haberleri ile duyurulan bu çalışmalar, Türkiye'de sadece varlıklı insanların satın alabildikleri radyolar aracılığıyla ve tüm köyün radyosu olan evde toplanarak tanık olduğu şeylerdi.

Bu çalışmaların bir başka çıktısı, Kürtlerin Kürtçe çıkan gazetenin haricinde radyo aracılığıyla da siyasal olarak haberlere ulaşmasıydı. Bu haberler soğuk savaş yıllarının Kürtlere Sovyetler Birliği'nin yorumlarıyla ulaştırılabilir olduğu bir döneme denk düşüyordu. Yurtta ve dünyada yaşanan gelişmeleri, Kürtlere dair yapılan çalışmaları radyolardan dinleyen Kürtler, çalışmaların Kûrmancî lehçesinin Serhat şivesi ile aktarılan halini dinliyorlardı.

Haberler, "Erivan xebêr dide guhdarêneziz, nîhabibîzındeng u behsên teze" (Erivan Radyosu haberleri sunar, değerli dinleyiciler şimdi yeni haberler dinleyeceksiniz) başlığıyla sunulurdu. Bu haberlerde Sovyet yöneticilerinin konuşmalarının Kürtçe çevirileri Kürtlere birinci elden ulaşıyordu. Soğuk savaş yıllarında SSCB ile ABD arasındaki nükleer silahlanma haberleri, Sovyetler'in bilim ve uzay çalışmaları, Irak ile İran arasında savaşa kadar giden siyasal gerilimlerde ve Ortadoğu'daki siyasal gelişmelerde Kürtleri

ilgilendiren başlıklar, teknolojik gelişmeler ve benzeri konuların tamamı Kürtlere anadillerinde ve birinci el kaynaklardan ulaşıyordu.

İlk zamanlarda iki saatlik yayınlarla başlayan bu çalışmalar zamanla iki katına çıkarılır ve günleri artırılır. Sadece haberlerle başlayan çalışmalara müzikler eklenir ve buna ek olarak programlar radyo tiyatroları ile desteklenir.

Yayına başladığı 1955 yılında radyonun sorumluluğuna Casimê Celîl gelir. 1957 yılına kadar radyonun sorumluluğunu üstlenen Celîl'in ardından bayrağı Xelil Muradov alır. Muradov bu çalışmayı 1980'li yıllara kadar sürdürür. 1980'li yıllardan Sovyetler Birliği'nin çözülüşüne kadar çalışmayı Ehmedê Gogê devralır. Çözülüşün hemen ardından radyonun yayın çizgisi reklam gelirleri ile belirlenmeye başlayınca ilk önce program saati azaltılan Kürtçe, zamanla yayın akışından çıkartılır.

Erivan Radyosu'ndan geriye Kürt müzik tarihinin en önemli arşivleri kalır. Sovyetler Birliği kurulmadan önce kayda geçirilmeyen Kürt müziği Sovyetler Birliği dönemi boyunca yazıya dökülür ve üretimler kayıt altına alınır. Pek çok dengbêj ezgisi arşivlenir, köyler gezilerek Kürtçe ezgiler derlenir. Sovyetler Birliği döneminde dengbêjlerin sayısında ciddi bir artış görülür. Erivan Radyosu ile desteklenen bu çalışmalar sayesinde pek çok ses üstadı dengbêj yetişir. Sovyetler Birliği'nin çözülmesinin ardından bu dengbêjlik geleneği yok olmaya başlar. Sovyetler Birliği döneminde profesyonel müzisyenlerce desteklenen bu çalışmalar çözülüşün ardından maddi nedenlerden dolayı sürdürülemez hale gelir. Ayrıca eskiden radyo içinde iki farklı çalışma alanı olarak yürütülen Ermenice ve Kürtçe çalışmalar da Sovyetler'den sonra hortlayan milliyetçilik dalgasıyla bir arada barınamamaya başlar.

Bugün hâlâ dinlediğimiz pek çok Kürtçe ezgi Sovyetler Birliği'nde kayda alınmış eserlerdendir. Kürt tarihinin bu önemli deneyimi sayesinde modern Kürt müziği geleneksel biçimlerle bağ kurarak kendi tarihi içinde yeni bir aşama kaydetmiştir. Erivan Radyosu Kürt kültür tarihi içinde bugüne müzik ve radyo çalışmaları alanında en ileri deneyimi yaratmayı başarmıştır. Bunun en iyi örneği Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından maddi olanak bulamayan ve sermayedarlar tarafından desteklenmeyen sanatçıların müzik çalışmalarını bırakmak zorunda kalmalarıdır. Buna rağmen,

Erivan Radyosu sadece dinleyenler için değil, üretenler için de tarihin en önemli örneklerinden biri olarak belleklerde yer edinmiştir.

Sovyet dêngbejleri

Sovyetler Birliği'nin Kürtlere yönelik kültür politikalarının çıktılarından en önemlisi o alanlara dair üretim yapan kadroların yetiştirilmesidir. Kürt müziğinde önemli bir yere sahip olan dengbêjliğin bu politikaların bir sonucu olarak geliştirilmesi ve yeni kuşak ozanlar yetiştirilmesi, Kürt müziğinde Sovyetler Birliği dönemi dengbêjleri geleneğini yaratmıştır. Kürdistan'dan binlerce kilometre uzaklıkta yaşayan bu sanatçıların ürettiği her ezgi, geleneksel Kürt kültürünün birer yansıtıcısı durumundaydı. Özellikle de Ezidi kültürünün o güne getirdiği tüm birikim ustaca işleniyor ve müziğe yansıtılıyordu.

Kürt dengbêj geleneğinin en önemli iki temel biçimi Sovyetler'de yeniden üretilmeye devam etti. Bunlardan biri Lawjeler diğeri de Heyranoklardı. Lawje düzenli bir ritme sahip olmayan söyleyiş biçimlerindendir. Belirgin tekrarları ile bilinen bu tarzda daha çok epik konular işlenir. Heyranok ise daha çok kadın ve erkeğin karşılıklı olarak okudukları aşk içerikli ezgilerdendir. Belli bir melodi ile okunan Heyranoklarda bazı nakaratlar toplulukla birlikte tekrar edilir.

Kürt dengbêj geleneğinin en önemli isimlerinden biri Evdalê Zeynikê'dir. Evdalê Zeynikê'nin romanlara, şiirlere, öykülere konu olan yaşamı ve bestelediği sayısız ezgisi ile eserleri başka dengbejler tarafından tekrar tekrar ele alınır. Yeniden işlenen bu eserlere farklı biçimler kazandırılmaya çalışılır. Aynı şekilde Kawis Ağa da buna verilebilecek örnekler arasındadır.

Karapetê Xaço, Şeroyê Biro, Meyrem Xan, Aslîka Qadîr, Zadina Şakir, Efoyê Esed, Ahmê Çolo, Egîtê Cimo, Aramê Tigran ve M. Arîfê Cizrewî gibi dengbêjlerin ses kayıtları bugün Erivan Radyosu arşivi sayesinde dinleyiciye ulaşma olanağı bulmuştur. Hepsi birbirinden değerli olan bu ürünler, dengbêjlerin okuduğu stranlar ve kılamlar ile Kürtler kendi kültürlerine ait ezgilerle buluşur. Ancak bu dengbêjlerden bahsi geçen Karapetê Xaço'ya biraz değinmekte yarar var.

1900 yılında dünyaya gelen Karapetê Xaço, 1915 yılındaki Ermeni

katliamları sırasında köyünün yakılıp yıkılmasının ardından doğduğu yeri terk etmek zorunda kalır. Önce Suriye'ye göç eden Xaço orada evlenir. 1946 yılına kadar Suriye'de yaşayan Xaço ülkeyi terk eden Fransızlar ile birlikte Fransa'ya gitme olanağı bulsa da Ermenistan'a göç etmeyi tercih eder. Erivan'a taşındıktan sonra orada karşılaştığı Ermeniler, Ermenice bilmediğini fark ettiklerinde, kendisi de Ermeni olan Xaço'nun neden anadilini bilmediğini sorgularlar. Üstelik çok iyi Kürtçe konuşmaktadır ve Kürtçe ezgiler okumaktadır. Bu durumu öğrenen Ermenistan Komünist Partisi'nin Kürt çalışmaları bölümü kendisiyle temas kurar ve ilerleyen zamanlarda yıllarca sürecek olan Kürtçe radyo faaliyetleri için görevlendirir. Ermenistan'daki Ezidi Kürtlerle temas kurarak "memleket" hasreti gideren Xaço, Ermenistan'da söylenen ezgileri de keşfetme fırsatı bulur.

Zamanla sesi radyo frekanslarından yayılan Xaço Kürt halkının en sevdiği ve en çok dinlediği sanatçılardan biri olur. Dengbêj geleneğinin özelliklerinden olan ses titretme sanatı, yani 'xulxulandın'ı en iyi şekilde icra eder. Seslendirdiği *Evdalê Zeynê, Edûlê, Genc Xelîl, Salih û Nûrê, Filîtê Quto, De Xalo, Hey le Mîro, Lawikê Metînî, Dewreşê Evdî, Oy Limin, Bişêriyo, Mîrzikê Zaza, Zembîlfiroş, Endîwere Paytexte* gibi ezgiler belleklerde yer etmiştir.

Sovyetler Birliği'nin çözülüşünün ardından müzik üretiminin piyasa tarafından belirlenmesi ve dengbêjlere eski değerlerinin verilmemesinden dolayı hüsrana uğrayan Xaço, uzunca bir dönem evine kapanır. 2005 yılında hayata veda eden Xaço'dan geriye tamamının sayısını bilemediğimiz, ancak onlarcası kayda geçmiş eserler kalır.

Sovyetler Birliği'nin var olduğu yıllarda aynı zamanda kadın dengbêjler de toplumsal hayatın içindedir ve bu dönemde kadın dengbêjlerin üretimleri de ciddi mesafeler kat etmiştir. Şiblîya Çaçan, Werda Şemo, Asa Evdîle, Xana Zazê, Begîya Qadîr, Susika Simo ve Eyşe Şan gibi isimler bu konuda öne çıkanlar arasındadır. Kadın dengbêjlerden Fatma İsa ise aslında Erivan Radyosu sanatçılarından değildir. Fakat konuk olarak seslendirdiği "De Mıho" adlı ezgi ile Kürtler tarafından çok sevilir. Bu ezgi o kadar beğenilir ki dinleyiciler bu ezginin radyoda tekrar etmesini beklerler. Bu ezgi aynı zamanda Yılmaz Güney'in *Yol* filminin Türkiye'deki Kürt

sinemasının başlangıcı sayılan Kürdistan bölümünde kulağımıza çalınan melodilerdendir.

Bu dönemde fiq ve bilur gibi sadece Kürt müziğinde olan üflemeli çalgılar ile güçlendirilen ezgiler kulaktan kulağa yayılmıştır. Sadece Sovyetler Birliği sınırında değil, Kürdistan'da yaşayan Kürtlerin de radyoları başında bekledikleri bu çalışmalar dönemin koşullarında benzer örneklerle kıyaslanamayacak kadar ileridir. Kürt halkı Erivan Radyosu sayesinde Kürt kültür ve sanatına dair ciddi birikimler ve arşiv çalışmaları elde etmiştir.

Ne yazık ki çözülüşün ardından *Riya Teze* gazetesinin başına gelenlerle aynı kaderi paylaşan radyo da Sovyetler Birliği'ndeki haliyle sürdürülemez olur. Yıllarca Kürt ulusal kimliğine yön veren araçlardan birisi olan Erivan Radyosu'nun yayın içeriğinin formatı Kürtler için bugün de halen gerçek bir ihtiyaçtır.

Kürt tarihinin ilk Kürtçe rock müziği

Geleneksel Kürt ezgileri ile modern müziğin harmanlandığı Sovyetler Birliği topraklarında Kürtçe rock deneyiminin yaşanması da kaçınılmazdı. Hem tüm Sovyetler'deki en ileri ve en iyi ürünlere temas etme imkânı, hem de anadilinde eğitimden ve müzik eğitiminden yararlanabilme olanağı, Kürt tarihinin ilk Kürtçe rock müziğinin varoluşuna zemin sundu.

Diğer çalışmalara kıyasla Kürtçe rock müziği çalışmalarının talihsiz yanı, Sovyetler Birliği'nin çözülüşüne yakın bir dönemde hayata geçirilmiş olmasıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra bu çalışma da sekteye uğrar ve piyasa koşullarına direnemez.

Koma Wetan grubu 1973 yılında, yoğunlukla Batı müziğini takip eden, Rus ve Gürcü rock müziklerini dinleyen gençlerin bir araya gelmesiyle ve sürekli dinledikleri rock müzik türünü kendileri üretmeye karar verince kuruldu. Grup ilk kurulduğunda üyeleri Lêvon Grigori Şexbazyan, Rafaêl ê Şamilê Dasinî, Omer ê Sebriyâ Recevî ve grubun öncüsü olan Kerem Gerdenzerî idi.

İlk albüm grubun kuruluşundan birkaç yıl sonra çıktı. Grubun kurucularından Gerdenzerî Kürt Rock Müziği'nin 40. yılında verdiği bir röportajda dönemi şu sözlerle anlatır:

Kafkaslar'da yaşayan şairlerimiz Ordixane Celil, Mikaili Reşid, Ezîzê Îsko, Letîvê Huseyn, Karlênê Çaçanî gibi şairlerin tekstleri üzerine çalışıyorduk. Ben de müzik yapıyordum. Sonra arkadaşlarla toplanıp aranjesini yapıyorduk. Herkes fikrini sunuyordu. Bütün bunlar bir araya gelince albüm yapma fikri de kendiliğinden doğdu. 1978-79'da Gürcistan'da müzik festivali yapıldı. Bizi de çağırdılar. Festival Gürcü ve Sovyet ülkelerinde canlı yayınlandı. 1979'da albümün demosunu (fonogram) yaptık. Proje, Moskova'daki Sovyet Kompozitörleri Komisyonu'ndan geçtikten sonra plak 1989'da çıktı.[115]

Tüm bu plak çalışmaları ve üretimleri Sovyet devleti tarafından destekleniyordu. Ayrıca grubun ilk plak gelirleri tarihe imza atan bir konuda kullanılmış oldu. Albümün çıktığı 1989 yılı bir yandan Sovyetler'in çözüldüğü, diğer yandan da kilometrelerce ötede Kürtlerin Saddam'ın kullandığı kimyasal silahlarla katledildiği sürece denk düşüyordu. Halepçe'de binlerce Kürdün katledildiği süreçte grup tüm plak satış gelirlerini Halepçe ile dayanışmak için kullandı. Albümün üzerine *"bu plaktan elde edilen gelir Halepçe'de zarar görenler için Londra'da açılan banka hesabına aktarılacaktır"* cümlesi eklendi.

Grubun kurucularından Gerdenzerî çalışmalara Sovyetler'in ciddi desteğinin olduğunu ve Sovyetler'in dağılmasıyla birlikte maddi olanaksızlıklardan dolayı grubun da dağıldığı ifade eder. Grup üyelerinin bazıları çalıştıkları yeni işlerden dolayı müzikle olan

İlk Kürt rock müzik grubu Koma Wetan'ın çıkardığı tek albüm olan *Baê Paîzê*

115 Rock müziğine ulusal kıyafetlerimizi giydirdik, Röportaj: Önder Elaldı, http://www.ozgur-gundem.com/?haberID=41406&haberBaslik=Rock%20m%C3%BCzi%C4%9Fine%20ulusal%20k%C4%B1yafetlerimizi%20giydirdik&action=haber_detay&module=nuce Yayımlanma tarihi: 07/06/2012.

bağlarını tamamen koparmak zorunda kalırlar. Geriye sadece Gerdenzerî'nin bireysel olarak sürdürdüğü çalışmalar kalır.

Blues, caz ve klasik müzik alanlarındaki pek çok ürünle buluşma olanağı bulan bu kuşağın Kürt müzik tarihi açısından değeri sadece ilk olma özelliği değil, aynı zamanda bu alanda Kürt kültürü ile modern müziği harmanlayarak bir çalışmayı üretmiş olmalarıdır.

Üretilen ezgiler Sovyetler Birliği'ndeki Kürtlerin, edebiyatçıların, şairlerin ve Kürt kültürü tarihinin edebi ürünlerinin çıktısıdır. Halen dinlendiğinde anlaşılır arî bir Kürtçe ile söylenmiş ezgilerde geleneksel motifleri görmek mümkündür.

Kürt kültür ve sanat tarihinin en talihli dönemlerinden birine şahit olan Koma Wetan, Kürt kültür tarihinin köşe taşlarından biri olmayı başarmıştır ve günümüzde de hâlâ dinlenmektedir. Sovyetler Birliği'nin bu ilk Kürt Rock Müziği deneyimi, Kürt kültür tarihinin en güzel ezgilerini, eşitlik ve özgürlüğün egemen olduğu bir dünyada üretme şansını iyi değerlendirmiştir.

Sonsöz

Kürt kültür tarihi içinde Sovyetler Birliği'nin yeri ve önemi bugün, aradan geçen yılların ve yapılan üretimlerin ardından hâlâ değerini korumaktadır. Bunda tarihsel olarak pek çok başlığın, kendi alanlarında ilk olma durumuyla açıklanabilir yanları olduğu gibi, pek çok çalışmanın da kültür sanat üretiminin sosyalist toplumsal düzenin bir çıktısı olarak hayata geçirilebildiğini de söylemek mümkündür.

Kürt tarihinin Rönesansı olarak tarif edebileceğimiz bu dönem pek çok antisovyetik karalama ve kampanyanın etkisiyle gözden çıkarılmaya ve değersizleştirilmeye çalışılsa da tarihsel olarak insanlığa ve Kürt kültürüne kattığı değerlerin derinliği ve birikimi aşikârdır. Sovyetler Birliği'nin bir ezilen uluslar hapishanesi olan Çarlık Rusyası'nı tüm ulusların eşit ve kardeşçe yaşadığı bir ülkeye dönüştürmesinin bir çıktısı olarak değerlendirilebilecek bu faaliyetler, geride Kürt tarihinde benzerleriyle kıyaslanamayacak bir deneyim bırakmıştır.

Sinema alanında ilk kayıt, ilk Kürtçe roman, anadilinde eğitim ve dünya klasiklerinden pek çok Kürtçe klasiğe kadar yapılan çeviriler ve derlemeler, müzik alanında ilk olma niteliğine sahip üretimler ve rock müziğinin doğuşu, halkıyla buluşan ve halkıyla birlikte üreten tiyatrolar, Kürt tarihinin en uzun soluklu gazetesi, radyo faaliyetleri ve Kürdoloji konferansları... Tüm bunların Kürt tarihinin sadece bir dönemine denk geliyor oluşunun rastlantılarla açıklanamayacak tarafları vardır. Burada ise devreye sosyalizmin ulus politikası ve ekonomik faaliyetleri girdiği için bunca eleştiri

ve karalama da peşi sıra gelmektedir.

Sovyet topraklarında yaşayan Kürtleri diğer Sovyet halklarından ayrı ve bağımsız ele almak bu eleştirilere bir yanıt üretmek için yanlış olacaktır. Zira yaşanan tüm olumlu gelişmelerle birlikte çekilen sıkıntılar ve acılar da diğer halklarla ortak paydada ele alınmalıdır. Yaşanan tüm olumlu gelişmeler, sinemadan müziğe, edebiyattan tiyatroya, radyo faaliyetlerinden basın-yayına kadar Kürtler ile birlikte diğer halkların da hayatlarında ilk kez ve eşit bir şekilde temas ettikleri örneklerdi.

Edebiyatta Gorki'den Erebê Şemo'ya, müzikte Şostakoviç'ten Karapetê Xaço'ya ve Koma Wetan'a, basın-yayın faaliyetlerinde Pravda ve İskra'dan Riya Teze'ye bütünlüklü bir programın çıktısıydı Sovyetler Birliği deneyimi.

Kürtler, bu 70 yıllık sosyalizm deneyiminde tarihin en önemli gelişimlerine tanık olmuştur. 1930'lu yıllarda çocuklar için basılan kitaplarda telefonun, radyonun, traktörlerin, bilimin ve sanatın çocuklara ulaştırılıyor oluşu, anadilinde yayımlanan bir gazete ile hayatı takip edebilmesi, yapılan radyo faaliyetleriyle müziğin yaşatılması, tiyatro sahnelerinde geleneksel ve modern oyunlara temas edilmesi ve ilk Kürtçe romanın ve Kürt sinemasının tarihteki yerini alması, sınıfın ulus üzerindeki zaferinin çıktılarıdır.

Kürtler Sovyetler Birliği'nde ulusal tarihleri açısından paha biçilmez değerde bir deneyim yaşadılar. Ve bu sadece kültür sanat alanından ibaret değildi. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı boyunca faşist ordulara karşı mücadele veren yüze yakın halktan biri de Kürtlerdi. Kürtler, savaşlarda gösterdikleri başarılardan dolayı Kızıl Ordu içinde üst düzey görevlere getirilmişlerdi. Hatta içlerinden Wezire Nadir, istihbarat alanında yükseldi ve İran'da yapılan Dünya Liderleri Zirvesi'nde, içinde Stalin'in de olduğu heyete dönük saldırı planını boşa çıkaranlar arasında yer aldı. Aynı zamanda yine aynı dönemlerde Nazi ordularına karşı gönderilen 1000'e yakın Kürt'ün kahramanca savaştığı ve yarısına yakınında hayatını kaybettiği bilinenler arasındadır. Onlarca Kürt askerlik yaşında olmamasına rağmen Kızıl Ordu saflarına katıldı. Aynı dönemlerde Kürt tiyatrolarının ve çalışmalarının Kürtleri faşist ordulara karşı savaşmaya çağırdığı örnekler de biliniyor.

Eğitimde, sağlıkta, edebiyatta, müzikte, tiyatroda, basın-yayın

alanında, sinemada ve daha pek çok alanda Sovyetler Birliği'nin sadece savaş ve çözülüş yıllarına odaklanan araştırmacılar ve tarihçiler fotoğrafın bütününü kaçırmaktadırlar. 1930'lu yıllarda Sovyetler Birliği topraklarında Kürt çocuklara Kürtçe verilen eğitimlerde elektriğin ve radyonun önemini anlatan kitaplar basılırken, Kürdistan'da elektrikleri olan yerler bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdı. Bununla beraber aynı zamanda Kürtçe eğitim hakkı şöyle dursun, Kürtçe konuşanlara kelime başına para cezası kesiliyordu.

Sovyetler Birliği'nin ulus politikaları bu bağlamda ele alındığında Kürt tarihinde, Kürt ulusunun yaşadığı diğer ülkelerdekilerle kıyaslanamayacak bir deneyimi inşa etmeyi başarmıştır. Tüm bu nedenlerden dolayı da Sovyet topraklarında yaşayan Kürtler için vatan kavramının karşılığı Sovyetler Birliği topraklarıydı. Üretilen kültürel sanatsal ürünlerde tasviri yapılan, şarkılarda adı geçen ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında savunması yapılan topraklar Kürtler için anavatanın ta kendisiydi. Çünkü yıllar öncesinde terk etmek zorunda kaldıkları Kürdistan topraklarından gittikleri Çarlık Rusyası'nın ardından kurulan Sovyet sosyalizmi, Kürtler için bir vatan ve devlet olgusunun tüm olanaklarını ve imkânları sağlıyordu. Kimi araştırmacılar, yapılan üretimlerdeki vatan olgusunun Kürdistan yerine Sovyetler Birliği toprakları olmasını eleştirirler. Bu eleştirilerde Sovyetler Birliği'ndeki üretimlerde Kürdistan kelimesinin yasaklı olmadığı ve bireylerin üretirken gerçekten de hissettiklerini ürüne aktardıkları ise gözardı edilir.

Sınıfın ulus üzerindeki zaferinden kastedilen tam da budur. Ulusal kimliklerin kültürel değerler taşıdığı, tüm ulusların eşit hak ve imkânlardan yararlandığı, tüm kültürel üretimlerin ve değerlerin anayasa ve kanunlarla koruma altına alındığı bu deneyim sadece Kürtler için Kürt kültüründen ibaret de kalmadı. Pek çok Sovyet diliyle kıyaslanarak üretilen edebi çalışmalar, diğer kültürlere dair yapılan kültür sanat faaliyetleriyle temas kurma imkânı da bu deneyimin ayırt edilen yanları arasında yer alır.

Tüm bu nedenlerle birlikte bugün pek çok kültür için Sovyetler Birliği deneyiminin yarattığı bu örnekler bugün, reel sosyalizmin çözülmesinin ardından bir kez daha birer kazanım değil mücadele başlığı olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü 1990'lı yıllardan

günümüze bahsi geçen alanlarda üretilen en ileri örnekler Sovyetler Birliği'nde yaşanan benzerlerinden geride kalmaktadır. Tam da bu nedenle Sovyetler Birliği deneyimi ve sosyalizm programı bu alanda üretenlerin ve bu alandan beslenenlerin birer yol haritası olma güncelliğini korumaktadır.

KAYNAKÇA

İnternet Kaynakları

Eskerê Boyîk, *NivîsekiLi Ser Erebê Şemo:* http://www.saradistribution.com/Erebe_Shemo.htm

Kürtçe Latin Alfabesi ve İsahak Marogulov: http://kurdistan-post.eu/tr/kurdistan/kurtce-latin-alfabesi-ve-isahak-marogulov#comment-63971

M. Agit Duman, *Kürt Sinema Tarihinin İlk Filmi Zarê:* http://haber.sol.org.tr/blog/kurdewari/m-agit-duman/kurt-sinema-tarihinin-ilk-urunu-zare-110164, Yayımlanma Tarihi: 12.03.2015

Münir Gök, *Kürt aydınlanma tarihinden portreler: Erebê Şemo:* http://haber.sol.org.tr/blog/kurdewari/munir-gok/kurt-aydinlanma-tarihinden-portreler-erebe-semo-102443, Yayımlanma Tarihi: 24.12.2014

Münir Gök, *Kürt Aydınlanma tarihinden portreler: Profesör QanatêKurdo:* http://haber.sol.org.tr/blog/kurdewari/munir-gok/kurt-aydinlanma-tarihinden-portreler-profesor-qanate-kurdo-103773

Özkan Öztaş, *İlk Kürtçe roman: Bolşevik Bir Kürt'ün Hikâyesi:* http://haber.sol.org.tr/serbest-kursu/ilk-kurtce-roman-bolsevik-bir-kurtun-hikayesi-ozkan-oztas-haberi-67324

Özkan Öztaş, *Kurdistan:* http://haber.sol.org.tr/serbest-kursu/kurdistan-ozkan-oztas-haberi-54026, Yayımlanma Tarihi: 22.05.2012

Özkan Öztaş, *Kürt Aydınlanma Tarihinden Portreler Hawar Dergisi:* http://haber.sol.org.tr/blog/kurdewari/ozkan-oztas/kurt-aydinlanma-tarihinden-portreler-hawar-dergisi-107636

Özkan Öztaş, *Kürt Kimliğinin İnşası ve Kürt Tarih Yazımı-1:* http://haber.sol.org.tr/serbest-kursu/kurt-kimliginin-insasi-ve-kurt-tarih-yazimi-1-ozkan-oztas-haberi-62864 22-11-2012

Özkan Öztaş, *Kürt Kimliğinin İnşası ve Kürt Tarih Yazımı-2:* http://haber.sol.org.tr/serbest-kursu/kurt-kimliginin-insasi-ve-kurt-tarih-yazimi-2-ozkan-oztas-haberi-62933

Özkan Öztaş, *Laz Ahmet'ten Rizeli Tayyip'e "İlk Kürt Tiyatrosu":* http://haber.sol.org.tr/serbest-kursu/

laz-ahmetten-rizeli-tayyipe-ilk-kurt-tiyatrosu-ozkan-oztas-haberi-55691, Yayımlanma Tarihi: 11.06.2012
Özkan Öztaş, *SSCB'de Kürt Tiyatrosu:* http://haber.sol.org.tr/serbest-kursu/sscbde-kurt-tiyatrosu-ozkan-oztas-haberi-67913, Yayımlanma Tarihi: 11.01.2013
Priske Mohoyi, *Li Ermenistana Sovyetê fîlmên li ser Kurdan:* http://www.avestakurd.net/magazn/li-ermenistana-sovyet-flmn-li-ser-kurdan-h364.html
R*ock müziğine ulusal kıyafetlerimizi giydirdik,* Röportaj: Önder Elaldı: http://www.ozgur-gundem.com/?haberID=41406&haberBaslik=Rock%20m%C3%BCzi%C4%9Fine%20ulusal%20k%C4%B1yafetlerimizi%20giydirdik&action=haber_detay&module=nuce, Yayımlanma Tarihi: 07.06.2012
Sakina Teyna ile Trio Mara üzerine, Görüşme: Özkan Öztaş: http://haber.sol.org.tr/blog/kurdewari/gorusme-ozkan-oztas/sakina-teyna-ile-trio-mara-uzerine-102038, Yayımlanma Tarihi: 01.12.2014

Kitaplar

A. M. Menteşaşvili, *Dünden Bugüne Kürtler,* Evrensel Basım Yayın, 2004, Çeviren: Ayşe Hacıhasanoğlu
Abidin Parıltı, *Denbêjler Sözün Yazgısı,* İthaki Yayınları, 2006
Abidin Parıltı-Özlem Galip, *Kürt Romanı Okuma Kılavuzu,* Sel Yayınları, 2009
Alexander S. Karaganov, *Edebiyat ve Sinemada Yaşayan Lenin,* Sel Yayıncılık, 2009, Çeviren: İsmail Yerguz
Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşlarında Kürtler 1801-1900,* Sipan Yayıncılık, 1995
Bazil Nikitin, *Kürtler, Deng Yayınları,* 1991, Çeviren: Hüseyin Demirhan-Cemal Süreyya
Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler,* Metis Yayınları, 2009, Çeviren: İskender Savaşır
Candan Badem, Çarlık Rusyası *Yönetiminde Kars Vilayeti,* Birzamanlar Yayıncılık, 2010
Celadet Ali Bedirxan, *Günlük Notlarım,* Avesta Yayınları, 1997
Celile Celil, *Kürt Halk Tarihinden 13 İlginç Yaprak,* Evrensel Yayınları, 2007

Hejare Şamil, *"Diaspora Kürdleri"*, Pêrî Yayınları, 2005
Helmuth von Molkte, *Kürdistan Dağlarında*, Örgün Yayınevi, 2010, Çeviren: E. Karahan-N. Uğurlu
Herman Taels, *Eski Sovyetler Birliği'nde Kürtler*, Pêrî Yayınları, 2001, Çeviren: Nadire Işık
Kemal Süphandağ, *Büyük Osmanlı Entrikası Hamidiye Alayları*, Komal Yayınları, 2006
M. Emin Zeki, *Kürdistan Tarihi*, Beybûn Yayınları, 1992
M.S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu*, Öz-Ge Yayınları, 1989, Rusçadan Çeviren: Mustafa Demir
Martin van Bruinessen, *Kürdolojinin Bahçesinde*, Vate Yayınları, 2009, Çeviren: Mustafa Topal
Mehmed Uzun, *Kürt Edebiyatına Giriş*, İthaki Yayınları, 2011, Çeviren: Muhsin Kızılkaya
Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe Şark Islahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, 2009
Mike Wayne, *Politik Film Üçüncü Sinema'nın Diyalektiği*, Yordam Kitap, 2009, Çeviren: Ertan Yılmaz
Müslüm Yücel, *Türk Sinemasında Kürtler*, Agora Kitaplığı, 2008
Naci Kutlay, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Dipnot Yayınları, 2010
Pilikian Hovhanness, *Armenian Cinema*, Londra, 1982
Selim Temo, *Kürt Şiiri Antolojisi*, Agora Kitaplığı, 2007
Şeref Han, *Şerefname Kürt Ulusunun Tarihi*, Cilt 1, Yaba Yayınları, 2009
Y. Yılmaz Karataş, *Demoktarik Barışçı Çözüm ve Kürt Sorunu*, Evrensel Yayınları, 2011

Makaleler

Ahmet Önal, *Yayıncılık ve Kürdistan Gazetesi*, İnatçı Bir Bahar: Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat, Ayrıntı Yayınları, 2012
Aydın Giritli, *Reel Sosyalizm Ulusal Sorunu Çözmüştü... Sovyet Deneyi ve Ulusal Sorun*, Gelenek Dergisi, Sayı:49, 1995
Christine Allison, *Serbaori û Romana Kurdi: ErebêŞemo û Peyrewên Wî*, Weje û Rexne, Sayı: 2, 2014, İngilizceden Kürtçeye Çeviren, Şehmuz Kurt

Dr. Eskerê Boyîk, *Çend Dîdemjî Edebyat Kurdên Ermenistanê*, Dengê Êzîdiyan, 2004

Dr. Tosinê Reşît, *Sovyetler Birliği'nde Kürt Edebiyatı*, İnatçı Bir Bahar: Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat, Ayrıntı Yayınları, 2012

Eskerê Boyîk, *Erebê Şemo û Romana wi*, Kudistan Press, Sayı: 84, 1990

Muhammed Ronî El-Meranî, *Bilinen En Eski Kürt Alfabesi*, Kürt Tarihi Dergisi, Sayı: 5

Mustafa Aydoğan, *Destpêka Romana Kurdî: Şivane Kurmanca*, Şivanê Kurmanca, Weşanxaneya Lîs, 2009

Naci Kutlay, *Kafkas Halkları-Kürt Edebi İlişkileri, İnatçı Bir Bahar:* Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat, Ayrıntı Yayınları, 2012

Rohat Alakom, *Kürtleri Anlatan İlk Film*, Kürt Sineması, Agora Kitaplığı, 2009

Rohat Alakom, *Kürt-Rus İlişkileri Tarihinden Şemsedinov Kürtleri*, Kürt Tarihi Dergisi, Sayı: 1, 2012

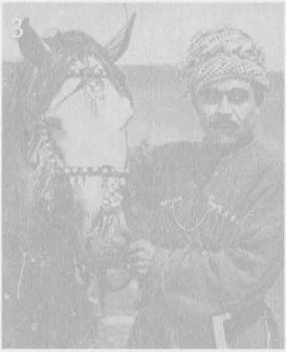
Yusuf Kılınç, *İlk 'Kürt' Filmi Zerê*, Kürt Tarihi Dergisi, Sayı:2, 2012

Raporlar

David McDowall, *Kürtler (The Kurds)*, Azınlık Hakları Raporu (Minority Rights Group Report) No:23, 1985

1

2

3

4

5

6
SARA
Xəv. Həçije Çьndi.

7

8

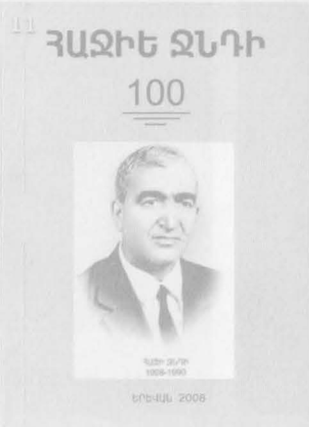
9

H. Çəndi
KЬTEBA ZMANE KYRMANÇI
Bona Sala Dyda
Rawan – 1934

10

11

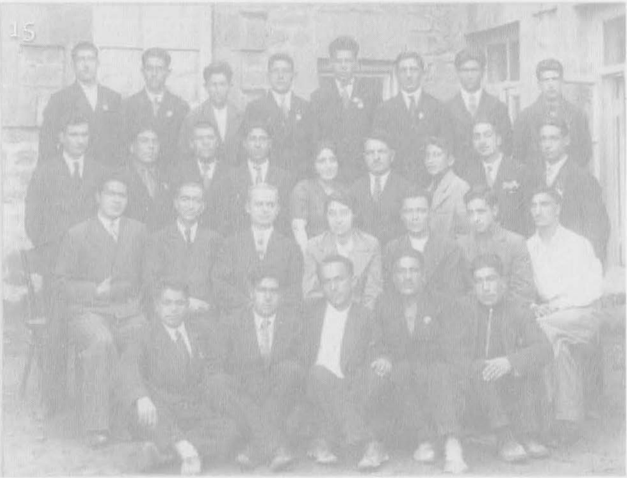

ՀԱՋԻԵ ՋՆԴԻ
100
ԵՐԵՎԱՆ 2008

12

gəli kyrdan!

13

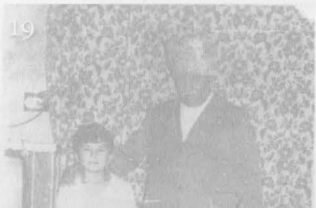

14

15

16

17

18

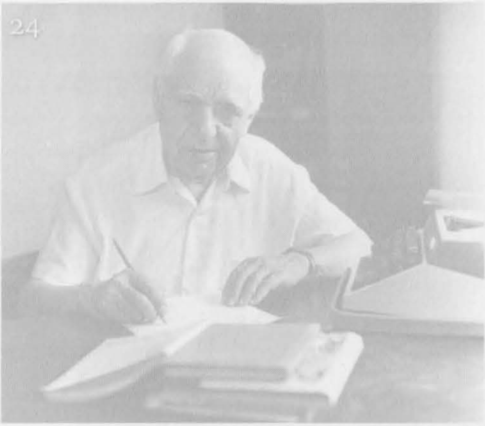

19

20

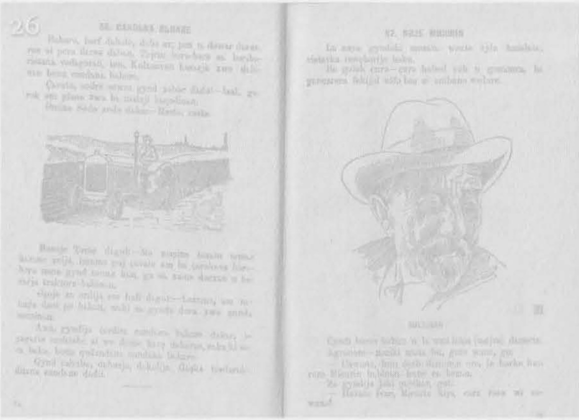

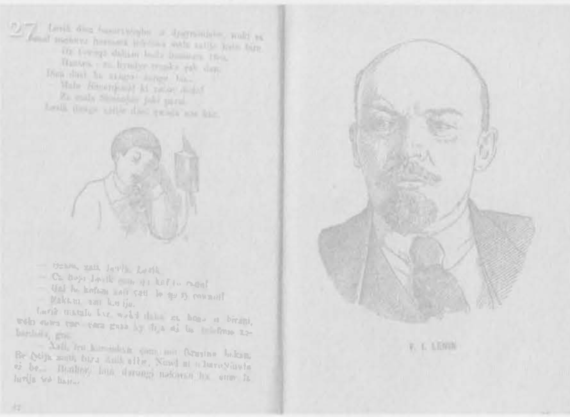

24

25

26

27

28

[illegible]

12. TRAKTOR

[illegible]

[illegible]

13. DƏ TORIADA—HI.ŞIAR

Hevale Stalin got:

[illegible]

14. KOLXOZ

[illegible]

[illegible]

29

41. ELEKTRIK

[illegible]

HOVALE VOROŞILOV

30

[illegible]

[illegible]

[illegible]

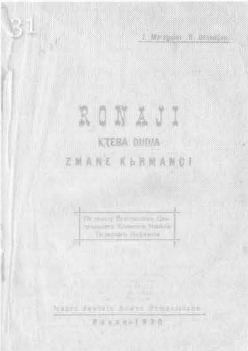
24. TƏMO

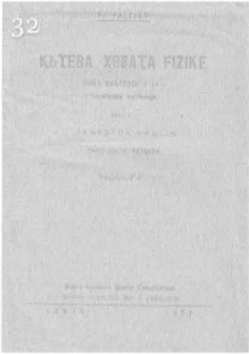
1.

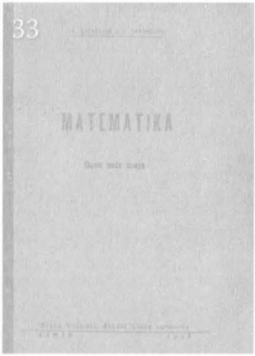
1922 salе, [illegible]

2.

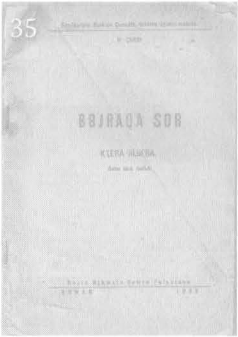
[illegible] 1932 [illegible]

Fotoğraf açıklamaları

1. Zarê filminin oyuncularından Maria Tadevosian
2. Zarê filminin yönetmeni Bek Nazaryan
3. Zarê filminden Seydo'nun bir görüntüsü
4. İlk KürtfFilmi Zarê'den bir kare
5. Heciyê Cindî ve Emînê Evdal, Kaynak: Kurdish Book-Sara*
6. Hecîyê Cindî
7- Hecîyê Cindî Kürt öğrencilerle dersteyken, 1958
8. 1932 yılında yayımlanan Kürtçe kitap, Kaynak: Kurdish Book-Sara
9. Hecîyê Cindî'nin Kürtçe dil kitabı, 1934, Kaynak: Kurdish Book-Sara
10. Sovyetler Birliği'ndeki Kürt aydınlarından Baylozê Çaçan, Hecîyê Cindî, Xelîlê Çaçan, Emînê Evdal, Celîlê Celîl, Kaynak: Kurdish Book-Sara
11. Ermenistan Bilim Akademisi'nin Hecîye Cindî'nin doğumunun 100. yılında çıkardığı araştırma kitabı
12. Kürtçe gazete Riya Teze'den bir sayfa
13. Riya Teze gazetesini okuyan Kürt köylüsü, 1930'lu yıllar
14. Kolhozlarda çalışan Kürt işçiler, Ermenistan Komünist Partisi'nin yayın organı
olarak çıkartılan Kürtçe gazete Riya Teze'yi okuyan işçiyi dinlerken, 1940'lar, Erivan
15. Erivan Kürt Pedagojî Texnikumunun (Meslek Okulu) mezunları,1930'lu

yıllar
16. Ermenistan Sovyeti'nde bir Kürt okulu, 1966
17. Gürcistan Kürtleri, 1940
18. Kafkas Kürtlerinden bir görüntü
19. Kızıl Ordu üyelerinden Nazilere karşı verdiği savaşla bilinen Hesenê Abo
20. SSCB Dönemi'nde Kolhozlarda geleneksel kıyafetleriyle çalışan Kürt kadınlar
21. SSCB'de geleneksel kıyafetleriyle kolhozlarda çalışan Kürt ladınları, Kyrokend Köyü, 1966
22. SSCB'deki Ezidi Kürtler
23. Tiflis'te Ezidi Kürt kadınları
24. İlk Kürtçe romanın yazarı Erebê Şemo
25. Kürtçe dil kitabı,1937, Erivan, Kaynak: Kurdish Book-Sara
26. Kürtçe dil kitabında traktör ve Rus tarım uzmanı Mıcurın
27. Kürtçe dil kitabında telefonün kullanımı ve Lenin görseli, 1937, Kaynak: Kurdish Book- Sara
28. Kürtçe dil kitabından çocuklar için radyo ve kolhozları anlatan bir sayfa, Kaynak: Kurdish Book-Sara
29. Kürtçe dil kitabından elektirk ile ilgili bilgiler ve Voroşilov, Kaynak: Kurdish Book-Sara
30. Kürtçe dil kitabından teknolojiye ve komsomollara dair bir sayfa, 1937, Kaynak: Kurdish Book-Sara
31. Kürtçe eğitimi için hazırlanan kitaplardan Aydınlık İsahak Marogulov, 1930
32. Kürtçe fizik kitabı, 1932, Erivan, Kaynak: Kurdish Book-Sara
33. Kürtçe matematik kitabı, 1932, Erivan, Kaynak: Kurdish Book -Sara
34. Kadınların Selameti adlı kitap, 1934, Erivan
35. Kızıl Bayrak adlı okuma kitabı Hecîyê Cindî, 1933, Erivan
36. Dille ilgili yayınlanan ilk Kürtçe çalışmalardan

* Kurdish Book-Sara, http://www.saradistribution.com

yazılama

Bu çalışmanın amacı Sovyetler Birliği'nde yaşayan Kürtlerin edebiyatta, müzikte, sinemada, tiyatroda, basın-yayın faaliyetlerinde kat ettikleri yola ve diğer pek çok alana etkisi olan kültür ve tarih çalışmalarına ışık tutmak ve yeniden gözden geçirmektir. Kürdistan'da yaşayan Kürtlerin, özellikle Soğuk Savaş yılları ile birlikte başlayan sosyalizmi karalama kampanyalarından ve Sovyetler Birliği'ne dönük olarak üretilen liberal argümanların olumsuz etkilerinden Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkmasından yıllar sonra bile kurtulamayışları, bu çalışmaya farklı anlamlar yüklemektedir.

9 786059 988391